

ISSN 2415-8186

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ОҢТУСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№2(08)

Шымкент
2016

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ
№2 (08)2016

БАС РЕДАКТОР

АЯШЕВ О.А. – п.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа

Айтбаев Ө. – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Балабеков О.С.** – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Надиров Н.К.** – х.ғ.к., профессор, ҰҒА академигі; **Исаев Ғ.И.** – т.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары); **Амиргазин Қ.Ж.** – п.ғ.д., профессор (Ресей); **Аширов Ә.Ә.** – х.ғ.д., профессор; **Байғұтова А.** – ф.ғ.к.; **Дмитрюк Н.В.** – ф.ғ.д., профессор; **Досбенбетова А.Ш.** – п.ғ.д., профессор; **Жапбаров А.** – п.ғ.д., профессор; **Исабек Б.Қ.** – тарих ғ.к., доцент; **Любчик С.** – PhD докторы, профессор (Португалия); **Подушкин А.Н.** – тарих ғ.д., профессор; **Рахымбек Д.** – п.ғ.д., профессор; **Тәңірбергенов М.Ж.** – п.ғ.д., профессор; **Фризен В.** – филос.ғ.к. (Германия); **Шыныбаев М.Д.** – ф.-м.ғ.д., профессор.

Редакциялық кеңес

Каракулов К.Ж. – п.ғ.д., профессор; **Қадырбаева Р.И.** – п.ғ.д., доцент; **Мәдібекова Ғ.М.** – х.ғ.к., доцент; **Халила А.** – б.ғ.д., профессор; **Алдабергел М.Н.** – т.ғ.к. доцент; **Арынғазиева Б.** – филос.ғ.к.; **Омар Б.** – ф.ғ.к., доцент; **Стычева О.А.** – п.ғ.к., доцент; **Қаракұлова А.** – ф.ғ.к.; **Махмұтова К.И.** – п.ғ.к.; **Алтынбеков Қ.С.** – ф.ғ.к.

Жауапты хатшы - Үсенбаева С.С. – ф.ғ.к.

Техникалық редакция - Байырбекова Л., Аблаев Н., Утенов Н.

Журнал 2016 жылдың наурыз айынан бастап Париж қаласындағы

ISSN орталығында тіркелген.

ISSN 2415-8186 (Online), ISSN 2415-8178 (Print)

Журнал Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат агенттігінде тіркеліп, **6.06.2014 ж. №14373-ж** куәлігі берілген.

Меншік иесі: «Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны.

2014 жылдың қараша айынан бастап шыға бастады. Жылына 4 рет жарық көреді.

Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді. Мақалада баяндалған мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакцияның мекенжайы:

160012, Шымкент қаласы,
Байтұрсынов көшесі 13
104-бөлме., тел. 87776633905;
87022993934; 87083581795,
e-mail: yukgpi_khabarshy@mail.ru

© Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты
Қазақстан Республикасы, 2016

Оқырман қауым!

Қолыңыздағы журналдың алғашқы мақаласында балалардың кез-келген ортада шатақ мінез көрсетуінің алдын алу, кеңес беру және коррекциялау жұмыстарын жүргізу жолдарын мектеп психологы, сынып жетекшілері анықтау қажеттілігі зерттеулер шеңберінде ғылыми іс-тәжірибелердің бірнеше түрлерін мамандарға ұсынылады.

Ақтөбелік ұстаз п.ғ.к. Г.Е.Елеусинованың шәкірттерімен бірлесе жазған алғашқы педагог-ғалым Нәзипа Құлжанованың өмірі мен ағартушылық қызметі баяндалған мақаласында жастарды үлгі әдісі негізінде әлеуметтендіру мәселесі көтерілген. Жақсыдан үлгі алу үрдісі халық педагогикасынан бастау алған дәстүр десек болады. Сондықтан аталған мақаладан жас ұрпақ тәрбиесінде қолдануға болатын қызықты мәліметтерді алуға болады.

Кезекті мақалада қазіргі заманғы психологиялық жәрдемнің теориясы мен практикасында екі бағдар айқындалған. Бірі тек клиентке жәрдем беруге, оны мазалайтын жайлардан құтқаруға бағытталса, екіншісі – оны дамытуға, оқытуға, тұлғалық қасиеттерін жетілдіруге бағытталған.

Ендігі бір мақалада Қазақстан Республикасының жоғарғы және жоғарғыдан кейінгі оқыту жүйесін жаңаландыруға арналған жаңа инновациялық ақпараттық технологиялар берілген.

Жаратылыстану бағытындағы «Әртектегі көп қабатты топырақтардың шөгуін болжау» атты мақалада бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі – көп қабатты жер қыртыстарының шөгу процестерін зерттеудің алгоритмі құрылған.

«Бесмүшелі гетероциклді қосылыстарды алуға қолданылатын катализаторларды регенерациялау әдісі» тақырыбындағы мақалада қазіргі таңда медицина саласына өте қажетті фуран алу тәсілін жетілдіру мақсатында жұмыстар жүргізілуде. Фуран алу үшін қажетті катализаторды белсендіруге қажетті қоспалар іздестірілуде.

Ұлы дала елінде өмір сүрген көшпенді және жартылай көшпенді халықтың шығу тегі, оның өте ауыр тарихи тағдыры және ерекше тұрмыс мәдениеті, салт-дәстүрі, тілі, этикалық қатынастары әлем ойшылдарын, әсіресе, орыс ғалымдарын өзіне қызықтырған отарлық кезеңнің ірі ресейлік зерттеушілері А.Н.Харузин мен Н.Н.Харузиннің ғылыми мұрасын зерттеген профессор Қ.Қосанбаевтың ғылыми мақаласымен танысасыздар.

Тарих бағытындағы бірқатар мақалалар мемлекеттік билік, саяси билік концепциясының негіздері туралы мәселерін қарастырады, ерте дәуірден бастап қазіргі уақытқа дейінгі қоғамдағы әйелдердің түрлі мәселелері көпшілік назарына ұсынылады. Сонымен қатар, Отырар аумағында орналасқан бекіністер тарихы, оның археологиялық тұрғыдан зерттелінуі

қарастырылған мақаламен және археологиялық зерттеулер негізінде ерте орта ғасырлар дәуіріндегі Жанкент қаласының тарихи мәдениеті туралы мақалалармен танысасыздар.

Түркия еліндегі Конья қаласы Неджметтин Эрбакан атындағы университеті профессоры Сиддик Коркмаздың бүгінгі күнгі өзекті тақырыптардың біріне айналған «Сектанттық ұғымдар көрінісіндегі Ислам түсіністігі» атты мақаласын оқи аласыздар. Ә.К.Тұрашбеков Ислам дініндегі Ханафи масхабының тарихи қалыптасуы және оның ерекшеліктері туралы еңбегін ұсынады.

М.В.Ломоносов атындағы ММУ «Түрік» филологиясы» кафедрасы адами құндылықтарға назар аударып отырған. Осыған қарамастан, әр халықтың дүниетанымдық ерекшелігі мен аялық білімін білдіретін концептілердің бүгінгі күнге дейін толық ғылыми типологиясының жасалмауы келесі зерттеудің өзектілігін көрсетеді. Ортағасырлық ескерткіштер тілін лингвомәдени тұрғыдан зерттеу барысында адамзат өмірінің мәнін құрайтын «Махаббат» концептісінің ерекшеліктері ашылады.

Сонымен қатар бір топ өлеңдері 60-тан аса топтама жинақтарға енген, 15-тен аса композитор өлеңдеріне ән шығарған 80 жас мерейтой иесі ақын Адырбек Сопыбековтың поэзиясындағы балаларға тән мінез ерекшеліктері ашылған зерттеумен танысасыз.

М.В.Залужнаяның «Жауапты әкелікті қалыптастыру үдерісінің бағдарламалы-мақсаттық амалы» мақаласында Ресей мемлекетіндегі қазіргі таңдағы қоғамдық қатынастардағы өзекті және өткір мәселелерді және оларды шешудің жолдарына қатысты, федералдық статистика мәліметтері қолданылған еңбекті оқи отырыңыз.

Haileybury Astana халықаралық мектебінің магистр-оқытушысы А.Балабековтің «Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудағы әдіс-тәсілдер» атты мақаласында балаға тілді үйрету әрі сөйлету мақсатының нақты әдіс-тәсілдері талданған.

Оңалбай АЯШЕВ

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ӘОЖ 159.26

ДЕВИАНТТЫ БАЛАНЫҢ ОТБАСЫНДАҒЫЛАРМЕН ТІЛ ТАБЫСУЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ

БАРЫСОВА Н.Т., АҚЫЛБАЕВА Д.Б., АЙТБАЕВ А.Т.

Бұл мақалада педагог девиантты баланың жеке тұлғалық қасиеттері мен мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып отбасына психологиялық кеңес беру және психокоррекциялық жұмыстарды тиімді жүргізсе, баланың девиантты мінез көріністері төмендеп, отбасында тіл табысу мүмкіндіктерін арттыру қаралады.

Кілт сөздер: қиын бала, мінез, көңіл-күй, ерекшеліктер, кеңес.

ҚР Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Жаңа жағдайға сай біздің бәрімізді алаңдататын мәселе – білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті рухани және әлеуметтік адамгершілік мүмкіндігі мол тұлғаны қалыптастыру болып табылады» [1] деп атап көрсетті. Демек, қазіргі қоғамда Қазақстанның даму қарқыны жыл санап екпінді серпін алып келе жатқаны өз елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде де ашық айтылып отыр. Дей тұрғанмен, жастарымыздың арасында Батыстың жалаң, даңғаз, бейресмилік өмір салтынан түңілген жас, өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақтардың бойында өмірге, болмысына қызығушылық пен немқұрайлық психология пайда бола бастады. Бейресми топтар көбейіп, басқару жүйесіне наразылық көрсетулер орын алуда. Өмірге түңіліп өз-өзіне қол салушылық, нашаға әуестенушілік, ішімдік қолдану, қоғамға жат құбылыстар өрістеді. Ұрпақ тәрбиесі – болашақ тірегі. «Адамзат ұрпағымен мың жасайды» – дегендей, ұрпақ тәрбиесі – қай кезде де халықтық мәселе болған. Қазақ халқы – рухани зор байлықтың мол мұрагері. Жалпы адамзаттық тұрғыдан қарағанда тәрбие мақсаты әрбір тұлғаны жан-жақты жарасымды етіп тәрбиелеу.

Осы тұрғыда әр отбасы оқу мектеппен бірге балалардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін анықтап, оларды өнегелі, ізгі ниетті, қарым-қатынас мәдениеті жетілген етіп тәрбиелеу бүгінгі күннің маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Осы мәселені шешуге мектеп психологының, сынып жетекшісінің, пән оқытушыларының баланың отбасына көрсететін көмегі үкен роль атқарады. Өйткені жеке тұлғаның барлық қабілеттері мен мүмкіндіктерін ашу, оларды салауатты өмір салтына үйретіп, қарым-қатынас

мәдениетін қалыптастыру үшін баланың психологиялық даму барысында орын алатын көптеген ауытқулардың алдын алып, даму қайшылықтарынан өтуге құзыретті көмек көрсету керек.

Балалардың девиантты мінез көрсетуі жас ерекшеліктерімен байланысты зерттеулер психологияда көптен бері төргі орын алуда. А.Адлер, Л.С.Выготский, А.Е.Личко, П.Б.Ганнушкин, Л.Б. Шнейдер, Е.В.Змановская, М.С.Никитина, С.И.Гелинский, В.С. Афанасьев, М.И. Рожкова, Б.С.Братусь және т.б. көптеген ғалымдар еңбектерінде девиантты мінез-құлықтың анықтамасы мен сипаттамасы, эмоционалдық қолайсыз жағдайлардың пайда болу себептері және одан шығу жолдары талданған. Олар берген анықтамаларды жалпылап айтсақ, девиантты мінез деген осы қоғамдағы нақты бекітілген немесе тарихи қалыптасқан нормалар мен ережелерге сәйкес келмейтін адам әрекетіндегі жалпыға қатысты және тұрақы формада көрініс беретін әлеуметтік құбылыс.

Осы зерттеулерді және олардағы анықтамаларды басшылыққа алып мектеп жасындағы балалардың бойында кездесетін девиация түрлері, агрессивтіліктің айқын байқалатын түрлері жүйеленген. Бала өміріндегі кризистік даму кезеңдерімен байланысты орын алатын қиындықтар олардың мінез-құлқының кейбір көрсеткіштерінің шамадан артық дамып кетуіне, мазасыздануының, агрессиясының және басқа девиация түрлерінің орын алуына алып келетіні байқалады. Осы құбылыстардың ерекшеліктерін зерттеушілер Кречмер, Д.Миллер, К.Леонгард т.б. ғалымдаросы құбылыстардың типологиясын жасаған. А.В. Запорожец, Қ.Б.Жарықбаев, А.С.Спиваковская, В.С.Мухина т.б. ғалымдар баланың отбасындағы ауытқулы мінез көрсету жағдайлары отбасындағы тәлім-тәрбиеге байланысты екенін дәлелдеген. Өйткені ата-ана мен балалары арасында орын алған бір-бірін түсінбеушілік, көзқарастарындағы қарама-қайшылық, көптеген қарым-қатынас мәселелері бойынша мәмілеге келмеушілік балаларды мінез девиацияларына алып келетін себептердің бірі екенін анықтаған.

Зерттеулерде балалар дамуында әр түрлі жас кезеңдерінде орын алатын дағдарыстарға байланысты олардың мінез ауытқуы орын алатыны дәлелденіп, олардың осы кезде балалардың ересектікке өтуіндегі проблемаларына байланысты орын алатынын дәлелді түрде көрсеткен. Мектеп психологтары, сынып жетекшілері осы қиындықтардың теориялық негіздеріне қанық болғанымен балалардың отбасындағы жағдайын түзетуге көмек көрсетуге, әр баланың проблемасын ерекшеліктеріне толық түсінуге, ата-аналарға балаларымен тіл табысуға көмектесуге дер кезінде әрекет жасап, алдын алу жұмыстарын жүргізуге үлкен үлес қосуы қажет екендігін түсінгенімен, осы жұмысты жүргізу нәтижесі қажеттілікті

қанағаттандырмай отыр. Тақырыптың өзектілігі балалардың отбасында шатақ мінез көрсетуінің алдын алу, кеңес беру және коррекциялау жұмыстарын жүргізу жолдарын мектеп психологы, сынып жетекшілері нақты анықтап алмағандығымен байланысты.

Зерттеулер шеңберінде төмендегі ғылыми іс-тәжірибелер жасалынуы керек:

- балалардың жеке тұлғалық даму заңдылықтарымен байланысты орын алатын девиантты мінез көріністерін анықтау жолдары;

- балалардың девиантты мінез-құлқын зерттеу әдістемелері және психодиагностика нәтижелерін талдау, қорытындылау жолдары;

- девиантты балалардың отбасындағылармен тіл табысуына психологиялық көмек көрсетуге арналған психологиялық кеңес беру және балалармен коррекция жүргізуге пайдалануға болатын әдістемелер жүйесі;

- балалардың девиантты мінез-құлық ерекшеліктерін диагностикалау және коррекциялау туралы ұсыныстар.

- девиантты балалардың отбасындағылармен тіл табысуына психологиялық көмек көрсетуге арналған материалдарды ретке келтіру, оны қолданудың педагогикалық-психологиялық жағынан негіздеу.

Жалпы бала психологиясына белгілі психикалық ауыр әсерлердің түрлерін атап өтсек; бірінші, баланың жігерін жасытатын үкімді баға беру (мысалы, «Сен ойнай білмейсің», «сен дұрыс сөйлей алмайсың» деген сияқты кесімді ұғымдардың әсері жаман). Осыдан кейін, баланың тауы шағылып, талабы қайтып қалатындығы анық. Тіпті, оған бұдан былай ойнаудың да, сөйлеудің де қиындай беретіні рас. Сәбилерді үнемі көтермелей жетелеп тәрбиелеудің психикалық мәні зор [2].

Екінші сәт, баланың істеген әрекеттеріне теріс те, зілді баға берумен қоса, оның жеке басының намысына тиетін сөздер айту. Мәселен, «Сен ойнай білмейтініңмен қоса, мақтаншақсың, өтірік мақтанасың» деудің әсерімен, баланың бүкіл жан-дүниесін терең жаралауға әбден болады. Сондықтан да, балалардың іс-әрекеттерін дұрыс бағаламау, төмендетіп бағалау арқылы, оның қалыптасу қабілетін тұтылдырумен қоса, ұстамдылығы мен парасатына да қаяу түсіреді. Мұндай әрекеттер баланың өміршең талпыныстарын бірден тоқтатып, тіпті тіршілігінен де жиренері хақ. Оның алдындағы армандарын да, сенімдерін де жоғалта бастайды.

Үшінші бір ыңғайсыз сәт, басқа бір баламен салыстыра бағалаудағы жіберілетін әділетсіздік. Мұндай әрекеттер арқылы, баланың бойына қызғанушылық пен өзімшілдікті қалай сіңіріп алғандарын да байқамай қалады. Міне, тәрбиедегі психологиялық әдістерді білмеудің салдары осындай аса қиын жайсыздықтарға әкеп соғады екен. Бұл бала тәрбиесіндегі кезек күттірмейтін мәселе дегіміз келеді.

Отбасылық кеңес беру үдерісін шартты түрде 5 фазаға бөлуге болады:

- 1 Байланыс орнату;
- 2 Проблемаларды анықтау;
- 3 Іс-әрекет фазасы;
- 4 Шешім қабылдау фазасы;
- 5 Кері байланыс фазасы.

Психологиялық кеңес беру жұмыс барысында девиантты мінез-құлықтық бұзылысты қалыпқа келтіру басты мақсаттың бірі болғандықтан балаларды осы жағдайдан шығарудың негізі олармен үлкендердің санасуына келіп тіреледі. Бұл жұмыс отбасы мүшелерінің кіші жастағыларымен санаса білуін, үлкендік кеудемсоқтықты жеңіп, жаңа қатынас үлгілерін меңгерумен тығыз байланыста болады. Отбасымен психологиялық кеңес беру жұмысын жүргізу барысында ата-аналар өздері осы жұмыстың отбасы жүйесімен жүргізу керектігін байқайтын болады.

Балаға назар салып бақылағанда байқалатын қасиеттерге: өзін-өзі сын көзбен қарап мінездегі кемшіліктерді сезіну, әділетті, әділетсіздікті аңғаруы, ойлаған мақсатын орындап шығу үшін шыдамы мен іскерлігі жатады. Егер бала мінезіндегі көріністер өмірмен сабақтасып, тәрбиемен ұштасса, бала қайрымды, байсалды, батыл жүректі, табанды болып ер жетеді. Ал бала бойында ынжық мінез қалыптасса, онда сылбырлық, жалқаулық, күйгелектік, қорқақтық, мылжыңдық мінездер пайда болады. Бала өскен сайын көп көріп, естіп білуге ұмтылады. Өз ойын айту, басқалармен достасу, пікірлесу сияқты мінез-құлық қалыптасады. Баланың дамып нақтылап келе жатқан мінезін дұрыс жолға сала білудің маңызы зор. Бала мінезін тәрбиелеудің сан қырлы жолдары бар.

Баланың отбасындағы мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтау үшін төмендегі сызбаны ұсынамыз. Бала бойындағы бір күн байқалмаған қасиет екінші күні байқалып отырады. Сондықтан психолог та, ата-аналар да оларға арналған күнделік жүргізуі керек. Онда жыл бойы әр бала туралы мәлімет жазылып тұрады. Ол әрі қысқа, әрі нақты жазылады. Оқу жылы соңында «Мен қандай оқушымын?» деген тақырыпта тәрбие сағатын өткізіп, жазылған психологиялық күнделікпен оқушыны таныстыруға болады. Әр оқушының мінез-құлқына талдау жасап, «сені жұрттың бәрі ұнатады, сенің бойында мынандай қасиеттер бар» деп, оның пайдалы және зиянды екенін түсіндіріп отыруы керек [3]. Күнделік жүргізу оқушы бойындағы қасиеттерді кеңінен танып білуге көмектесері сөзсіз.

Сонымен қатар, мінез-құлқында қиындығы бар оқушыларды анықтап, қиындықтар не себептен пайда болатындығын ата-аналарымен талдау арқылы психологиялық кеңес беру барысында олар баласының девиантты

мінез көрсетуіне негіз болған себептерді өздері анықтап, одан шығу жолдарын табуға ат салысады.

Қорыта айтқанда, әрбір педагог-психолог мектеп ұжымымен бірлесе отырып:

1. Балаларда кездесетін девиантты мінез түрлері, олардың туындау себептері, девиантты мінездің алдын-алу шараларының теориялық қағидалары дәйектелініп тұжырымдау керек.

3. Девиантты балалардың отбасында өрескіл мінез көрсетудің себептерін анықтауға арналған психодиагностикалық зерттеу әдістемелері іріктелініп, оны шешуге арналған психокоррекцияны жүргізу реті және ата-аналарға психологиялық кеңес беру мазмұнын анықтау керек.

4. Девиантты балалардың девиантты мінез көрсетуінің алдын алу және одан шығу жолдарын үйрету тренингтерін жүргізу жолдары теориялық-әдістемелік тұрғыдан негіздеп, оның тиімділігін тәжірибе жүзінде тексеру керек.

Балалардың отбасындағы мінез-құлық ауытқуларын анықтауға «Ата-ананың балаға қатынасы» деп аталатын ата-ананың балаға қатынасын анықтайтын тест сауалнамасы, «Көңіл-күйді бағалау» тесті, «Жаныңыз жараланғыш па?» және басқа әдістемелер балалардың девиантты мінез көрсетуіне негіз болған себептерді болжамдауға мүмкіндік береді [4].

Кең тараған себептер ішінде ата-аналар жағынан гиперқамқоршылық көрсету, отбасында тұлғааралық қатынастар қалыптасқан болғанымен ата-аналардың басым көпшілігі балаға жақсы тәрбие берудің көрсеткіші ретінде олардан қатал тәртіпті талап ету және барынша жағдай жасау гиперпротекциясын басшылыққа алатыны белгілі. Отбасында балалардың девиантты мінез-құлық көрсету себептеріне байланысты балалармен психокоррекция жұмыстары, ойын тренингтері жүргізіліп, ал олардың ата-аналарына балаларының девиантты мінез-құлық көрсету ерекшеліктері бойынша кеңес беру жұмысын жүргізу керек [5].

Отбасына психологиялық қызмет көрсету мәселелерін зерттеген ғалымдардың еңбектерін талдау нәтижесінде ондағы қақтығыстарды түзетуге пайдаланатын психотерапияның негізгі бағыттары анықталып, отбасына психологиялық кеңес беру жұмысын жүргізуге қойылатын талаптар нақты көрсетілу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар //Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты <http://www.akorda.kz/>

2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Пер с англ. А. А. Валеева и Р. А. Валеевой. (The Education of Children. Gateway Editions, Ltd South Bend Indiana, 1978). Ростов н/Д, изд-во «Феникс», 1998. – 448с.

3. Акажанова А.Т., Кулдашева Н. Жасөспірімдік кезеңдегі мінез-құлық ауытқушылығының психогенетикалық негіздері // Ұлт тағылымы. – Алматы, 2007. – № 1 (2). – С. 279–282.

4. Бекмұратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқушылықтары бар балалардың ерекшеліктерін психологиялық тұрғыда зерттеу//Этнопсихология және этнопедагогика конференциясы материалдарының тезистері. – Алматы: 2005.

5. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение подростков: Социально-психологические и психиатрические аспекты. – Минск, 1988 –208с

БАРЫСОВА Н.Т., АҚЫЛБАЕВА Д.Б., АЙТБАЕВ А.Т. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ ДЕВИАНТНОМУ РЕБЕНКУ В НАХОЖДЕНИИ ОБЩЕГО ЯЗЫКА С ДРУГИМИ ЧЛЕНАМИ СЕМЬИ

В статье говорится о том, что если педагогом на основе изучения личностных особенностей детей с девиантным поведением, будут проводиться психологические консультации родителей и коррекция девиантного поведения детей, то в поведении девиантного ребенка снизятся проявления отклонений, и он будет находить общий язык с другими членами семьи.

Ключевые слова: трудный ребенок, характер, настроение, особенности, совет.

BARYSSOVA N.T., AKYLBAYEVA D.B., AITBAYEV A.T. PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO THE DEVIANT CHILD TO GET ON WELL WITH OTHER MEMBERS OF HIS FAMILY.

The article is based on the study of personality characteristics of children with deviant problems by the tutor and if he carries out psychological counsel with parents and spends correction of deviant behaviour of children effectiveness, the child's deviant behaviour will fall and he will get on well with the members of family.

Keywords: deviant child, character, peculiarities, mood, advice;

ӘОЖ 950:37.013

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІС КОМПОНЕНТТЕРІ - БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ ТҮСІ

ЕЛЕУСИНОВА Г.Е., ҚОШМҰХАН Ә., ТӘЖІБАЕВА М.

Мақалада автор педагогикалық үдеріс компоненттерін болашақ мамандардың құзыреттілігін даму негізінде қарастырады. (Нәзіпа Құлжанованың өмірі мен шығармашылығын талдау арқылы) Трансформация – педагогикалық үдерістің мәні.

Кілт сөздер: мазмұн-мақсаттық, ұйымдастырушылық-әрекеттік, эмоционалдық-мотивациялық, бақылау-бағалау.

Педагогика адамның өзін-өзі өзгертуі мен өзін-өзі жетілдіруінің заңдылықтары туралы ғылым. Оның өз ұғымдары, ережелері, өзіндік технологиясы, рухани ашылу, импровизация, экспромт сияқты құбылыстары да бар. Шәкіртке деген сүйіспеншілік, оның болашақ маман ретінде дамып жетілуіне көмектесу педагогтың барлық уақыттағы міндеті болып табылады.

Құзыреттілік ең алдымен студенттердің ақпараттық сауаттылығы мен кез-келген мәселені дұрыс шеше білу қасиетінен көрініс табады. Сыртқы ортадан ақпарат алу, оны өңдеу студент мінезін қалыптастырудың қайнар көзі болып табылады. Ақпараттарды өз бетімен алуға, талдауға, қайта өңдеуге үйрету ақпараттық құзыреттілікті қалыптастыруға негіз болады. Студенттер дербес жұмыс жасауға үйренеді. Жаңа ақпараттық технологиялардың көмегімен ғаламтордан, түсіндірме сөздіктерден, түрлі тарихи ақпараттар алып, сабақ барысында пайдаланады. Бұл құзыреттілік студенттің оқу пәндеріндегі және білім аймақтарындағы, сонымен бірге қоршаған дүниедегі ақпараттармен жұмыс істей білу дағдыларын қамтамасыз етсе, ал оқытушының мақсаты – студентке білімді өздігінен игеру амалдары мен тәсілдерін үйретіп, оның өзіндік дүниетанымын қалыптастыруына қолайлы жағдай жасау, кеңестер және бағыт-бағдар беру арқылы терең ойлылыққа жол ашу болып табылады.

Педагогикалық үдерістің құрылымдық компоненттерінің реттілігін сақтау (мазмұн-мақсаттық, ұйымдастырушылық-әрекеттік, эмоционалдық-мотивациялық, бақылау-бағалау) студенттерді нәтижелі жұмыс жасауға бағыттайды.

Мақсат-мазмұндық компонент дегеніміз жалпы, дара, жеке мақсаттардың бірлігінен құралады. Жалпы мақсат бұл көркем мінез. Дара мақсат болашақта айналысатын кәсіп. Жеке мақсат келер ұрпаққа қалдырған із. Мұнда педагогтың міндеті студент тұлғасы дамуы үшін мәдени орта құру және оған құндылық, өмірлік әрекет пен мәдениетте өзін іске қосуын таңдауға көмектесу болып табылады. Осы негізде біз физика математика факультетінің екінші курс студенттеріне «Нәзипа Құлжанованың педагогикалық мұрасы» тақырыбында эссе жазуды тапсырдық. Арнайы ситуациялық тапсырманың мақсаты – нағыз педагог атына лайық тұлғаның өмірімен өз өмірлерін салыстыру арқылы белсенділікке бағыттау. Абай ұстаздың «Тегінде, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсемен оздым ғой демектің бәрі де – ақымақтық», – деген қағидаға айналған алтын ойын және бір жаңғыртудың үлгісі деп қабылдайық. Студенттердің шығармашылық жұмысынан үзінділер келтіруді жөн көрдік.

1 ші студент: «...Жақсы адамдармен қызметтес болуы. Н.Құлжанованың 20-30 жылдары А.Байтұрсынов, С.Сейфуллин,

Б.Майлин, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, М.Әуезовтей қазақтың ақмаңдай ұлдарымен қызметтес болуы өнімді еңбек етуіне оңды ықпалын тигізген деп есептеуге болады. 1923 жылы Орынборда жарық көрген «Мектептен бұрынғы тәрбие» атты кітапшасының алғы сөзін ірі қоғам қайраткері, әдебиет зерттеушісі, ғалым-лингвист, талантты ақын, түрколог, аудармашы Ахмет Байтұрсыновтың жазуы да оның мәртебесін көтере түседі. Ахмет Байтұрсыновтың қадірлейтін әріптесіне өзінің ішкі мұңын шертетін «Н.ханымға» деген өлеңі де бар болып шықты:

Рақатсыз өтсе де өмір жасым,
Бұл жөнімнен құдайым айырмасын.
Ұзақ жолға ниет қып бір шыққан соң,
Жарым жолдан қайтпаспын, қарындасым.
Су да болар ол жолда, тау да болар,
Жаудың оғы, жайған тор, ау да болар.
Мынау пайда, мынасы зиян демек,
Ол ерліктің ісі емес, сауда болар...
Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын,
Ел бір күншіл, менікі – ертеңгі үшін [1, 11].

Бұл арнау өлең Нәзипаның рухани танымының жоғары болғандығының бір дәлелі іспетті. Жалпы Нәзипаға арналған қазақ зиялыларының арнау өлеңдері, кара сөздерінен біз жарқын ұстаздың жаңа қырларын көре түсеміз. Абайдың жиені, Абай қорының президенті Б.Ерсәлімов:

«Нәзипа – үлкен педагог, ол кісі бала тәрбиесі жөніндегі үлкен кітаптары шыққан, үлкен журналист, үлкен этнограф. Бұл кісі әйелден шыққан ең бірінші Абайтанушы, Әлиханнан кейін Абайды халыққа айғалатып шығарған осы – Нәзипа», – деп қайраткер қыздың еңбегіне зор баға берген. Жалпы тарихта көбіне Нәзипа есімімен қатар жүретін ең бірінші ақпарат оның 1914 жылы 26 қаңтарда Абайды еске алу кешін ұйымдастырып өткізуі туралы [2, 3]. Осы кеш туралы «Айқап» журналының сол жылғы №4 санында (67-68 бет, Троицкіде) жазылды. Нәзипа ханым осы кеште сөйлеген сөзінің аяғында Абайды туғызған қазақ даласы, тағы да талай Абай секілді, бәлкі одан да артық данышпандарды туғызар дегенде тыңдаушы қазақтардың жүйкесі босап, көзіне жас алғандар да болды, – деп хабар берді. «Ол кеш бірінші қазақ ақынының құрметіне жасалған алғашқы әдебиет кеші болып һәм бірінші қазақ әйелі (Нәзифа ханым Құлжанов жамағатының) майданға түсіріп берген өрнегі» – деп жазды 1914 жылы «Қазақ» газетіне Міржақып Дулатов.

Зерттеу барысында студенттердің назарына түскені осы кешке жасалған жарнама болды: Мәтінін береміз. Бірінші бөлімнің программасы былай жазылған:

1. Қазақ ақыны Ибраһим (Абай) Құнанбаев және оның поэзиясы – Н.С.Құлжанова.

2. Қазақ әндері А) Татьяна хаттарынан үзінді. Абайдың Пушкиннен аудармалары.

Б) Абай мотивіндегі сүйіспеншілік (ғашықтық) әндер.

В) «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?»

Г) Қазақтың ертедегі әуенімен айтылатын төрт ән.

(Әлмағанбет Қапсалямұмов орындайды).

3. Кештің үшінші бөлімінде халық алдында Г.И.Павлов шаманизм туралы лекция оқиды. Назипа осыған байланысты бақсылардың сыйыну-жалбарыну өлеңдерінің үлгілері деген әңгіме жүргізеді. Бақсы Берікбай Сатиев (80жаста) қобызымен рух шақыру сеансын орындайды. Одан кейін қазақтың типтері қымыз ішу үстінде, қаршығамен аң аулау түрлерін көрсетіп сахна көрермендерін қызықтырады. Кештің даярлығы түгелдей Назипаның ұйымдастыруымен болады.

Абайға арналған кешті өткізу үшін Назипа талай кедергілерге жолығады губернаторға хат жазып жауабын үш айдан кейін алады. Кештің бағдарламасын патшаның цензурасы тексереді.

Ұйымдастырушылық-әрекеттік компонент педагогтың тәрбиелік қызметті басқаруы мен екі жаққа ортақ тәрбиелік мәнді істерді ұйымдастыруынан тұрады. Осы бағытта да Назипа Құлжанова белсенділік танытып отырды. 1915 жылы Абайдың туғанына 70 жыл толуына арналып өткізген әдеби кешті ұйымдастырушы Назипа мен Нұрғали Құлжановтар. Орыс тіліндегі жарнамада соло на рояле М.Ауэрбах, Яковлева соло для баритона, Стих. Емельянец және т.б. Бетховеннің Увертюра на рояле Ауэрбах, Шабуневич. Абайға арналған еске алу кештерін өткізу кейін дәстүрге айналады. (1919 жылы Ж.Аймауытов пен М.Әуезовпен бірге) Бұл кешті қос тілде жүргізуінің, орыс әріптестерін қатыстыруының да өзіндік саяси-әдеби астары бар болуы керек.

1904 жылы Семейге қоныс аударған Құлжановтар білікті адамдармен пікірлесіп, әсіресе ұлы ақын Абайдың өнерлі балаларымен, шәкірттерімен араласып отырған.

2 ші студент. Жақсы адамдармен дос болу. Назипа ханым тек мамандығын емес, өмірлік жарын да дұрыс таңдай білген ақылды қыз. Қазақ ұлтының алдыңғы қатарлы елмен тең түсуі жолында бұл кісілердің атқарған еңбегі ұшан-теңіз. Қазір педагогика ғылымында беріліп жүрген тәрбиенің барлық түрін: адамгершілік тәрбиесінен бастап эстетикалық, экономикалыққа дейін қамтыған Құлжановтардың қызметі тек сол кездегі емес, бүгінгі таңдағы қазақ балаларына да үлгі боларлық құдіреті жойылмақ емес. Оған дәлел – халықтың «Семейдің қос қарлығашы» деген бағасы болса, бүгінгі

күні Құдайберген Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің информатика мамандығының екінші курс студенттері тарихта аты қалған ұстаз туралы өз пікірін білдіруге дайын:

Мукашева Лилия: «Таза мінсіз асыл тас су түбінде жатады», – демекші «Қазақ қыздарына үлгі болар Нәзипа» тақырыбында ізденіп ақпарат жинау, еңбектерін оқу, талдау барысында біздің санамызға ол кісіге деген тұрақты ой еніп, жүрегімізде ілтипатқа толы тебіреніс сезімдері пайда болды. Егер Нәзипа ханым ХХІ ғасырдың тұлғасы болса, қазағымыздың қаракөз қыздары өнеге алып, үлгі тұтып өсер еді. Әйтседе, Нәзипа ханым өзінің үлгі-өнегесін тарихымызға енгізіп, жазған еңбектерін мұра етіп қалдырды. Нәзипадай жігерлі қазақ қыздары өз ортамызда бар және болашақта да дүниеге келеді деген үміттемін. Жігерімізді тек пайдалы істерге жұмсау – басты мақсатымыз болсын!

Мұхамбет Айгерім: Біз Нәзипа апайдың ең бірінші, ең алғашқы аталған қоғамға мүше болған қазақ қызы екенін ұмытпауымыз керек. Сонымен қатар заманында ірі мәдени – қоғамдық істердің ұйымдастырушысы болған қайраткер, журналист, талғамы биік жазушы. Оның 1927 жылы Қызылорда қаласында шыққан «Ана мен бала тәрбиесі» атты еңбегі бүгінгі күні де аналар тарапынан қолдануға болатын маңызды дүние. «Жүкті әйелдің күтімі», «Емшек баласын дұрыс емізудің тәртібі», «Баланың аурулары» сияқты халық қамын ойлап жазған еңбегі қаншама?!». «Үй қандай болу керек» деген еңбегін оқи келе Н.Құлжанова өзінің ақыл-кеңесін, отбасының шаңырағын биік, босағасын берік етуге шақырғанын, сонымен қатар тұрмыс салтының олқы жақтарын көзімен көріп күйзелген халық жанашыры! Халқы үшін күйзелісін ортаға салып, еңбек етіп, халық жағдайын түсіне біліп, оларға көмек қолын созған қазақ қызының еңбегін бағалаймыз, мәңгі жүрегімізде! Қоғамда әйел затының орынын халыққа жеткізе білген Н.Құлжанованың еңбегі біз үшін үлкен мұра, баға жетпес байлық, асыл қазына. Біз халық жанашыры болған Н.Құлжанованы ұмытпаймыз, мәңгі жадымызда!

Тәжібаева Мөлдір: Журналист болу оңай емес. Мұғалім оқушыны тәрбилесе, журналист қоғамды тәрбиелейді. Журналистика өте ауыр мамандықтардың бірі. Меніңше бұл мамандық иесі өте пысық, әр түрлі ситуациядан шыға алатын, ақиқатты әділдікті көздеген адам болу тиіс. Ал осы қасиеттер Нәзипа Құлжанованың бойынан табылып отыр. Нәзипа Құлжанова бүкіл қазақ мақтанышы.

Тұрсынбек Ақниет: Ғалым, профессор Тұрсынбек Кәкішев Нәзипа Құлжанованы «аумалы-төкпелі заманда ел ісіне араласқан Қаныш Сәтбаев, Смағұл Садуақасов, Тұрар Рысқұлов сияқты ер-азаматтармен қатар атапты (ЕҚ 2012). Жастайынан өжеттілігімен, қайсарлығымен танылған Нәзипа

өзінің белсенділігін, қарым қабілетін Абайды еске алу кешінде, тәрбие жұмыстарына арналған оқу-құралдарын жасау кезінде толық көрсете білді. Өзін сан-салада шығармашылық қырынан көрсете отырып, әйелге тән борышын да ұмытпады. Артындағы ұрпағына ғибратты ғұмыр, тағылымды мұра қалдырды. Арынды арна қалыптастырды және сол арна осы күнге дейін өз ісін тиянақты атқарып, өскелең өрендердің өмірлеріне өз әсерін тигізуде. Бұған дәлел Арқалық қаласындағы Нәзипа Құлжанова атындағы гуманитарлық колледж. Дәрігерлік білімі жоқ болсада, бұл саладағы еңбектерді атқара отырып, дәрігер мамандарға арналған «Ана мен бала!» кітабын жазды. Бұл дегеніміз нағыз еңбектің көрінісі, ізденіс пен ой деңгейінің жоғары сатысы. Сол заманда нағыз таптырмайтын екінің бірінің қолынан келмейтін дүние еді. Ол қасиеттерімен үлгі, қайраткер, тұлға. Біз, педагогикалық мамандық студенттеріміз. Біздің идеяларымыз – Нәзипа Құлжанова. Оның бала тәрбиесіне арналған оқулықтары, еңбекке дағдыландыру, ұйымшылдыққа баулу қағидалары, педагогке айтылған кеңестерінің маңызы зор. Ол істеген еңбегі, артына қалдырған дүниесі арқылы бар қазаққа үлгі. Парасаттылығы мен еңбекқорлығы, сұлулығы мен мәдениеті арқылы қазақ қызына үлгі.

Естөреева Динара: Нәзипа Құлжанова әрбір қазақ қызы тануы тиіс тұлға. Бұлай дейтін себебім: «Біз өзінің ардақтыларын құрмет тұтатын елміз. Сол ардақтылардың бірі – Нәзипа». Ол жанның талмай-тынбай еңбектенуі, төзімділігі кімді болсын таң қалдырары сөзсіз. Бала тәрбиесінің қыр-сырын меңгеріп, оны жеткізе білуі, ұлы тұлғаларды дәріптеуі, өнерге деген жанашырлығы айта берсе таусылмайтын асыл қасиеттері мыңның бірінде кездесері хақ. Алланың осындай асыл тұлғаны біздей халықтың ұрпағы қылуы, бізге берген үлкен сыйы емес пе?! Сол сыйды шын ниетімізбен қабыл алып, оны сақтап, қадір тұту бәріміз үшін үлкен парыз.

Сұлтанмұрат Өркен: Нәзипаның адал досы болған Нұрғали Құлжанов Нәзипамен бірге өмір бойы дарынды жастарды тамыршыдай тап басып танып, олардың рухани ашылуына көмектесіп, өмірде өз орындарын табуына бағыт берген абзал жандар. Құлжановтар семьясының жақын досы болған Георгий Михайлович Хамутов былай деп жазған екен: мен Құлжановтардың үйінде екі жыл пәтерде тұрғанымда тағы да бір білгенім, олардың саяси және әдеби кітаптарды өте көп оқитыны. Мен алғаш рет А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» повесін Нәзипаның қолынан көріп: «Бұл неғылған кітап?» – деп сұрағанымда, Нұрғали қатты ренжіп: «Пәлі, оны білмесең несіне орыс болып жүрсін», – деп артынан мазмұнын ұзақ әңгімелеп бергені бар». Осы естеліктің өзінен біз олардың тек қазақ жастарына ғана емес, орыс жастарына да үлгі болғанын көреміз.

Қаби Ринат: Нәзипа Құлжанова өте әдемі қазақ қызы болған екен. Орысша, қазақша сауатты қыздың киім киісі де ерекше. Сол кездегі суреттерден біз Нәзипаның тақия сияқты бас киім кигенін, шашын түйіп, өте сыпайы әрі сәнді киінгенін көреміз. Қазіргі біздің замандас қыздарымыз бен апайларымыз да осындай үлгіде киінсе жарасымды болар еді деп ойлаймын.

Қошмұхан Әсел: Нәзипа – аудармашы, ол екі тілде бірдей жүйріктігімен көзге түсті. Оның орыс тіліне жетіктігінің арқасында орыс және Еуропа әдебиетінің кейбірі қазақ тіліне аударылды. Ол С.Скиталецтің «Дала соты», Г.Короленконың «Күн тұтылғанда», А.Куприннің «Лапылдап жанған крейсер», В.Лаврентьевтің «Қырық бірінші» повесін аударған. Сонымен қатар Абай, Ыбырай, Ғабиттердің шығармаларын тұңғыш рет орыс тіліне аударған да Нәзипа болатын. 1915 жылы «Сибирский студент» журналында Семей оқытушылары семинариясының оқытушысы В.Белоседов: «Орысшаға Алтынсарин өлеңдерінен маған белгілісі «Көктем», Абай өлеңдерінен «Махаббат туралы». Бұл екі өлеңді орыс тіліне аударған қазақ қызы Нәзипа Құлжанова» – деп жазды. Нәзипа Құлжанова 1920-1922 жылдары – Ақмолада мұғалім, 1923-1925 жылдары – «Қызыл Қазақстан» журналының, 1925-1929 жылдары – «Әйел тендігі» журналының жауапты хатшысы болды. Осы ақпараттарды оқи отырып мен мына жайтқа қайран қалдым. Қазір кітап оқу сиреп бара жатқан заманда, Нәзипаның аударма ісімен айналысуы үлкен төзімділікпен аударып отырған шығарма, авторға деген, өз халқына қажет деген шығарманы аударатыны белгілі ғой, сол арқылы туған халқына деген махаббаты біздерге үлгі боларлық оқиға деп толық айтуыма болады. Менің өмірге деген көзқарасымды өзгертті деп ойлаймын.

Эмоционалдық-мотивациялық компонент тұрғысынан студенттердің ойлары балаларды дұрыс бағытта дамуы үшін олардың әлеуметтік құнды және тұлғалық мәнді қажеттіліктерін анықтауға қажет. Тек сонда ғана біздің ізденісіміз нәтижелі болады.

Таным процесінде студент құбылысқа, затқа, оқиғаға, өзге адамдарға, өзіне байланысты қатынасқа түседі. Белсенділік эмоционалдық толқулармен қатар жүреді.

Нұрғали мен Нәзипа екеуі де өздері өскен ортасында жайсаң мінездері, жолдасқа, досқа деген адалдықтары, турашыл, әділетті, адамгершілік қасиеттері ерекше көзге түсіп, көпшілік құрметіне бөленді. Құлжановтар оқу іздеп Семей қаласына даладан келіп жататын қазақ жастарына қолынан келгенінше қамқорлығын жасап, оларды оқуға орналастыруға, қаржымен көмектесуге көп күш жұмсады. Тіпті көптеген жастар олардың үйінде тұрып оқыды. Нұрғали мен Нәзипаның осындай көмегі тиген адамның бірі – қазақтың белгілі жазушысы Сапарғали Бегалин. Ол алғаш рет Семейге оқу

іздеп келгенде, бір жылдан астам сол Құлжановтардың үйінде жатып оқығанын айта келіп: «Күндіз жұмыс істеп кешкілікте бір-екі сағат Нәзипаның өзі, кейде Нұрекең де сабақ үйретіп, жазу жаздырып, есеп шығартады», – деп жазды. Сапарғали осы үйде жүріп сол кездегі жаңа шыққан кітап, журнал, газеттермен танысып, оларды оқып үйренеді. Нұрғалидың тікелей көмегімен «қызыл школ» деп аталатын орыс мектебіне түскен Сапарғали сабақты жақсы оқиды. С.Бегалин көзбен көрген, бастан кешкен жайларға құрылған өмірбаяндық романы «Замана белестерінде» жоғарғы айтылған жағдайды еске ала келіп: «менің осы мақтана айтып отырғанымның ерекше бір нәрі – Нұрекең мен Нәзипа жеңгейдің үйінде тұрған бір жылдық өмірім еді. Өйткені, ол үйде Нұрекең мен Нәзипа жеңгейдің адамгершілік ерекше қасиеттерін өзіме өнеге етсем, оның үстіне сол үйде тұрғанда жаңа заман сәулесін ана тілімді құрметтей оқитын газет, журнал болды», – деп зор шабытпен жазды [3, 28].

Бақылау-бағалау компоненті арқылы тұлғаның қызметіне әлеуметтік ықпал жасауға болады. Баға реттеуші фактор болғанда ғана адам өзінің жетістігі мен кемшілігін саналы түрде меңгеріп, алға жылжуы мүмкін.

Октябрь революциясының алғашқы жылдарында Зайсан уезінде алғаш уездік халық ағарту бөлімінің меңгерушісі, сауатсыздықты жою және балалардың панасыздығымен күресу жөніндегі төтенше комиссияның председателі болған Георгий Михайлович Хамутов – Құлжановтар семьясының өзінің өмірін өзгертуге үлес қосты деп 1967 жылы жазған естелігінде бағалапты: «Мен 1906-1907 жылдары Семейдің мұғалімдер даярлайтын семинариясында оқып жүргенде Құлжановтан сабақ алдым. Орыс тілін аса жақсы сөйлейтін, оқымысты қазақ көргенім осы еді... Өзінің Құлжановтар туралы пікірін қорыта келіп, Г.М.Хамутов: «Менің олармен бірге өткізген уақыттарымды өмірімнің ең бір жақсы кезеңі деп есептеймін. Жасымнан жетім өскен мен бұл үйде таза әкелік көзқарасты, күнделікті аналық қамқорлықты кездестірдім. Ол екеуінің мейірімі кеудеме нұр құйды. Мен олардың алдындағы адамгершілік парызымды қалай өтесем деп терең ойға қалушы едім. Бұларды құдай сүйгенім, құрметтегенім сонша, Нұрғали Құлжанұлы оқытқан қазақ тілін бар ықыласыммен оқып, мұқият үйренуге бел будым. Менде қазақ тілінен әр уақытта «өте жақсы» деген баға болды.

3 ші студент. «...Педагогикалық қолдау немесе жақсы адам туралы ғайбат айтпау. Негізінде адам баласы өмірде бір нәрсемен айналысады екен. Арлы істермен, ол болмаса арсыз істермен. Осы екеудің ортасында қолдау тұрады. Қолдауы мықты болған жақ басып кетеді. Сондықтан да педагогикада бала тәрбиесінде мектеп, отбасы, қоғам бір болу керек деп ұрандаймыз. Дана халқымыздың: «ұлың өссе ұлы жақсымен, қызың өссе қызы жақсымен көрші бол», – деген дидактикасы да осы ойды меңзейді. Олай

болса, Нәзипа ханымның алдыңғы толқын ағаларына қарап пікір етуі, кейінгі толқын інілеріне қарап шүкір ете білуі осы педагогикалық қолдаудың жарқын көрінісі, керемет үлгісі болды. Ешкімді жатсынбады, бәрін өзінің бауырындай қабылдады. Абайды, Ыбырайды еске алу кештерін дәстүрлі ұйымдастыруының өзі бір төбе болса, мақтаса мақтауға тұрарлық Нәзипаның игі істерінің бірі жағдайы төмен оқушыларға көмек көрсеткені еді. Құлжановтардың тәрбиесін көрген Сапарғали Бегалиннің «Замана белестері» кітабында былай деп жазады: «Ойынды аяқтап, қазақ ұлт әдебиеті ойын кешінің тұңғыш шымылдырығын ашқан ерлі-зайыптылар Семей жұртшылығына бұрынғыданда абыройлы көріне бастады. Ойынның артынан сол кешке жиналған 918 сом ақша қазақтың мұқтаж оқушыларына таратылды. Мысалы: Петербуртта оқитын, Томда, Орынборда, Қазанда т.б жерлерде оқитын мұқтаж оқушылардың тізімі жасалып, соларға жіберілді. Нұрғали мен оның әйелі Нәзипа сол кездегі жоғары мәдениетті, прогресшіл көзқараста еді.

Адам баласына жақсылықты ғана ойлайтын жаны кең, бауырмал Нұрғали мен Нәзипа өздерінен дәріс алып жүрген оқушыларға және Семей қаласында тұратын, оған сырттан келіп кетіп жүретін ойшыл талапты жастардың бәріне де ақылшы ұстаз, жаттығы жоқ жақын жолдас, жанашыр дос болды, оларға кішіге – аға, апа, үлкенге – іні, қарындас болды. Мысалы, халықтың сүйікті ұлы бола білген дарынды ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров 1914 жылы Семейге келіп, орысша білімі жетпей, оқуға түсе алмай қиналып жүргенде оған жылы лебіз білдіріп – мұғалім бол, бала оқыт, сөйтіп жүріп орыс учителінен сабақ ал, Томск қаласына барып бір жылдық курске түс, орыс тілінен қосымша сабақ алып дайындал, келесі жылы гимназияға түс деп кеңес бергендердің бірі осы Құлжановтар болатын. Нәзипа «Ақын Шолпан» әңгімесінде талантты жас Шолпан Иманбаеваны көргеннен бойындағы бір өзгешелікті сезгені туралы: «...үйреншікті қалыпқа сыймай, шыпшып шығып тұрған бір екпін сияқты жалын көрінетін. Кейіннен ақындық екпін, ақындық иесі бар дейтініміз осы болды ғой.» Шолпан жазған арызында: Өнер-ғылым жолына жаным құрбан дейді [1, 116]. Жалынды жасты қолдап, өлеңдерін жариялауға қамқорлық жасап отырған. Небәрі 23 жасында қайтыс болған ақын қыздың жинағын жарыққа шығаруға атсалысады. Сол кезде қазақ даласында әділетсіздіктің құрбаны болған қазақтың небір талантты қыздары да Нәзипаның қамқор ойынан тыс қалмады. Солардың бірі әмеңгерлікпен он төрт жастағы балаға атастырылған жиырма жастағы Маржан есімді қазақ қызы болатын. Ол туралы Нәзипа өзімен бірге Семейден Сарыарқаға келе жатқанда жолда шәкірттері Әбен мен Зибадан естиді. Ести сала өнерлі қызды көруге ынтық болады. Осы кездесу туралы ол «Маржан» атты жол әңгімесінде баяндайды. Маржан есімді қызбен танысып, оның ерекше ақыл,

қабілет иесі екенін көріп қуанады. Бірақ қуанышы ұзаққа созылмайды. Өйткені бірнеше айдан кейін Маржанның бақилық болғаны туралы естиді. (көк жөтелге тап болған ару өз үйіне келіп тыным табады). Маржаннан «Ғайни-ау, сәулемнің» әні қалады. Өлеңін, әнін жазған Маржанның өзі. Ән өте мұңлы болғандықтан, кейін Құлжанова А.Затаевичке сұраныс беріп, осы өлеңге ән жаздыртады. Сөйтіп Маржанның аты тарихта қалды. Маржанның сөзінен үзінді келтіре кетейік: «...Сіздердей көзі ашық, оқыған кісімен кездесу бізге қиын ғой, осындай кез болғанда, аз ғана сөйлесіп қалғанның өзі естен кетпейтін қуаныш болады...сізді көріп, Зибаны көріп, ағасымен бірге қорықпай ел асып, жұрт асып жүргенін көріп, осылардай болып оқыған кісінің арманы бар ма деп өтермін...», Нәзипа: «...Сіздің оқуды арман қылуыңыз – таптырмайтын мінез...», – дейді [1,132]. Осы әңгімеде Нәзипаның шәкірттерімен бірге май ішінде сары даламен біте қайнасып кеткендігі туралы тартымды суреттелетін тұстары бар: «... мен өзімді Әбен мен Зибаны титтей айырғым келмейді. Бәлки, сол кезде ішіміздегі естиар адам жалғыз Ахмет болған шығар. Басқамызда ақыл, ой деген заттар Ертіс өзенінің ар жағында қалған сияқты. Көңіл күнмен бірге келіп, құспен бірге сайрап, желдей есіп, желіп келеді. Менің бойымдағы әшейіндегі үй иесі аталғандықтың салмағы, маңызды, балалардың алдындағы үйреншікті үлкендік, апалық бәрі де естен шығып кеткен. Тек сайраған сары даланың баласы екенін білесің...». Туған жерін шын сүйген адам ғана осылай жаза алады.

Педагогикалық үдеріс – бұл еңбек үдерісі, қоғамдық мәнді мақсаттар үшін іске асады. Педагогикалық үдерістің ерекшелігі мынада: ұстаздар еңбегі мен студенттердің еңбегі біздерге тұтастай бірігіп, еңбек үрдісіне қатысушылардың өзіндік қатынасын – педагогикалық ынтымақтастықты ұйымдастырады, импликация, трансформация құбылыстарын тудырады. Трансформация – өзгеден ілгенінді өз меншігіне айналдыру арқылы, сандық өзгерістен сапалыққа өту деген сөз. Ол үшін адам естіп, көріп білгенінен үлгі алуы керек. Нәзипа Құлжанованың өмірі және педагогикалық мұрасы туралы ұрпақ алдында және біріге отырып бір сәт есеп беруіміз біршама ойлардың тууына себеп болды: ғылым-білімге, жарқын болашаққа бастаған адал педагог Нәзипа жолы ұрпақтарды талай игі іске жұмылдырып, жігерлендіре түсетін даралығымен есте қалады. Студенттердің жүргізген зерттеу жұмыстарының негізінде, педагогика ғылымына енгізген жаңалықтарына тоқталып өтейік: Қазақстанда тұңғыш мектепке дейінгі педагогика ғылымының негізін салушы педагог-ғалым болуы; ана мен бала тәрбиесін биология, физиология, медицина ғылымдарының жетістіктерімен байланыста қарастыруы; өнер, әдебиет мәселесімен айналысу арқылы халықтың эстетикалық мәдениетін көтеруі; тарихқа маңызды көшпелі қазақ елінің

тұрмысының айқын берілуі; очерк жанрында әңгімелер жазуы; әр елдердің мәдениетін, әдебиетін, тұрмысын салыстыра отырып, ерекшеліктерін көрсете білуі.

Қорыта айтар болсақ, ұстаз бен студенттердің өзара шығармашылық әрекеті, олардың ынтымақтастығы, педагогикалық үдерістің компоненттерін тиімді, бірлікте қолдана білуі – болашақ мамандардың құзыреттілігін дамытудың негізі ретінде жақсы нәтиже беретіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құлжанова Н. Халқыма деп іс қылдым. – Алматы: Рауан, 1993. –168 бет.
2. Байжұманова Н. Ұлы ақынды ұлықтаған Нәзипа// Семей таңы. –2007. –30 тамыз. – 3 бет.
3. Бегалин С. Ы.Замана белестері. – Алматы: Рауан, 1975 . –28 бет.

ЕЛЕУСИНОВА Г.Е., КОШМУХАН А., ТАЖИБАЕВА М. КОМПОНЕНТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В данной статье авторы рассматривают компоненты педагогического процесса как основу развития компетентности будущих учителей. При этом они обращаются к анализу жизни и творчества Назипы Кулжановой, определяя трансформацию как сущность педагогического процесса.

Ключевые слова: *содержательно-целевой, организационно-деятельностный, эмоционально-мотивационный, контрольно-оценочный, изменение.*

ELEUSINOVA G.E., KOSHMUKHAN A., TAZHIBAIEVA M. THE COMPONENTS OF THE PEDAGOGICAL PROCESS AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS.

In this article an author examines the components of pedagogical process as basis of development of competence of future teachers.(on the basis of analysis of life and work of Nazipa Kulzhanova) Transformation is essence of pedagogical process.

Keywords : *substantial target component, organizational and activiti , emotional and motivational , control and estimated,transformation.*

ӘОЖ 37.3

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘРДЕМ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМИ КӨЗҚАРАСТАРДЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

ОРАЗИМБЕТОВА К.Ш.

Мақалада психологиялық жәрдемнің дамуы мен ол туралы ғылыми көзқарастардың эволюциясы қарастырылған. Психологиялық жәрдем түрлерінің анықтамалары келтірілген, әрбір түрінің ортақ және ерекше белгілері көрсетілген. Психологиялық жәрдемнің қазіргі заманғы екі маңызды моделі негізделген.

***Кілт сөздер:** психологиялық жәрдем, психотерапия, психологиялық кеңес беру, психологиялық коррекция, психологиялық жәрдем моделдері.*

Соңғы жылдарда әлеуметтік пайдалы іс-әрекеттің қарқындап дамып келе жатқан бағыттарының бірі – психологиялық жәрдем. Бар-жоғы жүз жылға жуық тарихы болса да, психологиялық жәрдемге адам өмірінің түрлі салаларында: өндірістен бастап денсаулық сақтау саласына дейін сұраныс артуда. Бұл іс-әрекетке әрқайсысының өз міндеттері мен әдістері бар бірқатар мамандықтар кіреді. А.Ф.Бондаренко көрсеткендей: «Психологиялық жәрдем – жеке адам мен қауымдастыққа қоғамдағы адамның ішкі жан дүниесінде пайда болатын көптеген мәселелерді шешісуге арналған іс-әрекет саласы мен әдісі» [1, 215 б.]. Психологиялық жәрдемнің кәсіптік іс-әрекеттің арнайы түрі ретінде қалыптасуы ХІХ ғасырдың аяғында АҚШ та Jess B. Davis Детройтта орта мектеп оқушыларымен кеңесші ретінде жұмыс істеген кезіне жатады [2, 378 б.]. 1908 жылы Бостонда Frank Parsons өзінің кәсіпке баулу бюросын ашады. 1913 жылы ол National Vocational Guidance Association (кәсіпке баулу бойынша Ұлттық Ассоциация) – психологиялық жәрдеммен айналысатын – мамандардың алғашқы кәсіби бірлестігін ашады.

Дәл осы кезде Еуропада Зигмунд Фрейд психикалық ауытқулары бар адамдарға жәрдем берудің жаңа әдісі туралы жариялайды. Бұл – әлемге әйгілі болған және психоанализ ретінде тараған talking cure, «әңгімемен емдеу» әдісі болатын. З. Фрейдке дейін психологиялық проблемалары бар адамдарға психологиялық жәрдем берудің басты әдісі гипноз болатын, яғни психологиялық жәрдемнің авторитарлық моделі. Пациент толығымен дәрігердің билігінде болатын, оның пікірімен ешкім санаспайтын. Егер адамға гипноз жүрмесе, онда оны емдеу де сәтсіздікке ұшырайтын.

З.Фрейд бірінші болып тек санасыздыққа ғана емес, сонымен бірге психикалық бұзылыс кезінде жәрдем беру әдісіне де назар аударды. Жан сырын ашудың ауру адамға қаншалықты маңыздысын байқап, Фрейд пациентке ішіндегінің бәрін, сөйлем құрастыруға, логикаға мән бермей, ақтаруға мүмкіндік беріп, осы әдісті пайдалана бастайды. Дәрігердің пациентпен қарым-қатынасы диалог түрінде жүрді, ол өз пациенттерінде өзін-өзі зерттеуге деген ұмтылысты қолдап, замандастарының айтуынша емдеу үрдісіне шығармашылық тұрғыдан қарады. Психоанализді мәдениеттің басқа салаларына да таратып, З.Фрейд психологиялық жәрдем мәселелеріне басқа салалардан мамандарды тартты. Олардың пайымдаулары мен тәжірибесі психологиялық жәрдемнің теориялық базасы мен практикалық әдістерінің дамуына ықпалын тигізді [4, 207 б.].

А.Ф.Бондаренко психологиялық жәрдемнің кәсіп ретінде қалыптасуының алты негізгі алғы шарттары мен қайнар көздерін көрсетеді:

1. В.Вундтың Лейпцигте 1879 алғашқы психологиялық лабораториясын ашуынан бастау алатын эксперименталды психологияның дамуы.

2. Психикалық дертке ұшыраған адамдарға жаңаша, гуманды және ғылыми қатынастың қалыптасуы (психиатриялық емхана пациенттерінің шынжырларын шешкен Ф.Пинельден бастап, истерияны суреттеп берген Жан-Мартин Шарко мен Пьер Жанеге дейін және бүкіл қазіргі заманғы психотерапияның бастауы ретіндегі психоанализге дейін).

3. Психологиялық тестілеу мен ақыл гигиенасы үшін қозғалыстың дамуы (алғашқы интеллектуалды тесттерді жасаған Ф.Гальтон мен Ф.Бине, Э.Торндайк, Кл.Бирс және АҚШ дағы Ақыл гигиенасы Қоғамы).

4. Бостонда XX ғасырдың басында Парсонның арқасында кәсіп таңдау бойынша кеңес берудің пайда болуы.

5. XX ғасырдың 40-шы жылдарында АҚШ да Карл Роджерстың тұлғаға бағытталған қатынасының қалыптасуы мен бекітілуі. К.Роджерс психотерапияны экзистенциалды философиямен ұштастырып, «пациент» терминінің орнына «клиент» терминін қолданды, қоғамдық санада қазірге дейін орын алып келген, кеңес беру мен психотерапияны меңзейтін психологиялық жәрдем туралы көзқарасты қалыптастырды.

6. Протестантизмнің американдық дәстүрлеріне негізделген, екінші дүниежүзілік соғыс алдында пайда болған діни кеңесшілер мен әлеуметтік қызметкерлер институты. Философия мен теологияның біріккен факультеттерінің түлектері, сонымен бірге социология факультетін бітірген бұл мамандар қиын эмоционалдық немесе өмірлік жағдаятқа тап болған адамдарға рухани және практикалық жәрдем беру үшін дайындалған.

Ресейде 1890 жылы дәрігер А.А.Токарскийдің «Гипнотизмді терапевтикалық мақсатта қолдану» кітабы жарық көреді. Бұл кітапта мол материал мен эксперименттердің негізінде адамдар мен жануарларда гипноз табиғатының бірлігі тұжырымдалады. В.М.Бехтерев те ауруларды емдеуде гипнозды кең пайдаланды. Ол өте шебер гипнолог болатын. Бехтерев бойынша гипнозбен коллективті емдеудің мәні мен тиімділігін анықтайтын келесі үш жағдай:

- рационалдық сипаттағы түсіндіру сұхбаты
- гипнозда иландыру
- топ мүшелерін өзіндік иландыру әдістеріне үйрету

З.Фрейдтің еңбектері Еуропада жарық көргеннен кейін көп ұзамай орыс тілінде басылып шығады. «Психотерапия» журналы Ресейде веналық психоаналитиктерінің алғашқы журналымен қатарласып шығады. «Введение в психоанализ» атты екі томдық басылым 1922 жылы 2000 дана тиражбен басылып шығарылады. Бұл әлемде болмаған жағдай еді. Психоаналитикалық идеялар бұл кезде тәрбиелеу және оқыту мақсатында мектепте де

қолданылатын. Бірақ 30-шы жылдары педалогиямен қоса психологиялық жәрдем де өмір сүруін тоқтатады. Ол жылдары КСРОда психологиялық жәрдем тек медицинада, спортта және аз мөлшерде өндірісте сақталған еді. Бірақ 70-ші жылдарда американдық және еуропалық психотерапевтердің идеялары кеңестер одағына жетіп, нәтижесінде бірыңғай кәсіптік кеңістік қалыптасты. Бұған әсіресе әлеуметтік-психологиялық тренинг пен психологиялық кеңес берудің дамуы әсер етті.

Сонымен, психологиялық жәрдем кәсіптік іс-әрекет ретінде, бір жағынан медициналық мекемелер қабырғасында жәрдемнің медициналық моделі – психотерапия түрінде, екінші жағынан – ағартушылық, дамытушылық және қолдаушылық іс-әрекет – кеңес беру түрінде дамыды. Тәжірибенің қалыптасуы психологиялық жәрдем түрлерін теориялық ұғынумен жалғасып жатты.

Алғашқы мәрте «психотерапия» ұғымы ХІХ ғасырдың соңында пайда болды. Оны айналымға ағылшын дәрігері Д.Тьюк ендірі. Қазіргі кезде әлемде психотерапияның 800-ге жуық бағыты бар.

Американдық психотерапевт Джером Франк кез келген психотерапияға ортақ келесі ерекшеліктерін көрсетеді:

- тек клиенттің пайдасын көздейтін психотерапевт пен клиенттің одағы, қарым-қатынастың ерекше түрі;
- психотерапияның ситуациясы – клиенттің қарым-қатынастары мен істері әлеміне ешбір ақпарат шығарылмайтын, құпия сақтауға кепілдеме берілетін, қауіпсіз орын;
- терапевтің көзқарастары және клиенттің қажеттіліктерімен анықталатын жәрдем беру жолдарының (технологияларының) көптүрлілігі;
- терапевт қолданатын әдістер жинағы, оның көзқарасымен анықталады.

Ағылшын сөзі «counsel»: талқылау, кеңесу, кеңес деген мағынада қолданылады. Яғни психологиялық кеңес беру – бұл, ең әуелден, адамның жоспарлары мен ұмтылыстарын талқылауға бағытталған, осы жоспарларды жүзеге асырудың ең дұрыс әдістері жөнінде кеңес алуға ұмтылысын қанағаттандыратын, сөйлесу, әңгімелесу практикасы. Бұл клиентте пайда болған қиындықтар мен оларды жеңіп шығу мүмкіндіктері жайында арнайы ұйымдастырылған кеңес беру.

Психологиялық жәрдемнің ерекше түрі – психологиялық коррекция (түзету), – бұл индивидтің толыққанды дамуы мен қызмет етуін қамтамасыз ету мақсатында белгілі психологиялық құрылымдарға бағытталған психологиялық әсер ету. Бұл термин КСРО -да 70-ші жылдары, психологтар психотерапия саласында белсенді жұмыс істей бастаған кезде пайда болды. Бірақ психотерапия – бұл емдеу практикасы. Онымен, заң бойынша, тек

жоғары медициналық білімі бар дәрігер айналыса алады. Психолог психологиялық жәрдем көрсете алуы үшін осы термин ендірілген болатын. Қазіргі кезде бұл ұғым үш түрлі мазмұнда қолданылады. Бірінші жағынан, психологиялық жәрдемнің ерекшелігі мен аясына байланысты: нейропсихологиялық коррекция, мінез-құлық коррекциясы, қарым-қатынас коррекциясы және т.б. Екінші жағынан, медициналық психотерапияда психологиялық коррекция психопрофилактика міндеттерін атқаратын іс-әрекет ретінде түсіндіріледі. Соңғы жылдары психологиялық коррекцияның үшінші анықтамасы кең өріс алды. Психокоррекция енді келесіше анықталады: дамуы мен мінез-құлқында ауытқушылықтардың алдын алу мен оларды жою үшін балаға психологиялық әсер ету жүйесі. Психологиялық коррекцияны әлемде балалар психотерапиясы деп түсінеді.

Психологиялық жәрдемнің қазіргі заманғы теориясында оның түрлерінің арасындағы айырмашылық мәселесі ерекше қойылып отыр. Мысалы, кеңес беру мен психотерапия арасындағы айырмашылық мәселесінде ауызбірлік жоқ. Кейбір практиктердің айтуынша бұл екі ұғымды ажыратудың қажеті жоқ, оларды синонимдер ретінде пайдалана беруге болады. Өзгелердің ойынша бұл ұғымдарды міндетті түрде ажырату керек. Мысалы, Ю.Е.Алешина [5,211б.] психологиялық кеңес берудің психотерапиядан келесі процедуралық ерекшеліктерін көрсетеді:

- клиент шағымдарының сипатымен байланысты өзгешеліктер;
- диагностика үрдісімен байланысты өзгешеліктер;
- ықпал ету үрдісімен байланысты өзгешеліктер;
- жұмыс жүргізу мерзімімен байланысты өзгешеліктер;
- клиент типімен байланысты өзгешеліктер;
- ықпал етуші маманның дайындық деңгейіне қойылатын талаптардағы өзгешеліктер.

А.Н. Елизаров [3, 206 б.] болса, психологиялық кеңес берудің, оны психотерапиядан өзгеше ететін келесі ерекшеліктеріне назар аударады:

- қолдану аясының кеңдеу болуы, психикалық дені сау адамның мәселелеріне бағытталғандық.
- Эксперименталды жоспар бойынша ұйымдастырылған эмпирикалық зерттеулерден алынған нәтижелерді кеңірек пайдалануға бағытталғандық.
- Негізінен саналы деңгейде шешілетін жағдайыттық мәселелермен жұмыс жүргізу.
- Психолог-кеңесші мен клиент қатынасының диалогтық сипаты, субъект-субъектіліктің басымдылығы. Клиент – дені сау адам, оған өз өмірі үшін жауапкершілікті көбірек сенуге болатындық меңзеліп отыр.

▪ Клиенттің сау тұлғалық жақтарына бағытталғандық, онымен жұмыс жүргізу барысында ауру концепциясынан бас тарту, оның түрлі нұсқадағы мінез-құлықтық реакциялар мен психикалық күйлер құқығын мойындау.

▪ Клиентпен жұмыс жүргізу барысында оның белсенділігі мен дербестігіне, адамның ішкі ресурстарын оятуға бағытталғандық.

Д.Блочер [5, 203] кеңес берудің мақсаттары: дамыту – білім беру – алдын алу (профилактика), ал психотерапияның мақсаттары: түзету – реттеу (регуляция) – емдеу деп белгілегенімен бұл екеуінің арасындағы шекаралар анық еместігін көрсетеді. Көптеген авторлар психологиялық кеңес беру мен психотерапия бірдей теориялық білім мен техникалар жинағын пайдаланатындығын айтады. Сондықтан бұл екі терминді өзара бірін-бірі алмастыра алатын терминдер деп қарастыруға болады деп санаймыз.

Қазіргі кезде психологиялық жәрдем келесі салаларда қолданылады:

- баланың психикалық және рухани дамуы;
- жеткіншектердің экзистенциалды және тұлғалық мәселелері;
- неке мен отбасы;
- психикалық және тұлғалық денсаулық мәселелері;
- қайғы психотерапиясы;
- мектептік кеңес беру;
- кәсіп таңдау бойынша кеңес беру;
- кроссмәдени мәселелерге қатысты психологиялық жәрдем;
- басқару бойынша кеңес беру;
- тұйық уақытша қауымдастықтарда кеңес беру: емханаларда, абақтыларда т.б.
- кризистік жағдайлардағы психологиялық жәрдем мен қолдау.

Қазіргі заманғы психологиялық жәрдемнің теориясы мен практикасында екі келесі бағдар айқындалған. Біріншісі, психотерапевт пен клиенттің өзара әрекеттесуінің медициналық моделіне негізделеді. Психотерапия бұл жағдайда клиентті жанына бататын немесе кедергі болатын симптомдардан арнайы процедуралар арқылы құтқаруға бағытталған. Психотерапевт толығымен психотерапия үрдісін бақылаушы, нәтижелері үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын беделді эксперт ретінде болады. Бұған психотерапияның когнитивті және мінез-құлықтық моделдері, мысалы, А.Эллистің рационалды-эмотивті мінез-құлықтық терапиясы, Мясищев бойынша патогенетикалық терапия, нейро-лингвистикалық бағдарламалау кіреді.

Екінші моделінде клиенттің психотерапия үрдісі мен нәтижесіне жауапкершілігі артады; терапияның мақсаты – симптомдардан құтқарудан гөрі, клиенттің психотерапевтикалық тәжірибе әсерінен тұлғалық өзгеруі мен дамуы болады. Психотерапевт бұл жағдайда тең құқылы сұхбаттас, өзге

тұлғаға өзінен және өзінің жақын айналасынан өзгеруі мен дамуы үшін қажетті ресурстарды табуға жәрдем беретін тәуелсіз тұлға ретінде көрінеді. Психотерапия үрдісі мен нәтижесі үшін жауапкершілік бұл жағдайда клиентке көп мөлшерде артылады. Психотерапияның бұл моделі К.Роджерстің клиентке бағытталған терапиясында, Ф.Перлздің гештальтқатынасында, экзистенциалды психотерапияда және т.б. жүзеге асырылады. Соңғы жылдары практик-психологтардың арасында гуманистік психологияның дамуы арқасында психотерапевтикалық қатынастың «медициналық емес» моделі кең тарады. Бұл модельді «таңдау моделі» деп атауға болады, өйткені клиентке тек жәрдем беруші маманды ғана таңдау мүмкіндігі беріліп қоймай, сонымен бірге жәрдем әдістерін таңдау еркіндігі мен құқығы беріледі.

Сонымен, психологиялық жәрдем, кәсіптік іс-әрекет ретінде, өзінің қалыптасуы мен дамуы барысында жәрдем беруші маман мен клиенттің авторитарлық, директивті қатынасынан субъект-субъектті қатынасына дейінгі жолды өтті. Осы уақыт ішінде психологиялық жәрдемді қолдану саласы кеңейіп, үлкен техникалық потенциал қалыптасып, жәрдем беру іс-әрекетінің көптеген теориялары мен модельдері жасалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – М.: Институт психотерапии, 2000. – 336 б.
2. Джордж Р. Консультирование: теория и практика. – М.: ЭКСМО, 2012. – 448 б.
3. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. – М.: Ось-89, 2010. – 351 б.
4. Лоренцер А. Археология психоанализа: интимность и социальное страдание. – М.: Прогресс-Академия, 2011. – 304 б.
5. Шадура А.Ф. Модели психологической помощи и проблема субъектности в образовательном пространстве. Материалы окружной научно-практической конференции. – М.: 2014. – 260 б.

ОРАЗИМБЕТОВА К.Ш. ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием психологической помощи и эволюцией научных представлений о ней. Даны определения разных видов психологической помощи, показаны общие и особенные черты каждого вида психологической помощи, охарактеризованы две основные современные модели психологической помощи.

Ключевые слова: психологическая помощь, психотерапия, психологическое консультирование, психологическая коррекция, модели психологической помощи.

ORAZIMBETOVA K.Sh. THE EVOLUTION OF THE SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF PSYCHOLOGICAL HELP.

The article is devoted to the development of psychological help in the historical prospect and evolution of the scientific understanding of it. Definitions of different kinds of psychological help are given, the common and differential features of each kind of psychological help are shown, a review of scientific discussions related to the problem is carried out. Two basic modern models of psychological help are specified and proved: the medical model and choice model.

Keywords: psychological help, psychotherapy, counseling, psychological correction, models of psychological help.

УДК 37(574)

**ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

САРТАЕВА Х.М.

В статье представлен анализ состояния системы высшего и послевузовского образования в РК, исследуется сущностная значимость образовательных услуг; степень образованности характеризуется автором как национальный продукт в предопределении социально-экономической роли государства в мировом пространстве; исследуются также пути интеграции новых информационных технологий в учебном процессе.

Ключевые слова: информационные технологии, виртуальное образование, электронная библиотека, интернет-ресурс, электронные учебники, E-learning, контекст.

В настоящее время инвестиции в человеческий капитал становятся приоритетным источником экономической динамики, поскольку будущее цивилизованного мира определяется переходом к качественно новому направлению развития общества – постиндустриальному, при котором на первый план выдвигаются определенные требования к образованному человеку. Роль образовательных услуг в условиях реформационных преобразований общества признана ведущей, т.к. согласно концепции постиндустриального развития знания дополняют триаду факторов производства и определяют их взаимодействие. Являясь интенсивным фактором экономического роста, уровень образованности оказывает значительное влияние на размер валового национального продукта и предопределяет социально-экономический роль государства в мировом пространстве [1].

Результаты анализа состояния системы высшего и послевузовского образования в РК свидетельствуют о том, что принимаемые до настоящего времени стратегические решения в данной области требуют более тщательного теоретического и научно-методологического обоснования и

согласования, особенно на законодательном уровне, так как от этого зависит создание четко отлаженного механизма его ресурсного обеспечения (экономического, информационного, нормативно-правового, организационного, научно-технического, кадрового и др.) [2].

Информатизация общества закреплена как важнейший механизм формирования конкурентоспособности национальной экономики в Послании Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка в своем развитии». В настоящее время реализуется Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы, целью которой является кардинальная модернизация системы образования, значительное и устойчивое увеличение инвестиций в образование, улучшение его качества и выход на европейский уровень [3].

В образовании роль инновационных, несомненно, принадлежит информационным и телекоммуникационным технологиям, т.е. таким, которые являются основой образовательных технологий, использующих средства информационно-вычислительной техники и в совокупности образующих технологическую инфраструктуру учебного заведения.) [2].

Критические образовательные технологии обеспечивают создание на основе инфраструктуры корпоративных телекоммуникационных сетей образовательных учреждений распределенных баз образовательных технологий, которые благодаря этой инфраструктуре могут использоваться в любом месте образовательного пространства, в том числе и в процессе реализации идеологии дистанционного образования.

В этой связи важнейшими направлениями информатизации образования являются:

- реализация виртуальной информационно-образовательной среды на уровне учебного заведения, предусматривающая выполнение комплекса работ по созданию и обеспечению технологии его функционирования;
- системная интеграция информационных технологий в образовании, поддерживающих процессы обучения, научных исследований и организационного управления;
- построение и развитие единого образовательного информационного пространства.

Современные информационные технологии позволяют применять в образовании инновационные методы обучения. Включение современных информационных технологий в образовательный процесс создает возможности повышения качества образовательных услуг, но в тоже время требует изменения содержания и методов обучения [4].

Степень интеграции новых информационных технологий в учебный процесс условно можно разделить на три уровня.

Первый уровень. Разработка и предоставление учебного материала на базе новых технологий и их использование в отдельных учебных дисциплинах, т.е. использование средств представления учебной информации. Например, создание электронных учебных пособий и практикумов, а также использование новых технологий для проведения очных (традиционных) лекций и семинаров с использованием презентаций и т.д.

Второй уровень. Реализация учебного процесса с использованием интерактивных средств взаимодействия участников образовательного процесса (технологии дистанционного или открытого обучения в глобальной сети). На данном уровне используются веб-конференции, форумы, электронные учебно-методические материалы и др.

Третий уровень. Использование интегрированных образовательных сред, где главной составляющей являются не только применяемые технологии, но и содержательная часть, т.е. информационные ресурсы. Сочетание современных средств информатики и информационных ресурсов позволяет создавать учебные дисциплины на базе деловых ресурсов Интернет, профессиональных баз данных. На данном уровне новые информационные технологии используются как средство доступа к мировым информационным ресурсам, на базе которых строится учебный процесс.

Основные характеристики новых образовательных ресурсов:

Деловые ресурсы, Интернет имеют огромное значение как часть информационного обеспечения образовательных программ. Интернет как глобальная сеть объединяет ресурсы свободного доступа со всего мира. Среди этих ресурсов важное место занимают государственные ресурсы разных стран, межправительственных и международных организаций, также как и сектор коммерческой информации в Интернет, а именно справочной и статистической информации, сектор научно-технической информации.

Образовательные Интернет-порталы. В настоящее время создается система образовательных Интернет-порталов, состоящая из взаимосвязанных веб-сайтов, посвященных различным сферам образования. К образовательным порталам предъявляются высокие требования. Они должны постоянно функционировать, эффективно обеспечивать образовательное

сообщество качественными образовательными ресурсами для соответствующих уровней образования, а также быть функционально и информационно связанными со всей системой образовательных порталов.

Большинство стран с развитой системой образования имеют свои образовательные веб-ресурсы. Основным хранилищем информационных ресурсов в сети европейской системы образования является портал проекта SchoolNet. Этот проект объединяет усилия национальных органов управления образованием более чем в 20 странах Европы[2].

Электронная библиотека. Неоспоримым преимуществом электронных библиотек является сокращение времени и других затрат на поиск необходимой публикации, а также возможность одновременного обслуживания большого количества пользователей.

Электронные учебники в настоящий момент уже получили широкое распространение и доказали свою эффективность в преподавании некоторых дисциплин, например, иностранного языка.

Образовательным электронным изданием или электронным учебником является электронное издание, содержащее систематизированный материал по соответствующей научно-практической области знаний, обеспечивающее творческое и активное овладение пользователями знаниями, умениями и навыками в этой области.

В целом, электронное издание представляет собой совокупность графической, текстовой, цифровой, речевой, музыкальной, визуальной и другой информации. Электронное издание может содержать информационные источники, инструменты создания и обработки информации, также может быть исполнено на любом электронном носителе или опубликовано в сети.

Экспертные обучающие системы реализуются на базе идей и технологий искусственного интеллекта. Такие системы моделируют деятельность экспертов при решении достаточно сложных задач, т.е. способны приобретать новые знания, обеспечивать ответ на запрос обучаемого и решение задач из определенной предметной области. При этом экспертная система обеспечивает пояснение стратегии и тактики решения задач в ходе диалоговой поддержки процесса решения.

Сетевые ресурсы, ресурсы удаленного доступа, такие как профессиональные базы данных радикально отличаются от традиционных образовательных ресурсов, делая возможным развитие новых направлений в обучении.

Обучение с использованием деловых ресурсов Интернет и профессиональных баз наполняет учебную программу качественно новым содержанием, позволяет использовать в учебном процессе профессиональные

информационные ресурсы, которые доступны специалистам для решения реальных практических задач.

Самое первое из всех известных изобретений – «Интернет-книги». Подготовка электронных версий лекционных записей и книг - наиболее легкий и оперативный путь в Интернет. В этом случае совершенно не требуются какие-то особенные знания по программированию, нет необходимости знать языки HTML или JAVA. Вспомогательные программы позволяют экспортировать все, что нужно, практически из любого текстового редактора в HTML.

Также в связи с быстрым развитием современных технологий большую популярность приобрели обучающие системы, основанные на Web-технологиях. Так как Интернет доступен всем в мире независимо от времени и местоположения, то использование таких систем не требует дорогостоящего оборудования. Персональный компьютер с практически любой операционной системой, Web-браузер и доступ к Интернету позволяют войти в сеть и, следовательно, обучаться дистанционно. Системы обучения, основанные на Web-технологиях, - асинхронны, поэтому они не требуют одновременного присутствия преподавателя и учеников. Заранее подготовленные лекции передаются по сети.

Современный Интернет создаёт условия для организации всемирного образовательного форума, в пределах которого появляется возможность разрабатывать, преподавать и динамично корректировать большое количество учебных курсов. Каждый студент в этой глобальной аудитории имеет доступ к широчайшему кругу информационных ресурсов, оставаясь при этом абсолютно свободным от каких бы то ни было пространственно-временных ограничений. В таких условиях учащимся и преподавателям требуется только найти и выбрать оптимальные для себя инструменты и способы работы. В результате, по мере внедрения в образовательный процесс сетевых технологий, полностью меняются методы и средства получения студентами знаний и навыков[3].

Инновационные изменения в Интернет-образовании привели к появлению технологии web-2.0. В своем базовом варианте web 2.0 означает, что каждый пользователь может очень просто создавать и распространять контент в Интернете. Это включает запись в блог, передачу видео через YouTube, размещение картинок на Flickr, создание контента в wikis (как в Wikipedia), а также разработку социальных сетей типа MySpace. Ключевые компоненты для web 2.0 – простые в использовании инструменты и совместное/социальное взаимодействие с ожидаемыми результатами.

Интеграция инструментов web 2.0 с современными информационными образовательными технологиями привела к появлению новой методики

обучения, получившей название: e-learning 2.0. Следует отметить, что появление новой образовательной методики происходило не одномоментно. В рассматриваемом процессе можно выделить эволюционные изменения, которые включали в себя как совершенствование контента образовательной системы, так и изменение ее архитектуры и методов взаимодействия с пользователем.

E-learning 1.0 – первое поколение обучения (в действительности – тренинга), проводимого через вэб. Может быть охарактеризовано курсом в 60 и более минут. Наиболее часто использовались синхронные курсы, поставляемые через виртуальный учебный класс или асинхронные курсы, построенные с использованием инструментов для авторинга, дизайн контента обычно следовал модели традиционного обучения, разработанный дизайнером по обучению. Ну и конечно курсы управлялись через LMS.

E-learning 1.3 – такое понятие используют для поколения e-learning, существующего последние несколько лет, при котором разработка происходит быстрее, а процесс обучения разбит на более мелкие куски. Обучение доступно в контексте рабочего места и форма доставки гораздо более проста. По этой причине обучение не всегда доступно через LMS, а доставляется до ученика через почтовые сообщения и ссылками на доступ к корпоративному интранету. Контент в e-learning 1.3 создается обычно экспертами по тематике по шаблонам, с использованием средств быстрой разработки и систем управления учебным контентом (LCMS). Ну и дополнительно, виртуальные классы или обсуждения могут организовываться по мере необходимости как часть общего учебного процесса.

Как видно из номера, e-learning 2.0 – это гораздо более крупный шаг изменений, чем при переходе от e-learning 1.0 на e-learning 1.3. e-learning 2.0 основано на инструментах, в которых комбинируется простая разработка контента, распространение через вэб и встроенные средства совместной работы. Создавать контент может любой сотрудник, даже в процессе текущей работы. В сущности, требования и ожидания от e-learning 2.0, это органичное совмещение работы и обучения в одном процессе, управляемым самим сотрудником.

Очень важно заметить, что e-learning 1.0, e-learning 1.3, и e-learning 2.0 представляют эволюцию методов, использующих вэб для поддержки обучения и увеличения производительности человека. Но, например, в одно и то же время существуют одновременно AM/FM радио, CD, и iPod, то же можно сказать в отношении e-learning 1.0, e-learning 1.3, и e-learning 2.0. Другими словами, хотя колонки в табличке отделены друг от друга,

практические решения могут быть комбинацией методик из нескольких поколений.

Вооружившись таким пониманием, попробуем посмотреть, когда можно использовать каждый метод. E-learning 1.0 решения останутся для использования в тех случаях, когда объем контента велик, аудитория

достаточно большая, ее потребности известны, а знания находятся примерно на одном расстоянии от уровня знаний эксперта. E-learning 1.0 также может использоваться в случае сертификационного обучения или обучения навыкам с высокой значимостью ошибки. E-learning 1.3 может быть использован для быстрого целевого обучения или просто обычной передачи информации о новых продуктах, процедурах, системах и т.д. E-learning 2.0 может быть использован для совершенно различных учебных задач. E-learning 2.0 также очень пригоден в тех случаях, когда контент не может быть эффективно формализован без больших финансовых затрат на анализ и разработку, поскольку информации очень много и она непрерывно меняется и воспроизводится в процессе работы.

Подводя некий промежуточный итог, следует отметить, что система интерактивного обучения в области профессионального образования является в настоящее время сложной и разнородной. В качестве её неотъемлемых составных частей выступают и разнообразные экспериментальные разработки и модели обучения, получившие широкое практическое применение. При том, что многие из этих моделей создаются и функционируют на базе различных учебных заведений РК и их вклад в социальное развитие на государственном уровне уже не вызывает сомнений. Но очевидно и то, что для дальнейшего прогресса дистанционного интерактивного обучения необходимо систематизировать имеющиеся знания в данной области и формировать унифицированную, интегрированную в современную модель образования, методику электронного обучения.

Необходимость постоянного совершенствования уровня знаний и профессиональных навыков признана основополагающей общественной потребностью всего современного мира, а дистанционное и электронное обучение со свойственной ему гибкостью, автономностью и модульной структурой курсов и программ станет одним из наиболее эффективных средств удовлетворения этой потребности в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Искусство преподавания: концепции и инновационные методы обучения : Учебное пособие –2-е изд., доп. – Алматы, 2012. – 228 с.

2. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования: научный фонд и перспективы развития: Учеб. пособие. – Алматы : Ғылым, 2001 –295 с

3. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства»: Официальный сайт Президента Республики Казахстан. –2012.–14 декабря [Электронный ресурс]. – Режим доступа.– URL:http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1357813742 (дата обращения 30.05.2013).

4. Волон В. Т. Системно-кластерная теория и технология повышения качества дистанционного образования в вузе: Дис. ... д-ра пед. наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования. – Казань, 2000. – 379 с.

САРТАЕВА Х.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасының оқыту жүйесін жаңаландыруға арналған жаңа инновациялық ақпараттық технологиялар берілген. Педагогикалық қызметін жүзеге асыруда жұмыс ұйымдастырудың жаңа инновациялық әдістерді меңгеріп, қолданысқа енгізе алатын заман талабына сай шығармашыл мұғалім тұлғасына қоғамдағы сұраныстар мен оқушыларға білім берудің жаңа және ақпараттық технологияларын қолдана отырып, білім сапасын жетілдіруге бағытталған біртұтас педагогикалық жүйе шығару қажеттілігі көрсетілген.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, білім беру, электронды кітапхана, интернет-ресурс, электрондық оқулықтар, E-learning, контекст виртуалды

SARTAYEVA H.M. WAYS OF IMPROVING THE EDUCATION SYSTEM OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article materials are driven on the analysis of development of innovative, namely informative technologies in Republic of Kazakhstan. Except it directions, basic levels, descriptions of educational services and innovative changes in Internet-education, formations of Republic of Kazakhstan sent to modernisation of the system, are full enough described.

Keywords: information technologies, virtual education, electronic library, Internet resource, electronic textbooks, E-learning, контекст

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

УДК 624.131+539.215

**ПРОГНОЗ ОСАДКА МНОГОСЛОЙНЫХ НЕОДНОРОДНЫХ
ГРУНТОВЫХ ОСНОВАНИЙ**

АЛТЫНБЕКОВ Ш., КУРМЫШ Е.К., ДЖАМАНКАРАЕВА М.А.

В данной работе приведена различная постановка задач фильтрационной теории консолидации многослойных неоднородных грунтовых оснований в виде параллелепипеда и цилиндра. Функция, характеризующая упруго-мгновенную деформацию скелета каждого слоя грунта, изменяется в процессе консолидации в зависимости от пространственных координат. Для решения задач применены методы Фурье, аппроксимации и введения новых переменных. Полученные решения отражают распределение давления в поровой жидкости и напряжения в скелете грунта, что дает возможность прогнозировать осадок грунтовых оснований. Приведен предварительный анализ численных расчетов.

Ключевые слова: дифференциальные уравнения, численные методы, теория консолидации грунтов, краевые задачи, сопряженные задачи.

1.Цель работы.

По своей природе земляные массы являются многослойными и при этом, каждый слой отличается друг от друга по физико-механическим свойствам. Моделирование их как однослойная пористая среда не совсем верно. В связи с этим, основной целью предлагаемой работы является: исследовать закономерности осадков оснований фундаментов промышленно-гражданских, гидротехнических и нефтяных зданий и сооружений, возведенных на многослойных, неоднородных грунтах.

2.Постановка задачи и ее решение.

Рассмотрим процесс уплотнения многослойных земляных масс в виде параллелепипеда (рис.1) и цилиндра (рис.2) под действием распределенной нагрузки q_s , приложенной к части наружной площади. При этом предполагаем, что:

- Земляная масса состоит из твердой и жидкой фаз.
- Движение воды, заполняющего поры грунта, подчинено обобщающему закону Дарси-Герсеванова.
- Функция, характеризующая упруго-мгновенную деформацию скелета каждого слоя грунта представлена так (1, с.25) :

$$E_s(x_n) = E_{0s} (\alpha_{1s} + \alpha_{2s} e^{-\alpha_{3s} x_n})^{-1},$$

$$\alpha_s(x_n) = 1 / E_s(x_n), \quad s = 1, 2, \dots, k.$$

где $E_{0s}, \alpha_{1s}, \alpha_{2s}$ и α_{3s} - опытные данные.

■ НДС скелета каждого слоя грунта описывается линейным уравнением вида (1, с.37):

$$\varepsilon_s(t) = \varepsilon_{0s} - \frac{\alpha_{0s} (\alpha_{1s} + \alpha_{2s} e^{-\alpha_{3s} x_n})}{1 + (n-1)\xi_{0s}} \theta_s(t)$$

Здесь: $n = 1, 2, 3$ в зависимости от мерности задачи; ξ_{0s} - коэффициент бокового давления; $\theta_s(t)$ сумма нормальных напряжений, соответствующих моменту времени t .

■ Грунты по водопроницаемости являются ортотропной средой.

■ Процесс уплотнения каждого слоя подчинен модели К.Терцаги-В.А.Флорина (2,3).

■ На поверхности уплотняемого массива грунта происходит свободный водообмен со средой, а на поверхности соприкосновения выполняются условия сопряжения.

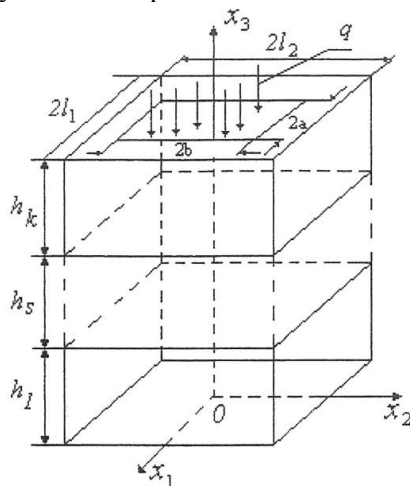

Рисунок 1.

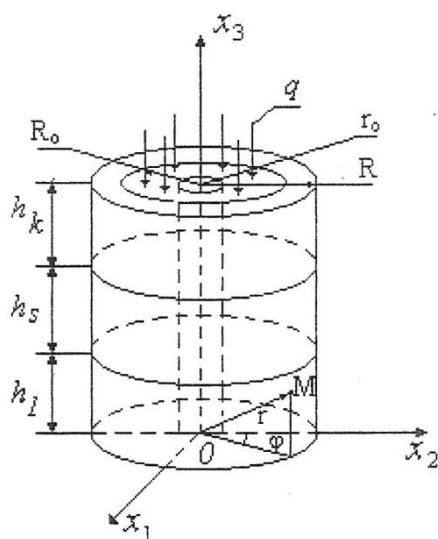

Рисунок 2.

Тогда решение задачи консолидации многослойных земляных масс может быть сведено к решению краевых задач:

А.

$$\frac{\partial H_s}{\partial t} = C_{1s} e^{\alpha_{3s} x_3} \left(K_{1s} \frac{\partial^2 H_s}{\partial x_1^2} + K_{2s} \frac{\partial^2 H_s}{\partial x_2^2} + K_{3s} \frac{\partial^2 H_s}{\partial x_3^2} \right),$$

$$H_s(x_1, x_2, x_3, \tau_1) = \left(\frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \right)_s,$$

$$\begin{cases} h_{1s}^{(1)} \frac{\partial H_s}{\partial x_1} - h_{1s}^{(2)} H_s \Big|_{x_1 = -l_1} = 0, \\ h_{1s}^{(3)} \frac{\partial H_s}{\partial x_1} + h_{1s}^{(4)} H_s \Big|_{x_1 = +l_1} = 0, \end{cases}$$

$$\begin{cases} h_{2s}^{(1)} \frac{\partial H_s}{\partial x_2} - h_{2s}^{(2)} H_s \Big|_{x_2=-l_2} = 0, \\ h_{2s}^{(3)} \frac{\partial H_s}{\partial x_2} + h_{2s}^{(4)} H_s \Big|_{x_2=+l_2} = 0, \\ h_{31}^{(1)} \frac{\partial H_s}{\partial x_3} - h_{31}^{(2)} H_1 \Big|_{x_3=0} = 0, \\ h_{3k}^{(3)} \frac{\partial H_k}{\partial x_3} + h_{3k}^{(4)} H_k \Big|_{x_3=\sum_{s=1}^k h_s} = 0, \\ H_s \left(x_1, x_2, \sum_{s=1}^{k-i} h_s, t \right) = H_{s+1} \left(x_1, x_2, \sum_{s=1}^{k-i} h_s, t \right), \\ K_{3s} \frac{\partial H_s}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_{s-1}} = -K_{3s+1} \frac{\partial H_{s+1}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_s-1} \end{cases}$$

$$i = 1, 2, \dots, k-1; s = 1, 2, \dots, k-1.$$

B.

$$\frac{\partial H_s}{\partial t} = C_{\nu s} e^{\alpha_{3s} x_3} \left(K_{3s} \frac{\partial^2 H_s}{\partial x_3^2} + K_{rs} \left(\frac{\partial^2 H_s}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial H_s}{\partial r} \right) \right),$$

$$\begin{cases} h_{1s}^{(1)} \frac{\partial H_s}{\partial r} - h_{1s}^{(2)} H_s \Big|_{r=r_0} = 0, \\ h_{1s}^{(3)} \frac{\partial H_s}{\partial x_1} + h_{1s}^{(4)} H_s \Big|_{r=R} = 0, \end{cases}$$

$$\begin{cases} h_{31}^{(1)} \frac{\partial H_1}{\partial x_3} - h_{31}^{(2)} H_S \Big|_{x_3=0} = 0, \\ h_{3k}^{(3)} \frac{\partial H_k}{\partial x_3} + h_{3k}^{(4)} H_k \Big|_{x_3=\sum_{s=1}^k h_s} = 0, \\ H_S \left(\sum_{s=1}^{k-i} h_s, r, t \right) = H_{S+1} \left(\sum_{s=1}^{k-i} h_s, r, t \right), \\ K_{3S} \frac{\partial H_S}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_{S-1}} = -K_{3S+1} \frac{\partial H_{S+1}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_{S-1}}, \\ i = 1, 2, \dots, k-1; s = 1, 2, \dots, k-1. \end{cases}$$

Решениями которого являются:

$$\begin{aligned} H_S(x_1, x_2, x_3, \dots, t) = & \\ = \sum_{i_1=1}^{\infty} \sum_{i_2=1}^{\infty} \sum_{i_3=1}^{\infty} A_{Si_1i_2i_3} & \left(\cos \frac{\mu_{Si_1}}{2l_1} x_1 + B_{Si_1} \sin \frac{\mu_{Si_1}}{2l_1} x_1 \right) \times \\ & \times \left(\cos \frac{\eta_{Si_2}}{2l_2} x_2 + C_{Si_2} \sin \frac{\eta_{Si_2}}{2l_2} x_2 \right) \times \\ & \times V_{VSi_1i_2} \times \left(\frac{2\lambda_{Si_1i_2i_3}}{\alpha_S \sqrt{K_{3S}}} e^{-\frac{\alpha_S}{2} x_3} \right) \times e^{-\lambda_{Si_1i_2i_3}^2 t}; \\ H_S(x_3, r, t) = \sum_{i_1=1}^{\infty} \sum_{i_2=1}^{\infty} & A_{Si_1i_2} V_0(\lambda_{Si_1} r) \times \end{aligned}$$

$$\times V_{VS_{i_1}} \times \left(\frac{2\lambda_{S_{i_1}i_2}}{\alpha_S \sqrt{K_{3S}}} e^{-\frac{\alpha_S}{2} x_3} \right) \times e^{-\lambda_{S_{i_1}i_2}^2 t}$$

Здесь:

$$\begin{aligned} \left(\frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \right)_S &= \sum_{i_1=1}^{\infty} \sum_{i_2=1}^{\infty} D_{S_{i_1}i_2} \left(\cos \frac{\mu_{S_{i_1}}}{2l_1} x_1 + B_{S_{i_1}} \sin \frac{\mu_{S_{i_1}}}{2l_1} x_1 \right) \times \\ &\times \left(\cos \frac{\eta_{S_{i_2}}}{2l_2} x_2 + C_{S_{i_2}} \sin \frac{\eta_{S_{i_2}}}{2l_2} x_2 \right) \times \\ &\times \left(ch B_{S_{i_1}}^* x_3 + E_{S_{i_1}} sh B_{S_{i_1}}^* x_3 \right), \end{aligned}$$

соответственно решения граничных задач

\tilde{A} .

$$K_{1S} \frac{\partial^2 H_{0S}}{\partial x_1^2} + K_{2S} \frac{\partial^2 H_{0S}}{\partial x_2^2} + K_{3S} \frac{\partial^2 H_{0S}}{\partial x_3^2} = 0,$$

$$\begin{cases} h_{1S}^{(1)} \frac{\partial H_{0S}}{\partial x_1} - h_{1S}^{(2)} H_{0S} \Big|_{x_1=-l_1} = 0, \\ h_{1S}^{(3)} \frac{\partial H_{0S}}{\partial x_1} + h_{1S}^{(4)} H_{0S} \Big|_{x_1=+l_1} = 0, \end{cases}$$

$$\begin{cases} h_{2S}^{(1)} \frac{\partial H_{0S}}{\partial x_2} - h_{2S}^{(2)} H_{0S} \Big|_{x_2=-l_2} = 0, \\ h_{2S}^{(3)} \frac{\partial H_{0S}}{\partial x_2} + h_{2S}^{(4)} H_{0S} \Big|_{x_2=+l_2} = 0, \end{cases}$$

$$h_{3k+1-i}^{(3)} \frac{\partial H_{0k+1-i}}{\partial x_3} + h_{3k+1-i}^{(4)} H_{0k+1-i} \Big|_{x_3 = \sum_{s=1}^{k+1-i} h_s} = \frac{q_{k+1-i}}{\gamma},$$

$$\begin{aligned}
 & |x_1| \leq a, |x_2| \leq b, i = 1, 2, \dots, k, \\
 & h_{3k+1-i}^{(3)} \frac{\partial H_{0k+1-i}}{\partial x_3} + h_{3k+1-i}^{(4)} H_{0k+1-i} \Big|_{x_3 = \sum_{s=1}^{k+1-i} h_s} = 0, \\
 & -l_1 < x_1 < -a, a < x_1 < l_1, \\
 & -l_2 < x_2 < -b, b < x_2 < l_2, i = 1, 2, \dots, k. \\
 & h_{31}^{(1)} \frac{\partial H_{01}}{\partial x_3} - h_{31}^{(2)} H_{01} \Big|_{x_3=0} = 0, \\
 & \begin{cases} H_{0s} \left(x_1, x_2, \sum_{s=1}^{k-i} h_s \right) = H_{0s+1} \left(x_1, x_2, \sum_{s=1}^{k-i} h_s \right), \\ K_{3s} \frac{\partial H_{0s}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_{s-1}} = -K_{3s+1} \frac{\partial H_{0s+1}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_{s-1}} \end{cases} \\
 & i = 1, 2, \dots, k-1; s = 1, 2, \dots, k-1. \\
 & \tilde{B}. K_{3s} \frac{\partial^2 H_{0s}}{\partial x_3^2} + K_{rs} \left(\frac{\partial^2 H_{0s}}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial H_{0s}}{\partial r} \right) = 0, \\
 & \begin{cases} h_{1s}^{(1)} \frac{\partial H_{0s}}{\partial r} - h_{1s}^{(2)} H_{0s} \Big|_{r=r_0} = 0, \\ h_{1s}^{(3)} \frac{\partial H_{0s}}{\partial r} + h_{1s}^{(4)} H_{0s} \Big|_{r=R} = 0, \end{cases} \\
 & h_{3k+1-i}^{(3)} \frac{\partial H_{0k+1-i}}{\partial x_3} + h_{3k+1-i}^{(4)} H_{0k+1-i} \Big|_{x_3 = \sum_{s=1}^{k+1-i} h_s} = \frac{q_{k+1-i}}{\gamma}, \\
 & r_0 \leq r \leq R_0, i = 1, 2, \dots, k. \\
 & h_{3k+1-i}^{(3)} \frac{\partial H_{0k+1-i}}{\partial x_3} + h_{3k+1-i}^{(4)} H_{0k+1-i} \Big|_{x_3 = \sum_{s=1}^{k+1-i} h_s} = 0,
 \end{aligned}$$

$$R_0 < r < R, i = 1, 2, \dots, k.$$

$$h_{31}^{(1)} \frac{\partial H_{01}}{\partial x_3} - h_{31}^{(2)} H_{01} \Big|_{x_3=0} = 0,$$

$$\begin{cases} H_{0s} \left(\sum_{S=1}^{k-i} h_S, r \right) = H_{0s+1} \left(\sum_{S=1}^{k-i} h_S, r \right), \\ K_{3s} \frac{\partial H_{0s}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_s-1} = -K_{3s+1} \frac{\partial H_{0s+1}}{\partial x_3} \Big|_{x_3=h_s-1} \end{cases}$$

$$i = 1, 2, \dots, k-1; s = 1, 2, \dots, k-1.$$

H_s - избыточный напор поровой жидкости; θ_0^* и H_0^* -соответственно сумма нормальных напряжений и напор, соответствующие полной стабилизации; K_{ns}, K_{rs} –коэффициенты фильтрации; $h_{1s}^{(1)}, h_{1s}^{(2)}, \dots, h_{3s}^{(4)}$ - коэффициенты водоотдачи; μ_{Si_1} и η_{Si_2} ($B_{Si_2}^*$ и $B_{Si_1}^*$) - положительные корни уравнения составленного из комбинации тригонометрических функций; $V_\nu(x_3)(V_\nu(r))$ - функция из комбинации функции Бесселя первого и второго рода индекса ν ; $\lambda_{Si_1i_2i_3}(\lambda_{Si_1i_2}, \lambda_{Si_1})$ - положительные корни системы уравнения, составленного из комбинации этих функций; $A_{Si_1i_2i_3}, A_{Si_1i_2}, B_{Si_1}, C_{Si_2}, E_{Si_1i_2}, D_{Si_1}, E_{Si_1}, \alpha_s, C_{is}$ - известные коэффициенты и параметры, γ –удельный вес воды.

Для решения дифференциального уравнения

$$Z''(x_3) + \frac{\lambda^2(\alpha_{1s} + \alpha_{2s}e^{-\alpha_{3s}x_3}) - (\nu^2 + \rho^2)}{K_{3s}} Z(x_3) = 0$$

был применен метод аппроксимации (4,с. 8).

Расчет осадок произведен по методу послыного суммирования.

3.Выводы.

■ Полученные результаты показывают, что величины уплотняющих нагрузок, приложенных к нижним слоям грунтовых массивов, зависят от

нагрузки приложенной к верхнему слою и от коэффициентов проницаемости грунтов, а также от пути фильтрации.

■ Если земляная масса каждого слоя является несыпучей связной средой, то осадки в нижних слоях незначительные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтынбеков Ш.А., Дасибеков А. О консолидации неоднородных грунтов // Проблемы механики. №3-4, 1995. С.7-9.

2. Терцаги К., Пек Р. Механика грунтов в инженерной практике. Гос. изд-во литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам. – М.: 1958, 607с.

3. Флорин В.А. Основное уравнение консолидации земляной среды // ДАН СССР. 1948. Т.59. – С.21-24.

4. Алтынбеков Ш.А. Об одном методе аппроксимации // Проблемы механики. №3 - 4, 1995. – С. 7-9.

АЛТЫНБЕКОВ Ш., КУРМЫШ Е.К., ДЖАМАНКАРАЕВА М.А. ӘРТЕКТІ КӨП ҚАБАТТЫ ТОПЫРАҚТАРДЫҢ ШӨГУІН БОЛЖАУ

Мақалада әртекті көп қабатты параллелепипед және цилиндр түріндегі топырақтардың есептері келтірілген. Топырақтың әрбір қабаты қаңқасының лездік-серпімді деформациялануын сипаттайтын функция координаталарға тәуелді консолидация процесінде өзгереді. Есептерді шешу үшін Фурье, аппроксимация және жаңа айнымалыларды енгізу әдістері қолданылған. Есептердің шешімдері қысымның сұйықтығындағы және кернеудің топырақ қаңқасында таралуын сипаттайды, және көп қабатты топырақтар қабатының шөгуін анықтауға мүмкіндік береді. Сандық есептеулерге аралық талдау келтірілген.

Кілт сөздер: дифференциалдық теңдеулер, сандық әдістер, топырақтар консолидациясының теориясы, шектік есептер, түйіндес есептер.

ALTYNBEKOV Sh., KURMYSH E.K., JAMANKARAYEVA M.A. FORECAST OF DEPOSITS OF MULTILAYER NONUNIFORM GROUND BASES

In this work has been given a different formulation of problems of filtration consolidation theory of multilayer nonuniform ground bases in the form of a parallelepiped and cylinder. Function characterizing the elastic and instantaneous deformation of skeleton of each soil layer changes in the consolidation process, depending on the spatial coordinates. To solve the problem were applied methods of Fourier, approximation and introducing new variables. The resulting solutions of the problem reflects the distribution of pressure in the pore fluids and stresses in the soil skeleton. They give the possibility to predict the deposit of soil bases. The preliminary analysis of the numerical calculations has been also done.

Keywords: differential equations, numerical methods, soil consolidation theory, boundary problems, conjugate problems.

УДК 541.128.66.094

METHODS OF REGENERATING CATALYSTS FOR PREPARATION OF FIVE-MEMBERED HETEROCYCLIC COMPOUNDS

BITEMIROVA A.E., SHAGRAYEVA B.B., KERIMBAEVA K.Z.

The article discusses the reasons for the decontamination of industrial catalysts for furfural decarbonylation. Various methods for regenerating of the supported catalyst are studied. For example, organic and inorganic solvents were used for the regeneration of spent catalyst for obtaining industrial furan. To improve the activity of spent-regenerated samples of CDF-1 catalyst, the method of modifying with d-metals additives from aqueous solutions was applied. The article provides methods for regenerating spent CDF-1 catalyst, and modifying the regenerated catalyst and its reusing in the process of decarbonylation.

Keywords: *regeneration, decarbonylation, supported catalysts, coking, modification, organic chemistry*

1. Introduction

The reaction product of vapour-phase contact decarbonylation of furfural - furan - is the major intermediate product in the production of polyamide resins, synthetic rubber, polymer materials with particularly valuable properties, defoilants, herbicides, pharmaceuticals, and many other important industrial products. However, the current level of production of these products does not meet the increased needs of the national economy. This is because the commercial catalyst: palladium on carbon (CDF-1) possesses low throughput is complex in the preparation, and the processes on it are carried out at relatively stringent conditions, get resined quickly, and does not undergo regeneration. Thus, the development of new high-performance catalysts and furfural decarbonylation process intensification is a highly topical issue.

One of the promising areas for furfural to furan decarbonylation process intensification is the use of supported catalysts, due to their high activity, selectivity, stability, low cost and ease of preparation.

The level of the modern chemical industry is determined by the perfection of catalysts and catalytic processes. Consistency of activity and selectivity of the catalysts for a long time requires stability and durability of their continuous operation. However, there are many reasons for the catalysts activity reduction during operation, and coking during processing of hydrocarbons is the most common among them[1].

This harmful process accompanies the majority of modern industrial catalytic reactions. The term «coking» means packing products, carbonaceous deposits, carbon, resins, etc. All of these products are formed either as packing

products on catalysts or under the influence of rised temperatures during hydrocarbons processing. Catalysts coking causes a change in their basic characteristics [2]. The activity and often selectivity of catalysts are reduced. In practice, this leads to very serious consequences. The process becomes periodic, cyclic with shutdown of the reactor for catalyst regeneration. This increases expenses for catalysts, and capital and operating costs. The history of the modern technological schemes and industrial equipment design processes such as catalytic hydrogenation, decarbonylation, cracking, reforming and platforming, dehydrogenation, hydrocracking, hydrotreating, etc. is closely connected with the problem of overcoming the negative, sometimes decisive influence of coke formation on the catalyst, which occurs simultaneously with the main target product.

Typically, at catalysts coking, their activity decreases rapidly under the action of the first portions of coke as the result of their physical chemical deactivation.

Palladium catalysts used in the furan production rapidly get deactivated due to strong adsorption of furfural. In this regard, the author [3] discusses the causes of deactivation of furfural decarbonylation industrial catalysts. It is found that the catalysts coking is based on low heat resistance of furfural. The presence of impurities in the sulfur-containing substances causes poisoning of palladium. The furfural to furan decarbonylation area received significant contribution from Karmilchik A. Ya., Giller S. A., Sokolov V. N., etc. They offered optimal catalysts and furfural into furan decarbonylation method. However, the issues of increasing the catalysts life, the development of new methods to regenerate spent catalyst got practically no decisions.

Thus, from the foregoing one can conclude that the research of the gumming process and regeneration of spent catalysts is of great theoretical and practical importance. The elaboration of the best ways for catalyst regeneration is the most urgent problem facing the chemical engineer. Beysekov T. B. et al. theoretically and experimentally substantiated the new method of regeneration for coked Pd/C catalyst in a gas mixture of carbon dioxide-air, eliminating local overheating of the catalyst.

In the absence of palladium, coal starts to lose mechanical strength and disintegrate at temperatures above 400°C (Table 1), and under the influence of palladium, accelerating the oxidation; the reaction of carbon with oxygen carrier begins at 360-380°C. When treated with gas mixture of carbon dioxide-air of the coked catalyst, it is possible to remove substantially all of the coke at 330-340°C, while maintaining the mechanical strength of the catalyst. It is noted also that the catalysts on carbon mediums shall pass through pretreatment with hydrogen to reduce coke burn off, which allows completely restoration of the catalyst activity.

In this paper, various inorganic and organic solvents make the regeneration of spent industrial CDF-1 catalyst. Among them, the most optimal were oxalic acid aqueous solution and its mixture with 95% (Bitemirova AE 2013) ethanol.

Table 1. Data on refeneration of Pd/C catalyst

Concentration, O ₂ , vol. %	Volumetric ratio of O ₂ :CO ₂	Temperature, °C	Duration r	Amount of the burn off coke, mass %	Burning speed, $\Gamma_c / \Gamma_{кат.} \cdot 10^5$
5	1:15	300-310	12.5	98.9	0.14
7	1:7	310-340	11.0	99.2	0.14
4	01:18	280-290	35.4	96.5	0.09
10	1:4	410-420	Destruction of the coal carrier		
16	1:1	470-490	Burn off of the coal carrier		

Table 2 shows the results for furfural decarbonylation on regenerated CDF-1

Table 2. Furfural decarbonylation on regenerated spent CDF-1 catalyst samples

t, °C	Experiment time, hrs	Qty of the supplied furfural, L	W _{фф} , P ⁻¹	Average decarbonylation products yields, %						Activity, %	Selectivity, %
				P. O.	S. N.	THF	B-1	FF	X		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Initial spent CDF-1 catalyst without regeneration											
260- 300	15	0.18	0.012	15.2	1.3	1.5	0.9	80.9	–	19.1	79.5
Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 5% H ₂ C ₂ O ₄ : 95% C ₂ H ₅ OH=1:1 (t _{boiling} =84,5) during 3 hrs											
260- 300	20	0.24	0.012	19.3	1.5	1.3	0.7	77.0	0.05	23.0	83.9
Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:1) (t _{boiling} =82,5) during 3 hrs											
260- 300	30	0.36	0.012	31.0	0.86	0.8	–	67.0	–	33.0	94.0
Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 20% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:1) (t _{boiling} =81,5) during 3 hrs											
260- 300	33	0.396	0.012	34.3	1.0	1.3	0.05	63.3	–	36.7	93.5
Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:2) (t _{boiling} =83,0) during 3 hrs											
260- 300	25	0.3	0.012	26.5	1.5	0.9	–	71.0	0.05	29.0	91.4
Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture											

260-300	21	10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:3) (t _{boiling} =83,5) during 3 hrs										89.2
260-300	32	Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (2:1) (t _{boiling} =87,5) during 3 hrs										91.7
260-300	35	Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (3:1) (t _{boiling} =89,8) during 3 hrs										92.0
260-300	24	Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:1) during 1 hr										88.1
260-300	32	Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:1) during 4 hrs										92.3
260-300	36	Spent CDF-1 catalyst, regenerated in the mixture 10% H ₂ C ₂ O ₄ :95% C ₂ H ₅ OH (1:1) during 5 hrs										95.0

Data from Table 2 shows that the initial spent industrial catalyst in the range of 260-300°C operates for 15 hours in total with an average yield of furan of 15.2%, total activity of 19.1% and furan selectivity of 79.5%, while its samples regenerated in mixtures «oxalic acid - 95% ethanol» show higher activity, selectivity, and stability. Thus, increasing the concentration of oxalic acid in a mixture of 5 to 20%, or in correlation of 10% oxalic acid: 95% C₂H₅OH from 1:3 to 3:1, and with increased duration of regeneration in solvent from 1 to 5 hours, furan yield increases within the range of 19.3-35.1%, the total activity of the regenerated catalyst is from 23 to 37.6%, selectivity - up to 83.9-95%, duration of the process in the range of 260-300°C is 25-36 hours. Optimal solvent is the mixture of 10% H₂C₂O₄: 95% C₂H₅OH; regeneration time - 4-5 hrs. Subsequently, the spent industrial CDF-1 catalyst was regenerated into the mixture of 10% H₂C₂O₄: 95% C₂H₅OH = 1:1 during 5 hrs.

The XPS-analysis was applied to the catalysts studied above. Results of the XPS-study of fresh, spent, regenerated, and regenerated-modified by cobalt and nickel additives samples of CDF-1 indicate that the supported catalysts and their distribution elements are dependent on the processing content. Fresh CDF-1

contains 42% at. Pd^{2+} and 58% at. Cs^+ , relatively big amount of adsorbed water (Eru. 01S - 532,5 eV) and significant amount of carbon. In all cases, carbon has one line with IS belonging to coal with bond energy Eru = 285.0 eV.

After the catalytic process, the oxidation level and the metal content on CDF-1 surface was not changed, but the carbon content increased significantly.

Regeneration reduces the catalyst surface carbonisation, but also significantly changes the state of the metals. The regenerated catalyst already has 94% at. Pd, which is present in two states with Eru = 336.9 and 339.0 eV. The first of these relates to PdO, and the second can be interpreted as either Pd^{4+} or, more likely, to a hydrated form of $\text{PdO}\cdot n\text{H}_2\text{O}$. Obviously, the enrichment of catalyst surface with palladium during regeneration is explained in more strong interaction with $\text{Pd H}_2\text{C}_2\text{O}_4$ compared to the same with Cs.

In regenerated CDF-1 catalysts modified with nickel, the element distribution on surface differs substantially from the unpromoted ones. Pd^{2+} content is much lower (18 at.%), and here it is fully in the hydrated form. Presumably, $\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4$ more actively reacts with Ni, than with Pd, whereby the content of Ni^{2+} (as in hydroxide form) on the surface reaches 44 at.%. This catalyst is less carbonised. The most likely state of the cesium in the catalyst is Cs^+ ion (Eru = 723.8 eV). However, it shall be considered that the shift of the bond energy at the transition from CS^{2+} to, let us suppose, CsF is only 0.3 eV, while the spectrometer resolution is 0.3 eV.

Therefore, for the given element and due to the superposition of the different states responses, there is uncertainty in the determination of the state, which can be seen only tentatively (Yakovlev M. M. 2012). CDF-1 promoted by cobalt and after the regeneration contains the least amount of carbon and oxygen. Cobalt reacts with $\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4$ stronger than with Ni 89 at.%, catalyst metal surface is covered with Co^{2+} in the form of oxide and hydroxide. Oxides Pd^{2+} and Cs^+ comprise, respectively, 8 and 3 at.%. Apparently, cobalt is in highly dispersed form in this catalyst.

Thus, the regeneration of the spent CDF-1 catalyst significantly increases the surface concentration of palladium in the form of PdO and $\text{PdO}\cdot n\text{H}_2\text{O}$. Modification of the regenerated catalyst with nickel or cobalt additives reduces the surface concentration of both palladium forms due to the appearance of nickel and cobalt oxides and hydrides. Regeneration and modification of the regenerated catalyst reduce the surface concentration of Cs_2O .

The main decarbonilating compound was five-membered heterocyclic aldehyde of furans - furfural (m.v.-96.06; t_k -162 ° C), obtained by acid hydrolysis or acid-free hydrolysis of wood and agricultural waste.

Regeneration of spent catalyst: spent industrial CDF-1 catalyst batch was

regenerated in mixtures 6,10,20% of aqueous solutions of oxalic acid ($H_2C_2O_4$) and 95% C_2H_2OH (1: 1, 1: 2, 1: 3 or 2: 1, 3: 1).

Conclusions.

We propose a method for regenerating catalyst for furfural decarbonylation by treating the spent catalyst with a solvent containing 6, 10, 20% of aqueous solution of oxalic acid ($H_2C_2O_4$) and 95% of C_2H_2OH (1:1, 1:2, 1:3 or 2:1, 3:1).

To improve the activity of spent-regenerated samples of CDF-1 catalyst, the method of modifying with d-metals additives from aqueous solutions was applied. Results for furfural decarbonylation on additives regenerated-modified with d-transition metals batches of spent CDF-1 catalyst shows that implementing spent modifying additives to the regenerated catalyst increases the stability and activity.

BIBLIOGRAPHY

1. Buyanov, R.A. (1967). Coking and regeneration of dehydrogenation catalysts in the preparation of GK monomers. Novosibirsk: Nauka. 1967. 64 pgs.
2. Bitemirova, A.E., Baimakhanova, G.M., & Kerimbaeva, K.Z. (2013). On the mechanism of catalysts coking. "Sociosphere" Russia, Penza (RSCI) No. 3, 2013.
3. Kramerova, G.E. (1988). Regularities of furfural catalytic decarbonylation regeneration. Journal of applied chemistry, 1988. TL XI, 112, P.2719. p.4-15.
4. Buyanov, R.A. (1983). Catalysts coking. Novosibirsk: Nauka, 207.
5. Bitemirova, A. (2013). The methods for preparation of furan. Seattle-2013: 4th International Academic Research Conference on Business, Education, Nature and Technology. (4-5 November, 2013, Seattle, W.A)

БИТЕМИРОВА А.Е., ШАФРАЕВА Б.Б., КЕРІМБАЕВА К.З. БЕСМҮШЕЛІ ГЕТЕРОЦИКЛДІ ҚОСЫЛЫСТАРДЫ АЛУҒА ҚОЛДАНЫЛАТЫН КАТАЛИЗАТОРЛАРДЫ РЕГЕНЕРАЦИЯЛАУ ӘДІСІ

Мақалада өндірістік фурфуролды декарбонилдеуге арналған катализаторды дезактивтендіру себептері қарастырылады. Отырғызылған катализаторды регенерациялаудың түрлі тәсілдері зерттелген. Мысал ретінде, фуран алу кезінде өнеркәсіптік катализаторды регенерациялау үшін бейорганикалық және органикалық еріткіштер қолданылды. Өңделген-регенерацияланған ҚДФ-1 катализаторының үлгілерінің белсенділігін жетілдіру үшін оларды d-металдарының сулы ерітіндідегі қоспасымен өзгерту тәсілі пайдаланылды. Мақалада ҚДФ-1 өңделген катализаторын регенерациялау тәсілдері, сондай-ақ регенерацияланған катализаторды өзгерту және оны декарбонилдеу процесінде қайта пайдалану ұсынылды.

Кілт сөздер: регенерация; декарбонилдеу; отырғызылған катализаторлар; кокстеу; өзгерту, органикалық химия.

БИТЕМИРОВА А.Е., ШАГРАЕВА Б.Б., КЕРИМБАЕВА К.З. СПОСОБЫ РЕГЕНЕРАЦИИ КАТАЛИЗАТОРОВ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ПЯТИЧЛЕННЫХ ГЕТЕРОЦИКЛИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ

В статье рассматриваются причины дезактивации промышленных катализаторов декарбонилирования фурфурола. Изучены разные способы регенерации нанесенного катализатора. К примеру, для регенерации отработанного промышленного катализатора в получении фурана применяли неорганические и органические растворители. Для усовершенствования активности отработано-регенерированных образцов катализатора КДФ-1 использован способ модифицирования их добавками d-металлов из водных растворов. В статье предложены способы регенерации отработанного катализатора КДФ-1, а также модифицирование регенерированного катализатора и повторного использования его в процессе декарбонилирования.

Ключевые слова: регенерация; декарбонилирование; нанесенные катализаторы; закоксование; модифицирование, органическая химия.

**ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА**

УДК 94(574):321

**КАЗАХСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ НАЧАЛА XX ВЕКА О
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ**

БЕКМАНОВА Д.М.

В статье рассматриваются проблемы власти, основные подходы к концепции политической власти. Также раскрывается суть колониальной политики царской власти в казахском крае в начале XX века.

Ключевые слова: *власть, государство, самоуправление, колониальная система.*

Изучение проблемы власти, вопросов связанных с ней всегда была в центре внимания мыслителей всего человечества, проблема власти, так или иначе, рассматривается в любом политологическом или историческом исследовании.

Ни для кого не секрет, что на протяжении всех этапов истории политической мысли человечества, власть была и остается на сегодня одним из центральных объектов изучения. Абсолютное большинство выдающихся представителей общественно-политической мысли не могли обойти вниманием феномен власти. Они рассматривали его с разных позиций. Но все эти подходы можно объединить на одном основании: власть есть то нечто неотъемлемое, присущее самой природе человеческого общества, и игнорируя ее, нельзя познать законы его существования. Стремление к власти, борьбу за власть, распределение и ее применение есть то, без чего нельзя проводить анализ политических процессов. Вертикаль власти есть жесткая конструкция, которая интегрирует общество. Вместе с тем помимо позитивного воздействия на организационную структуру и упорядочение жизнедеятельности общества, власть в политической жизни общества имеет другую ипостась – она зачастую предстает как разрушительная сила, как цель, которая оправдывает средства. Корни этой биполярной природы власти и ныне являются предметом научных дискуссий и исследований. Как нам кажется, один из главных вопросов современной политической истории – это нахождения такого механизма применения власти при котором будет максимальная выгода для всего общества и при этом будет обеспечиваться нейтрализация пагубного воздействия власти как на субъект и объект власти.

Вопросы истории национальной интеллигенции Казахстана, ее творческое наследие, ее самобытность как научная проблема актуализируется достаточно широким спектром предпосылок. Практически долгие годы развитие политической традиции шло таким образом, что из всей многообразной совокупности в контексте конкретных обоснований, разворачиваемых в данном направлении исследований, выносился лишь тот фрагмент постановочных предопределений, который более всего привлекал возможностью уложиться в конъюнктурные идеологические и пропагандистские установки.

Это привело к недооценке роли казахской интеллигенции, ее вклада в развитие политических идей, пренебрежение политической мыслью в целом. Это проявлялось в том, что все, что было создано, накоплено мыслителями начала XX века оценивалось либо как ненаучное, а потому не заслуживающего серьезного внимания, либо квалифицировалось однозначно - все наследие является контрреволюционным и националистическим и т. д. и т. п.

В итоге это привело к игнорированию ряда выдающихся идей и значимости их практической реализации в обществе. В первую очередь речь идет о творческом развитии таких достижений политической мысли как принцип разделения властей, концепций правового государства и гражданского общества, представляющих собой общечеловеческое достояние. Эти идеи были высказаны выдающимися казахскими мыслителями, в тонкости изучавшими практику общественного и государственного устройства в различных странах, опыт укрепления демократии, предотвращения авторитарных и тоталитарных режимов.

Изучение наследия национальной интеллигенции имеет серьезное значение для современности, через призму решения задач радикальной трансформации общества, его поступательного движения в векторе социального прогресса. Создание правдивой картины прошлого является, говоря словами Президента Н.А.Назарбаева, «мощной созидательной силой, надежным средством решения сложнейших социально-экономических задач»[1]. Указанное является абсолютно точным, поскольку невозможно перечеркнуть вклад А.Букейханова, А.Байтурсынова, Р.Марсекова, М.Тынышпаева и других мыслителей в сохранении преемственности в национальном и культурном наследии государства.

С обретением Казахстаном суверенитета начался процесс демократизации общества, а вместе с ним возможность и общественная потребность в изучении духовного наследия лучших представителей казахской интеллигенции, ставших в силу объективных причин во главе борьбы за создание казахской государственности. Отсюда становится ясным,

что овладение достижениями политической мысли лидеров Алаш, долгое время, находившееся вне поля научного интереса, становится необходимой задачей не только становления политической науки в Казахстане, но является важным шагом в формировании политической культуры. Творческое использование идей, заложенных в их трудах, объединенные в доктрине политического либерализма, определяют ценностные ориентиры общества, способствуют формированию демократического режима в Казахстане.

Одной из центральных проблем, рассматриваемых представителями казахской интеллигенции начала XX века, являлась проблема власти, в частности политической. Статьи и заметки по указанной проблеме печатались на страницах газеты «Айкап» и больше на страницах газеты «Казах».

Проблемы власти главным образом, политической власти, требуют пристального внимания в силу трех факторов: во-первых, сама проблема сущностного определения власти и основных ее аспектов в настоящее время является одной из наиболее дискуссионных, что признается большинством исследователей. Во-вторых, в сфере властных отношений реализуются коренные интересы и воля их субъектов. Средства и методы осуществления власти составляют важнейший аспект проблемы. Взаимодействие субъекта и объекта власти происходит на многих уровнях (экономическом, политическом и др.).

В-третьих, изучение проблемы власти представляет большой научный интерес, служит основанием для осмысления широкого круга социально-политических процессов, понимания причин появления в тех или иных исторических условий и обстоятельств именно этого субъекта власти, именно этого типа власти.

История социально-политической мысли показывает, что тема власти и связанных с ней вопросов начинает звучать лейтмотивом именно в ситуациях социально-политических, культурных «изломов», когда общество обнаруживает настоятельную потребность переосмысления представлений, ранее казавшихся очевидными. В конце XIX начале XX вв. казахская интеллигенция, обращаясь к проблеме политической власти, разработала и выдвинула ряд положений, близких к современному, исходящей из самой практики общественных отношений. Именно эта группа интеллигенции, ведомая А.Букейхановым, сплотившаяся вокруг партии «Алаш», несмотря на многоголосицу в казахском обществе, оставалась главной выразительницей ее национальных интересов.

В своих работах они поднимали не только самые животрепещущие вопросы действительности, но и, что особенно важно, выражали интересы самых широких кругов общества, а содержащиеся в их статьях идеи падали

на весьма своеобразную почву, вели к изменению в мировоззрении масс. Их несомненной заслугой является и то, что они сумели утвердить культурную самостоятельность казахов как нации.

Особое значение имеет решение казахской интеллигенции, одного из основополагающих вопросов для всякой цивилизации, проблемы власти. Именно ей, самой мощной общественной силе, способной изменить облик страны, привести в движение широкие социальные слои, потрясти судьбы человека и мира, уделялось самое пристальное внимание. При анализе статей, посвященных данной проблеме, необходимо учитывать, как минимум три фактора. Первый связан с тем, что истоки политологической мысли, понимания природы власти, у казахской интеллигенции уходили своими корнями в культуру казахского народа, в опыт государственного строительства; второе существенное влияние оказывало мощное национально-освободительное движение, наконец, третье истоки решения проблемы лежали в том огромном влиянии, которое оказывала первая российская революция, давшая возможность им активно заниматься политической деятельностью.

Было бы также правомерно отметить особую роль образования. К началу XX века, с распространением русского образования в русских и мусульманских школах, выходцы из Степного края, Туркестана, получили возможность учиться в вузах Петербурга, Москвы, Казани, Варшавы. Именно к этому периоду относятся знакомство А.Букейханова, Б.Каратаева, Х.Досмухамедова, Б.Сыртанова, Р.Марсекова с идеями русского освободительного движения. Многие из них вдумчиво следили за развитием политической жизни в России, ее политическими партиями. В то же время, нельзя не сказать и о том, что социальный слой интеллигенции, который мог организовать общественные, культурные и политические движения, был узок, а огромная масса населения была еще далека от вопросов политики, его кругозор неподнимался выше межродовых разборок. Казахская интеллигенция не была свободна от абсолютизации власти, верой в ее мудрость. Огромное влияние оказывали либерально-демократические идеи. Таковы, далеко не полные факторы, позволяющие понять сущность идей, просматриваемых в трудах казахских мыслителей. При анализе природы политической власти, лидеры национально-освободительного движения исходили не из понимания сущности власти, связывающие ее с различными свойствами человека и сторонами его индивидуальной (микрогрупповой) деятельности.

Казахская интеллигенция в своих трудах отождествляла политическую власть с ее институтами, через которые она выражена. Отсюда анализ сложной иерархии институтов, создавшейся российским государством для

управления казахами. Они были в центре внимания Б.Сыртанова, М.Тынышпаева, отмечавших отсутствие у самодержавия четкой программы действий, непоследовательность в проведении политики. При этом исходили из того, что на эти институты возлагались определенные функции и задачи, определяемые государством и являвшиеся обязательными, поскольку издавались государственной властью.

Большое значение придавалось анализу деятельности исполнительной власти (А.Байтурсынов, М.Дулатов и др.). При этом особое внимание уделялось как анализу одной из центральных проблем при переходе к системе представительного правления установлению парламентского контроля над правительством, так и необходимости представительства в органах исполнительной власти (Думе) казахов[2].

Особо выделяются теоретические статьи, посвященные рассмотрению роли, функции государства (Р.Марсеков). Здесь впервые мы встречаем анализ видов, форм и методов власти, позволившие автору выстроить свою типологию власти, которая была весьма важна для оценки облика власти, ее роли в обществе, ее функционирования и перспектив. Кроме того, Р.Марсеков вплотную подошел к анализу состояния социальных институтов, обеспечивающих их эффективную деятельность по поддержанию оптимальных условий существования и развития личности и общества. Национальная безопасность (или скорее национальные институты) Р.Марсеков определял через поиск взаимодействий государств, создания эффективного механизма безопасности государства[3].

Поиски казахских мыслителей шли параллельно исследованиям теории власти в России, при этом большинство авторов, говоря о власти, как правило, говорили о формах осуществления власти, ставя знак равенства между властью, государством и правом. Неизменными оставались идеи правового государства, неотъемлемые права свободы личности.

В своих трудах лидеры казахской интеллигенции последовательно стремились к двум целям: создание казахской автономии государственности и сохранение межнационального согласия. Указанное четко просматривается на материалах областных казахских съездов, в которых наиболее четко, в изменившихся условиях 1917 г., прослеживается идеал, структура власти. В решениях областных съездов, кроме того, была разработана программа развития Казахстана, в которой нашли отражение общенациональные интересы демократического преобразования страны. Национальная интеллигенция в этот период (1917 г.) идентифицировала себя не через политику, а через культуру. Последняя, вполне уживалась с понятием империи в идеальном своем варианте (мир миров). Отсюда стремление соотносить свои позиции с общероссийским мусульманским движением.

Проблемы политической власти казахская интеллигенция всегда рассматривала через призму политической жизни России в целом, Казахстана в частности. Это был живой поиск путей эволюционного развития страны, а для самих статей было характерно глубокое теоретическое осмысление. И хотя теоретические настроения мыслителей Казахстана не всегда имели практический выход, тем не менее, решение проблемы власти, являлось важным вкладом в либеральную общественную мысль.

Россия приспособляла социально-политические институты казахского общества к своему экономическому потенциалу, изменяла их внутреннее содержание. В свою очередь, чрезвычайно низкий образовательный уровень местной администрации, взятки и поборы с местного населения, скоро вошедшие в практику, во многом способствовали недовольству местного населения русской властью.

Оценка деятельности местной администрации была крайне противоречива. Как правило, в прессе правительственные чиновники ее восхваляли, считая ее чуть ли не идеальной, в то время как представители казахской интеллигенции оценивали ее как крайне негативную.

Указанной проблеме посвятил свою статью выпускник Санкт-Петербургского университета Барлыбек Сыртанов. На страницах газеты «Дала Уалаятының газеті» он публикует статью «Незаконные поборы и партийная борьба». Автор обращает внимание на предложение Туркестанского генерал-губернатора, согласно которому при «утверждении туземцев на общественные должности, давать предпочтение лицам, грамотным по-русски или, по крайней мере, понимающим русский разговорный язык»[4].

Раскрывая суть политики властей в Казахском крае, М.Тынышпаев четко понимает цели царской колонизации края. Главные задачи правительства в крае по его оценке сводятся к трем моментам. Во-первых, уничтожение коренного населения посредством репрессий, преследований языка, обычаев, религии; во-вторых, обратить киргизов в бесправную, в незаконную массу «посредством административных мер, распоряжений; в третьих - изъять у населения земли в интересах русского населения. Он подчеркивает, что ущемление гражданских и политических прав населения, произвол в сфере законодательства, концентрация всей полноты власти в руках колониальной администрации, приводит к массовым выступлениям казахов. Анализируя ряд документов, петиций (Каркаралинскую, киргизов Лепсинского уезда, обращение в правительство киргизов и татар Семипалатинского и Павлодарского уездов), он приходит к мысли о том, что между ними много общего. Во-первых, это резкий протест против «гнусной политики правительства». Во-вторых, выделяет общие требования: широкое

самоуправление, отмена исключительных законов и административных распоряжений, уничтожение генерал-губернаторств, института крестьянских начальников и урядников, замена военного управления гражданским, пересмотр законодательства, гарантия прав личности (неприкосновенность личности, совести, слова, союзов, собраний). Наконец, пропорциональное представительство в Государственной Думе, на началах всеобщей, прямой, равной и тайной подачи голосов, без различия пола, национальности, вероисповедания, признание земель, принадлежащих киргизам и находящихся в пользовании их общинной собственности [5].

В «Санкт-Петербургских ведомостях» появляется статья студента юридического факультета Санкт-Петербургского университета Жакыпа Акпаева. Будущий видный деятель национально-освободительного движения Казахстана окончит университет с дипломом первой степени. Учился он с августа 1898 г. Таким образом, студент 3 курса Ж. Акпаев в своей статье высказывает мнение о системе налогообложения в степном крае, он считает что существовавшая тогда система обложения является оптимальной. Сравнивая две системы налогообложения, существовавшую до 1898 г. и после, он укажет, что в первом случае судьбу кибитковладельцев каждого административного аула при обложении решали выборные пятидесятники, во главе с аульным старшиной. Население же не играло активной роли, являлись покорными бессловесными исполнителями предписания этих главарей. Ж.Акпаев, указывает, что суть новой системы состоит в том, полагает автор, что в аульный съезд должны являться все кибитковладельцы. В присутствии податного инспектора и уездного начальника они должны указать имеющееся количество скота, избрать выборных. Существует полная зависимость между кибитковладельцами и выборными. Поскольку первоначально происходит подсчет наличного скота. Это приводит к тому, что главари-богачи до их избрания в выборные находятся в полной зависимости от кибитковладельцев. Такой порядок, по его мнению, отвечает справедливости. По Акпаеву, введение пропорциональной системы податей приветствовалось населением.

В период событий 1905 г. Ж.Акпаев выступает с критикой колониальной системы управления. Он писал, что институт степного генерал-губернаторства обременяет без пользы для общества народную казну, что созданные потом и кровью народа народное богатство не может быть направлено на содержание чиновников. Он прекрасно понимал, что колониальный аппарат управления целиком и полностью основывается на ничем не прикрытом грабеже народных масс и произволе. Разоблачая произвол, взяточничество, царящие в колониальном аппарате, показывает его гнилость и неспособность управляться справедливо [6,7].

Изучение творческого наследия казахской интеллигенции конца XIX – начала XX века, особенно ее либерального демократического крыла, является актуальной темой, а им самим выпала историческая миссия, выполнить исторический долг перед своим народом, встать во главе борьбы за казахскую государственность.

С момента обретения независимости Казахстан со своим Президентом накопил бесценный опыт. Ныне он предстает перед миром как страна, исповедующая демократические ценности. Для суверенного Казахстана проблема концепции разделения властей имеет исключительное значение. Неприемлемый в социалистическом обществе, поскольку противоречил доктрине полновластия Советов народных депутатов, в условиях суверенного Казахстана он переопределяется в законодательное верховенство Парламента в правовом пространстве. В результате принципа разделения властей на законодательную, исполнительную, судебную происходит дальнейшее совершенствование государства. Введение института президента, близость его к исполнительной власти является гарантией сильной государственной власти, способной гарантировать стабильность государства, незыблемость конституционного строя и демократических реформ в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаева Н.А. /Хранить память, крепить согласие. //Казахстанская правда. – 1998 – 16 января
2. Алаш-Орда: сборник документов/сост. Н. Мартыненко. – Алма-Ата: Айқап, 1992. –190с.
3. Канафин К. Политические деятели Алаш. Райымжан Марсеков и его время. –Алматы, 1998.
4. Сыртанов Б. Незаконные поборы и партийная борьба. //Киргизская степная газета. – Алматы: Ғылым, 1994. – 816
5. Тынышпаев М. История Казахского народа. – Алма-Ата, «Қазак университеті», 1993.
6. Жакипова А.Ж., Сапарғалиев Г.С. Об общественно-политической деятельности Я. Акпаева // Ученые труды КазГУ. Сер. юридическая. Вып. 8. – Алма-Ата: КазГУ, 1967. – Т. 8. – С. 72-79.
7. Бурабаев М.С. Общественная мысль Казахстана в 1917-1940 гг. – Алма-Ата, 1991. – Т.3. – 238 с.

БЕКМАНОВА Д.М. XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕДЕГІ САЯСИ БІЛІК ТУРАЛЫ

Мақалада мемлекеттік билік, саяси билік концепциясының негіздері туралы мәселе қарастырылады. Сонымен қатар XX ғасыр басындағы патша өкіметінің Қазақстандағы отаршылдық саясаты көрсетіледі.

***Кілт сөздер:** билік, мемлекет, отаршылдық жүйе, өзін-өзі басқару.*

BEKMANOVA D.M. THE KAZAKH INTELLIGENCE IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY ABOUT THE POLITICAL AUTHORITY IN THE STATE SYSTEM.

The article focuses on the issues of the governmental authority and the main approaches to the concept of political authority. Moreover, the article reveals the essence of Russian colonial policy within the territory of Kazakhstan in the beginning of XX century.

Keywords: *authority, state, self-government, colonial system.*

УДК 516.65.574 (74)

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ А.Н.ХАРУЗИНА И Н.Н.ХАРУЗИНА

КОСАНБАЕВ К.

В данной статье автором была предпринята попытка комплексного изучения работ крупнейших российских исследователей колониального периода А.Н.Харузина и Н.Н.Харузина. В научных изысканиях вышеуказанных авторов освещается образ жизни, быт и культура кочевых народов, указаны ареалы расселения номадов, их родоплеменной и этнический состав, приводятся сведения об одежде, украшениях, военных доспехах местных коренных жителей Туркестанского края.

Ключевые слова: *традиционный образ жизни, быт и культура, занятия, хозяйство, семейно-бытовые особенности, характер и нравы кочевых народов.*

Процессы активной суверенизации и становления независимого Казахстана сопровождаются значительным подъемом общественного интереса к богатому историко-культурному прошлому казахского этноса. В современную переломную эпоху общество целенаправленно стремится заново переосмыслить главные вехи пройденного длительного исторического пути и определить свое принципиально новое место в современной социальной действительности.

Сама древность происхождения казахского этноса, его нелегкая историческая судьба, очень специфическая, оригинальная, яркая и колоритная национальная культура все это является объектом комплексного исследования со стороны многих дореволюционных российских исследователей, в том числе А.Н.Харузина и Н.Н.Харузина.

Научное наследие братьев Харузиных многогранно и представляет большой познавательный интерес со стороны мировой научной общественности. Весьма ценные этнографические сведения о казахах содержатся в статье А.Н.Харузина «К вопросу о происхождении казахского народа», в котором автор высказывает идею о происхождении казахов из случайных элементов и ссылается на собственные предания казахов. Он

пишет: «киргиз есть сын своей степи в полном смысле этого слова, она выработала в нем особенности его характера, выработала в нем своеобразный быт, но этого как отмечает автор мало, она произвела его на свет из разных элементов своей замиряющей и объединяющей средой. Элементы слились в одно целое настолько, что в праве носить общее племенное название киргизов, но не настолько, чтобы составить строгую антропологическую группу, стройную в самой себе» [1, с.49].

Далее он указывает, что сведения «о казахах», «Казахии» и ханах казахских, встречающиеся в произведениях византийского автора Константина Багрянородного (А.Н.Харузин называет его Порфиродным) в X веке и у персидско-таджикского писателя Фирдоуси в XI веке не являются упоминаниями о собственно казахах, а речь идет о касогах-кавказском народе адыгского происхождения. С его точки зрения история казахов как этноса начинается только с XV века» [1, с.49].

Не менее интересна и содержательна другая работа А.Н.Харузина «Киргизы. Антрополого-этнологический очерк» изданной в Москве в 1889 году, в котором автор подробно осветил традиционный образ жизни, занятия, домашние промыслы и ремесла, систему воспитания детей, основные элементы материальной и духовной культуры казахов Букеевской орды [2].

Так, например, описывая положение букеевских женщин в традиционном казахском кочевом обществе он отмечает: «Женщина пользуется у киргизов большой свободой, чем у магометанских народов, как например, татар, киргизка никогда не закрывается от мужчин, свободно ездит по степи, принимает участие в празднествах, весело шутит и смеется, приветливо обращается к чужеземцам» [2, с.120].

Автора на наш взгляд, несколько удивило, что казахские женщины не закрывают лиц, и посторонний мужчина может не только посмотреть, как они работают, но и даже заговорить с ними. В процессе общения с казахами – мужчинами и женщинами автор сделал для себя целый ряд неожиданных открытий: «Вообще во многом оказалось, что наше мнение о положении женщины совершенно не соответствует действительности, и что у женщин есть большие права, ограждающие по закону их супружескую жизнь». Важным моментом в данных рассуждениях А.Н.Харузина является то, что он наглядно увидел определенные различия между положением женщин у традиционно оседлых народов Центральной Азии и у кочевых. Сама жизнь в степи делала невозможным выполнение всех исламских предписаний в отношении женщины, и потому ситуация выглядела сравнительно либеральной.

В своей работе А.Н.Харузин замечает: «Одно из любимых развлечений букеевского киргиза это охота. Киргиз охотится с ружьем в окрестностях

Ханской ставки, Новоказанки, Баскунчака, он хороший стрелок, главным образом на крупную птицу, уток, гусей, мелочи он не берет, не употребляет в пищу хищников. Но любимая охота киргиза не с ружьем, а с птицей и борзой собакой. Из птиц обучает он для охоты ястребов, соколов и беркутов, с ними он охотится на уток, чаек и других птиц, далее на зайцев, лисиц и даже волков» [2, с.129].

Далее автор раскрывает поэтическую душу кочевников Букеевской орды: «Все празднества при сватовстве, обручении, лечении болезни баксами сопровождаются пением. Приближаясь к какому-нибудь аулу, киргиз затягивает песню, чтобы обратить на себя внимание. Опираясь на данные Пфеннинга автор вышеуказанной работы сделал совершенно верный вывод, что киргизы не только любят песню, но что его жизнь стоит в прямом отношении с нею, что сам киргиз с песней составляет так сказать одно неразрывное целое, что песня его далеко не лишена гармонии в нашем смысле слова, и имеет богатые задатки для дальнейшего развития, что она наконец действительно развивается, отчасти благодаря столкновению с другими народностями, отчасти же сама по себе благодаря импровизации, чем дана возможность вкладывать в песне много индивидуального, отчасти же соперничеством и состязаниями известных певцов» [2, с.136].

Иными словами следует отметить, что песня сопровождает кочевника-номада повсюду начиная с момента его появления на свет и вплоть до самой смерти.

В этой же работе автор подчеркнул родство кочевника со степью: «Степь, дающая киргизу все, что ему нужно для существования и питая его стада и лошадь, и верблюда, и баранов, выработала в нем беспечность и веселость, та же степь, не знающая преград, не знающая естественных стен, развила в киргизе общительность, киргиз не любит сидеть в одиночестве, он охотно едет за несколько десятков верст к своему приятелю, чтобы поболтать с ним, услышать от него новости, рассказать ему свои и просидеть до полночи, в этом мирном препровождении времени. Киргиз ценит общество своего собрата, он при приезде в степи охотно останавливается у любой кибитки, сидит целыми часами в приятной беседе, рассказывая и слушая новости, до которых киргиз большой охотник. Киргиз с новостями всегда желанный гость в степи, его принимают особенно охотно, кормят и поят, чтобы он свою новость развил всесторонне, киргиз нередко скачет несколько верст, чтобы сообщить или узнать новости, скачет он, скачут за ним и другие, присоединяются новые путники и все собираются в кибитке, окружая дорогого гостя» [2, с.140].

Кроме того, А.Н.Харузин подчеркивает особое гостеприимство казахов: «Отправляясь в дорогу, киргиз не берет с собой припасов, за

исключением лишь случая, если путь его пролегает по безлюдным местам и когда он, следовательно, по необходимости должен запастись хотя бы самым ничтожным количеством курта и айрана. Если поэтому кто-нибудь отказывал в принятии странника, не накормил, не напоил его, то оскорбленный мог жаловаться на это, а суд биев приговаривал виновного к уплате штрафа аип – лошадь и халат, увеличивая и уменьшая штраф, смотря по обстоятельствам» [2, с.168].

Таким образом, А.Н.Харузин верно отметил, что гостеприимство у казахов вызвано не их природным радушием, а необходимостью и окружающей средой. Согласно обычному праву казахов поставлено в обязанность кормить проезжего, так как тот не может брать с собой съестных припасов. Не накормить в степи, значит оскорбить всевышнего.

А.Н.Харузин отмечает природную сметливость кочевников: «Степь не только развила в киргизе здоровье, крепость и силу, но дала ему известную ловкость, прекрасный слух и прекрасное зрение. Стоя на ровном месте, киргизы видят небольшие предметы верст за 10 и более, где европеец с острыми глазами усматривает неясные точки только там они различают очертания предметов и цвет. Даже находясь на большом расстоянии, где даже не видно ничего в подзорную трубу, киргизы могут сказать какое стадо пасется, и знают с какой стороны приближаются верховые и даже, если расстояние не слишком велико, сколько всадников для этого ложится он на землю и прикладывает ухо. Для киргиза каждое возвышение каждая незначительная особенность в степи, как бы она не была мала для нашего глаза, служит точной приметой в его дороге. Острота обоняния выражается между прочим тем, что киргизы слышат запах дыма в степи на таких расстояниях, что европейцу это кажется почти волшебством» [2, с.175].

А.Н.Харузин обращаясь к характеристике национальной кухни казахов замечает: «Главное питание киргиза состоит из кобыльего молока особого приготовления кумыса и мяса. Из мяса ест всего киргиз баранину, причем нередко съедает до 7 фунтов ее. Самым лакомым куском в баране считает киргиз голову, которую он передает гостю, гость следуя обычаю отрезает ухо и передает голову обратно хозяину, который съев другое ухо и глаза, отбивает затылочную кость и открыв мозг, передает голову опять гостю. Баранину едят обыкновенно варенную и почти всегда без соли. Когда баранина съедена, то подают навар бульон из баранины сорпа, его очень любят киргизы. Кроме того, киргизы употребляют в пищу конину, из молочных изделий употребляют главным образом кислое молоко айран, катык, масло (май) и сыр иримшик, пьют также сырое молоко сут. Овощей букеевский киргиз почти не употребляет в пищу по простой причине, что их не возделывают, конечно, за немногими исключениями в степи» [2, с.186].

Большую исследовательскую ценность представляет работа Н.Н.Харузина «История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России», опубликованной в журнале «Этнографическое обозрение» в Москве в 1896 году. Он внес весьма важный вклад в этнографию казахов, вычленив в системе жилища кочевых этносов два основных типа – монгольский и тюркский. Они различаются по форме у монголов это конус, у тюрков – полусфера. Монгольский считается исходным, более древним, зато тюркский – более совершенным и долговечным» [3, с. 11].

На наш взгляд, данный труд Н.Н.Харузина представляет собой самое типичное приложение эволюционистского метода к трактовке явлений материальной культуры.

Очень познавательно описывает автор устройство одного из разновидностей переносного вида жилища то есть походного шалаша: «Походный шалаш кош, служащий жилищем пастухам, устраивается наподобие конических шалашей алтайских тюрков, кош, употребляемый, азиатскими киргизами в своем простейшем виде состоит из деревянных кругов от 1 – 2 сажень в диаметре, соединенных по окружности жердями. Несколько более сложный тип представляет употребляемый азиатскими киргизами тип шалаша, известный под названием аблайча, она состоит из прямых жердей, поставленных наклонно, на верху жерди вставляются в особо для того приспособленный круг – шаньрак. Одна кошма прикрывает остов, причем так, что наверху оставляется отверстие для дыма. В настоящее время аблайча употребляется в качестве походной юрты. Народное предание приписывает изобретение ее хану Аблаю, который ввел эту форму шалаша для своего войска, откуда и название шалаша – аблайча» [3, с.16-17].

Автор, безусловно, прав в том, что коническая форма шалаша является распространенной и наиболее древней у тюркских народностей, что она была известна также и монголам, и что этот вид жилья следует считать первичным в истории развития жилища кочевых народов.

Далее автор подробно описывает внутреннее устройство казахской юрты. Очаг, по словам автора работы «находится посередине, причем огонь раскладывается или непосредственно на земле, или вместилищем для топлива служит, небольшое углубление это место называется отбасы. Над очагом ставится треножник, на котором укрепляется котел, употребляемый для варки пищи. Против двери, полукругом, возле решетки устанавливаются на невысоких подставках ящики сандык с различным добром киргиза. Перед ящиками лежат ковры и хорошие обыкновенно вышитые кошмы сырмак. Самое почетное место в юртах – против двери у ящиков. Здесь усаживается гость на ковер или сырмак, иногда на одеяло. При входе от дверей направо

некоторая часть юрты отделяется ширмой из чия, она служит кладовой, здесь на кереге развешано мясо, стоит треножник, ведра и на деревянной невысокой подставке – саба кожаный мешок для кумыса, кроме того здесь же помещается этажерка, на которой хранятся припасы, кровать, ящик (кебеже), в котором хранятся лучшие съестные припасы и все, что чаще нужно под рукой, например, чайная посуда. Место хозяина или хозяйки в юрте перед кроватью. Если в семье есть взрослые девицы или женатый сын, то левая часть юрты от входа отдается им и отделяется занавеской. Более богатые киргизы строят отдельные юрты для взрослых сыновей, гостей. Гордость киргиза заключается в обладании большим количеством юрт и притом разного типа»[3, с.31-32].

Иными словами необходимо отметить, что оба исследователя на основе всестороннего изучения истории и культуры народов Центральной Азии были убеждены в их способности к культурному возрождению. В тоже время они прекрасно осознавали, что многие многогранные аспекты казахской этнографии были тогда еще не вполне изучены, что нередко являлось причиной искаженных представлений о них как заведомо неспособных к общественному прогрессу.

Оба исследователя были убеждены в необходимости раскрытия духовных богатств кочевых народов, имеющих древние традиции устной литературы, для опровержения, бытующего в Европе ложного представления о кочевниках как об отсталых слоях общества с примитивным образом жизни без ценностных идеалов и культурных традиций.

Таким образом, научное наследие А.Н.Харузина и Н.Н.Харузина во многом способствовало дальнейшему расширению культурных и духовных связей, внесло значительный вклад во взаимопонимание между казахским и русским народами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Харузин. А.Н. К вопросу о происхождении киргизского народа //Этнографическое обозрение, – М.,1895. – №3. – 49 с.
2. Харузин А.Н. Киргизы. Букеевской орды (Антрополого-этнологический очерк). – М.,1889. –551 с.
3. Харузин Н.Н. История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России // Этнографическое обозрение –М., 1896. –№1. – 11 с.

ҚОСАНБАЕВ Қ. А.Н.ХАРУЗИН МЕН Н.Н. ХАРУЗИННИҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ

Мақалада отарлық кезеңнің ірі ресейлік зерттеушілері А.Н.Харузин мен Н.Н.Харузиннің ғылыми мұрасын кешенді түрде зерттеуге талпыныс жасалған.

Аталған авторлардың еңбектерінде көшпенді халықтардың тұрмыс-салты мен мәдениеті зерттелген, номадтардың көшіп-қону аймағы мен ру-тайпалық және этникалық құрамы көрсетілген, Түркістан өлкесінің жергілікті байырғы тұрғындарының киімі, әшекей бұйымдары, әскери қару-жарақтары жайлы мәліметтер келтірілген.

***Кілт сөздер:** дәстүрлі көшпенді халықтардың өмір салты, тұрмыс-салты, шаруашылығы, отбасылық-тұрмыстық ерекшеліктері, мінез-құлқы.*

KOSANBAEV K. SCIENTIFIC HERITAGE OF A.N.KHARUZIN AND N.N.KHARUZIN

The authors of the article have made an attempt of complex research of scientific heritage of the most famous Russian scientists of colonial period A.N. Kharuzin and N.N.Kharuzin. Researches of the stated authors describe the ways of life and culture of nomads, their area of situation, their tribal and ethnic structure, there are also a lot of information about the clothes, jewelry, military armour of native people of Turkestan land.

***Keywords:** traditional way of life, mode of life and culture, activity, household family-mode features, nature and customs of nomads.*

УДК 94:167

СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС ЖЕНЩИНЫ КАК МНОГОМЕРНАЯ ВЕЛИЧИНА

МАРИНА Г.А.

В статье поднимаются проблемы решения женского вопроса, начиная с древнейших времен и до современности. Методологический и теоретический уровень исследований различных эпох характеризуют научные подходы и концепции.

***Ключевые слова:** женщины, женский вопрос, эмансипация, феминизм, статус женщины, пол, равенство женщин, политика, традиция.*

Среди некоторых довольно глобальных задач, попавших в разряд вечных считается «женский вопрос», отождествляемый с эмансипацией женщины. Сам термин «эмансипация» в дословном переводе означает освобождение от зависимости[1,с.518]. В древности мужское и женское начала считались космическими, вселенским. В нынешнем нашем понимании роль мужского и женского начал чересчур съезжилась, сузилась почти до физиологии и психологии; мы как бы разучились ценить их величайшую жизненную силу – нравственную, культурную, социальную. Как понять то, что делается у нас в личных отношениях? Сейчас почти две трети нынешних разводов – женские, жены в два раза чаще оставляют мужей, чем мужья жен,

и это несмотря на то, что после развода они вдвое реже мужчин находят себе нового спутника жизни. Может быть, такое «мужское поведение» женщин как раз и есть знак, что вызревают новые законы соединения мужского и женского начал? А может быть, это просто больные ветки на дереве эмансипации, которые вредят стволу?

Эмансипацией в Древнем Риме называли освобождение сына из-под отцовской власти. Эмансипацит – так Эрве Базен, французский писатель, называет детскую болезнь взросления, выхода детей из-под родительской опеки. Это слово еще больше подходит к детским болезням женской эмансипации: они бывают такими болезненными, что женщины иногда просят эмансипировать их от эмансипации.

Сегодняшние женщины нередко идут по пути подражания мужчине, перенимают мужские нравы, манеры, стиль жизни. Этой детской болезни эмансипации издавна помогала печать, пропагандировавшая достижения эмансипации.

В изучении эволюции социального статуса женщин выделяют два этапа: первый с возникновения феминистского движения в середине XIX века и вплоть до конца 60-х годов XX века, который характеризуется лозунгом «равенством полов», что означало требование формального равенства; второй – в последние пять десятилетий этот лозунг был вытеснен другим – равенство в различии, знаменующим собой отказ от обезличивающего уравнивания мужчин и женщин под видом обеспечения равенства[2, с.137].

Как известно, все характеристики человека пронизаны признаками пола, которые сформировались в процессе биологической и социальной эволюции. Природная специфика пола подвергалась социализации в зависимости от выполняемых каждым полом ролей в конкретно – исторических условиях[3, с.37]. Поэтому корень проблемы «социальное – биологическое» рассматривается среди исследователей в контексте проблемы социального равенства. Возможно ли абсолютное равенство одного индивида другому во всех отношениях: в отношении прав и обязанностей, в умственном, нравственном, экономическом, трудовом?

Первые шаги в изучении идеологии сверхуравнивания мужчин и женщин связывают с Платоном, считавшим, что природа мужчин и женщин одинакова, силы природы равно разлиты в тех и других. Женщина слабее мужчины, но разница это только количественная, и она должна иметь одинаковые с мужчиной права, наравне с ними править государством и воевать[4].

Феминист XVIII века Пулен Барр в книге «О равенстве двух полов», изданная в 1673 году писал: «нет мужского и женского мозга, они

одинаковые, и поэтому память, воображение, вообще все духовные способности в мужчине и женщине равны. Поэтому женщины могут так же хорошо, как и мужчины постигать самые трудные науки, заниматься политикой, риторикой, литературой[5, с.170].

Аристотель считался первым философом, который задал «биологическую парадигму» в трактовке женщины. Мужчина уподобляется им активной форме, женщина – пассивной материи, «телу». Это концепция Аристотеля повлияла на всю последующую философию[6,7].

Но не следует считать, что вся прошлая философия отмечена предрассудками в отношении женщины. Философы-энциклопедисты, предложившие социологический объяснительный принцип в понимании человека, связавшие проблему человеческой свободы не только с социальным, но и половым равенством, положили начало другой – эгалитарной традиции в трактовке бытия женщины. Кондоре упоминает среди первых мыслителей, выдвинувших идеи универсальности человеческой природы, равенства полов, связав их с равным воспитанием и образованием. Дидро высказался против подобия полов: мужчины и женщины различные, но это различие взаимодополняющее. Фурле и Д.С.Милле поставили вопрос об эксплуатации обществом репродуктивных функций женщин[6, с.120-127].

По своей сути все имеющиеся определения считались определениями мужчин, так как женщина была исключена из сферы общественной, политической, производственной жизни. В то же время они считали женщину носителем качеств, противоположных рациональности, свободе, волеизъявленности, а именно иррациональности, эмоциональности, чувственности, в качестве ее естественных компонентов.

В самом подходе в оценке статуса женщин можно выделить три теоретико-методологические схемы. Первая – это «теория патриархата», суть которой сводится к обоснованию извечно существовавшего в исторические времена, порабощения мужчинами противоположного пола и полного подчинения во всех сферах – от политики и экономики до семьи и духовной сферы[8]. Вторая – это социологическая объяснительная модель природы женщины. Установка этой модели состоит в том, что различие между мужчиной и женщиной носит социальный характер, при этом не отрицается существование аналитических, биологических особенностей двух полов, однако, считается, что они случайны[9,с.16]. Третья – это биологическая объяснительная модель природы женщины. Это прежде всего проблема биолого-аналитических особенностей, которые доминируют особую социальную роль и вторичное положение женщины[2, с.146]. Такая точка зрения предполагает, что подлинно человеческими качествами – свободой,

активностью, способностью к созданию нового, обладают только те человеческие существа, которых природа освободила от репродуктивных функций.

Проблема различий в задатках и способностях людей, и следовательно, об определенной, но не фатальной роли природных задатков в развитии способностей человека разрабатывается в ряде исследований биологов, психологов[10]. Существование генетических различий по физическому складу человека, его склонностям, одаренности, наличию особых способностей считается неопровержимым, только на основе преемственности от поколения к поколению социальных и культурных приобретений человечества. То есть половые признаки выступают как сплав биологического и социального [11].

Разрабатываемые различные теории пола строятся на биологической основе и объясняют разную и дополняющую друг друга их роль в эволюции[12,с.84-85]. Мужской пол по их мнению играет в эволюции роль авангарда, женский – главных сил. Это вызвано разницей в их коренной жизненной роли тем, что самки – продолжатели рода, самцы – защитники. Представителей мужского пола природа предназначила для выработки новых свойств, которые если хуже старого погибают, а в случае лучшего, его новые свойства постепенно переходят к потомкам[13, С.105-112.]

Социологи исследуют половые различия на основе анализа четырех компонентов: биологии пола, гендерной идентичности, гендерных идеалов и сексуальных ролей[14]. Понятие «биологический пол» включает в себя первичные и вторичные физиологические признаки. «Гендерная идентичность» связана с нашим представлением о своем поле, хотя осознание человеком своего пола не всегда соответствует биологическому полу. «Гендерные идеалы» представляют собой социальные ожидания мужского и женского поведения или изменения гендерных идеалов – представлений мужчин и женщин. Сексуальные роли связываются с разделением труда, с правами и обязанностями мужчин и женщин. Социологи отмечают, что половые различия используются обществом, как основа дифференциации социальных ролей, но их сущность не является биологически обусловленной. Сексуальные роли складываются из культурных и социальных особенностей.

Исследования психологов строятся на основе анализа форм мышления – логического, отвлеченного и образного, конкретного[11, с.23]. Механизм логического мышления появляется у мальчиков к 6-7, а у девочек к 11-12 годам. Возможно поэтому считается, что среди теоретиков больше мужчин, чем женщин. Хотя женщины чувствительнее мужчин к языку, у них более образная память, зависящая прежде всего от социокультурного положения

женщины[5, с.178]. Исследования показали, что мужчины и женщины обладают примерно одинаковым уровнем умственного развития, но отличия их считаются несомненными. Разница в психотехнических способностях. У мужчин связывается с быстрой двигательной реакцией, усвоением механических навыков. Женщины выносливее, терпеливее физически и душевно. У них быстрая речь, лучшая механическая память, им лучше даются тонкие тщательные работы[15, с.19].

Пик умственных и психотехнических способностей наступает у мужчин и женщин в разное время. У мужчин время высшего взлета 20-40 лет, потом способности начинают снижаться. У женщин подъем способностей начинается позже. В 20-30 лет, в разгар супружества и материнства у них пик гормональной активности, так как женско-материнская физиология сдерживает рост их умственных способностей. Взлет этих способностей у большинства женщин начинается после 30, и в 40-60 лет они могут не снижаться[16]. На полюсах ума и глупости скапливается больше мужчин, чем женщин. Сверхумных среди мужчин больше, чем женщин, но и глупых хватает. Средние, самые массовые области ума преимущественно считаются женскими[15, с.17]. Таким образом, различия мужчин и женщин огромны, их равенство разных, это одинаковая для человечества важность мужского и женского вклада в жизнь, а эволюционное своеобразие мужчин и женщин всегда выступает в социальной форме. Вместе с тем нельзя игнорировать тезисы социобиологов о роли сложившихся в процессе биологической эволюции стереотипов поведения, которые создаются прежде всего обществом[17].

Как известно, равенство и автономия существуют в обществе в ограниченных пределах – между социально-экономически равными партнерами, к числу которых не относились женщины. Связывалось это с господством патриархальной культуры, впитавшаяся через морально-этические нормы поведения как в семье, так и вне, и являясь основой для формирования женского образа. Главным в патриархатной женственности были доброта, мягкость, понимание – звучали тогда слабо, а то и совсем молчали. В ней громко резонировали струны пассивности – слабость, покорная мягкость, а рядом струны самозащиты, приманивания, кокетство, хитрость, коварство.

С началом перехода к равенству при социализме законы общей эволюции начинают вступать в союз с законами социальной эволюции, и их соединенная сила ускоряет, углубляет ход прогресса. Рождаются новые, невиданные противоречия, которых не было раньше - между технической цивилизацией и жизнью планеты, между человеком и техникой, между человеческой биологией, психологией и самим укладом городских будней,

урбанистическим образом жизни. Эти новые противоречия, сплетаясь со старыми, классовыми, усиливают друг друга и повышает их опасность. Коренная ломка идет во всех жизненных ролях мужчины и женщины, во всех их связях – экономических и семейных, социальных и сексуальных. Рождается новый уклад – главенство обоих полов. Много в отношении общества к женщине и семье было настоящим социальным открытием. Особенно важны здесь две вещи: такая же высокая, как и при матриархате, роль женщины в экономике и постоянная помощь общества семье. Женщина становится таким же двигателем общества, как и мужчина. От этого в корне меняется весь уклад ее потребностей, весь смысл жизни. Теперь женщина видит его в двурусловой жизни – домашней и рабочей сразу. В ней просыпается тяга к разносторонней жизни, к перемене занятий, к насыщению и своих женских общечеловеческих запросов.

В наше время круто меняется вся психология человека, и перемены ее двойки. Минусы урбанизации и научно-технического прогресса порождают в психике людей защитные перемены – ослабление чувств, стандартизацию ощущений. Но наряду с этим чувства углубляются и усложняются, больше становится людей-личностей, людей с непохожестью во взглядах, интересах, привычках. Идет и обезличивание и индивидуализация человека, и человек-личность начинает соперничать по массовости с психологически стандартизованным человеком.

Рост личности начинает рождать в женщинах новые душевные потребности: в развитии своего «я», в уважении к себе, в свободе поведения, выбора. Сдвоенная жизнь, рабочая и домашняя, будит в женщинах тягу к независимости от мужчин – экономической, житейской, моральной, к личностному общению, к духовному и профессиональному развитию, к современным видам отдыха. Эти новые потребности встают рядом со старыми, теснят их, а часто отодвигают на второй план.

Сейчас в корне перекраивается весь мир женщины – внешний и внутренний, и перекройка эта идет в яростном борении противоречий. И новые запросы женщины в их нынешнем виде несут в себе и добро, и зло. К старым домашним ролям женщины прибавляются новые – рабочие, общественные, семейные. Женщина становится организатором семейной жизни, домашним воспитателем, главным помощником учителя и т.д. Старая простота потребностей – муж, дети, дом постепенно уходят в прошлое, а новый сгущенный набор потребностей зреет в муках, и женская жизнь делается небывало сложной. Авторитет женщины зависит теперь от того, как она выполняет все свои резко разросшиеся жизненные роли.

Взрыв жизненных ролей круто затрудняет выполнение каждой такой роли, женщина теперь тратит на них куда больше сил, нервов и времени.

Спад рождаемости – это стихийный ответ женщин на рост перегрузок. Но в этом спаде, кроме минусов есть и плюсы. Женщина тратит сегодня на вынашивание и выкармливание детей не четырнадцать – шестнадцать лет, как раньше, а два – четыре года. Это освобождает ее от роли «рожающей машины», дает ей десять – двенадцать дополнительных лет более свободной жизни, помогает делать личностью. Без этого путь к социальному равенству был бы невозможным. Нынешней женщиной куда меньше движут биологические и куда больше психологические пружины.

В последние десятилетия у нас идет выравнивание образовательного и трудового уровня мужчин и женщин. Но стартовый уровень у женщин был ниже, и чтобы по-настоящему догнать мужчин, им нужны были бы перегрузки, а недогрузки. Перегрузки, добавляясь к низкому стартовому уровню, резко мешают трудовому выравниванию. Поэтому женщины заняты в среднем на менее квалифицированных работах, чем мужчины, и их разряд в массе своей ниже мужского. Следовательно и средняя зарплата на четверть меньше мужской, и в руководящей структуре общества женщины стоят ниже мужчин[18]. На первых ступенях руководства женщин много, часто не меньше мужчин. Но чем выше ступень руководства, тем их меньше. Даже в сугубо женских профессиях – в медицине, просвещении, торговле, связи, общепите – руководителей-мужчин больше чем женщин. За равную работу женщины получают столько же, сколько и мужчины. Но так как у большинства женщин квалификация ниже, то и зарплата их меньше.

Теневые стороны эмансипации рожают новые проблемы. Равенство понимают как тождество, одинаковость. Из-за этого женщины делают иногда тяжелую работу, а мужчины относятся к женщинам как к мужчинам, только семижилным. Многие женщины поэтому перенимают мужские повадки, а мужчины – женские. Грани между мужчинами и женщинами понемногу ступшевываются, появляется все больше каких-то полумужчин и полуженщин. При патриархате существовал женский вопрос, во времена эмансипации возник и мужской. Один из самых больших корней мужского вопроса – мизерный вклад многих мужчин в воспитание детей и хозяйство. Воспитание стало совсем матриархатным, и это оженщивает многих мальчиков, рождает в них несамостоятельность. У девочек от нехватки мужских влияний не вырастает тот идеал и антиидеал мужчины, который обычно рождается в семье в детские годы.

На данный момент ключ к женскому и мужскому вопросу – это резкий взлет мужской роли, роли искателя, защитника во всех зонах жизни, в которых развитие идет как бы по женскому типу – с минимумом исканий, максимумом сохранения старого. Во времена переворотов и революций мужской эволюционный стиль поведения – стиль создателя, открывателя

нового – должен вести, преобладать. Женщины уже усвоили вчерне новые общественные роли. Мужчины отстают от них в освоении новых ролей, и им предстоит тут долгий рывок наперстывания.

Таким образом, начало эмансипации шло под лозунгом равноправия мужчин и женщин. Сейчас начинается рождаться новый стратегический лозунг - полноправие мужчин и женщин. Полноправие – это полное раскрытие лучших сторон женской и мужской природы, это более тесный союз женского и мужского начал в семье и в быту, в обществе и работе, это не разлад между жизненными и эволюционными ролями женщин и мужчин. Именно в этом состоит суть всех мечтаний и предвидений будущего, о которых говорили лучшие умы человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Москва: Прогресс, 1987. С 518.
2. Юлина Н.Р. Проблема женщин: философские аспекты // Вопросы философии, –1988. –№5. –С.137, 146.
3. Мид М. Культура и мир детства. – Москва: Наука, 1988. – С.37.
4. Платон. Избранные диалоги (Библиотека античной литературы). – Москва: Художественная литература, 1965.
5. Рюриков Ю. По закону Тезея. – Москва: Художественная литература, 1988. – С. 170, 178.
6. Philosophy of woman classical to current concepts ed by mohewald Hacvett, N.Y.,1972. –120-127.
7. Аристотель за 90 минут. Перевод Н. Бровчука. – Москва: Астрель, 2004.
8. Федосеев П.Н. Проблема социального и биологического в философии и социологии // Биологическое и социальное развитие человека. – Москва: Наука, 1977.
9. Mirkin H. The passive Female. The theory of patriahy. -American studies.1984. P.16.
10. Карпинская Р.С., Никольский С.А. Социобиология. – Москва: Мысль, 1988.
11. Вейнингер О. Пол и характер. – Москва: Прогресс, 1992. – С.13,23.
12. Биологическое и социальное в развитии человека. – Москва: Наука, 1977. – С.84-85.
13. Геодакян В.А. Роль полов в передаче и преобразовании генетической информации // Проблема передачи информации. – 1965, Т.1, №1, – С.105-112.
14. Смелзер Н. Д. Социология. – Москва: Феникс, 1994. – 668 с.
15. Айзенак Г. Можно ли изменить интеллект? // Литературная газета. – 1975. –12 ноября. – С.7.
16. Сьюллеро Э. История и социология женского труда. – Москва: Прогресс, 1973. – С 42
17. Wilson E.O. On Human Nature. Toronto, N.Y.L., Sydney, 1982.

18. Сонин М.Я. Изменения профессионально-квалификационной структуры женского труда и семьи. – Москва:ИСИ АН СССР, 1982.

МАРИНА Г.А. КӨПӨЛШЕМДІ ҚҰНДЫЛЫҚ РЕТІНДЕ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘРТЕБЕСІ.

Мақалада ежелгіден қазіргі заман аралығындағы әйел мәселесінің шешілу проблемалары көтерілген. Түрлі дәуірлердегі зерттеушілердің теориялық және методологиялық деңгейлері олардың ғылыми тәсілдері мен тұжырымдамаларын сипаттайды.

Кілт сөздер: *әйел, әйел мәселесі, эмансипация, феминизм, әйел мәртебесі, жыныс, әйел теңдігі, саясат, дәстүр.*

MARINA G.A. THE SOCIAL STATUS OF WOMEN AS A MULTIDIMENSIONAL MAGNITUDE.

In article problems of the solution of a women's issue, since the most ancient times and to the present rise. Scientific approaches and concepts characterize the methodological and theoretical level of researchers of various eras.

Keywords: *women, women's question, emancipation, feminism, the status of women, gender, equality of women, politics, tradition.*

ӘОЖ 903/904

СЫРДАРІЯНЫҢ ОРТА АҒЫСЫНДАҒЫ БЕКІНІСТЕР

ПӘРМЕНҚҰЛ С.Т.

Мақалада Отырар аумағында орналасқан бекіністердің атқарған қызметі мен пайдаланылған мерзімі қарастырылған. Сонымен бірге, бекіністерге жүргізілген зерттеулер жайында жалпылама шолу жасалды.

Кілт сөздер: *тарих, геоография, зерттеулер мен деректер*

Елімізде көрнекті ескерткіштердің бірі – төрткілді бекіністер. Қазақ тілінде төрткүл дүние бесігі, дөңгеленген төрткүл дүние деген сөз тіркестері көптеп кездеседі. Осы уақытқа дейін ескерткіш құрылысының пішініне қарап бірқатар этимологиялық талдаулар жасалған болатын. Олардың ішінде бірқатары ескерткіштің құрылысына қарап тікелей атаса, бірқатары балама атпен атады. Мәселен, В.В.Бартольд өз еңбегінде бекініс төртбұрышты етіп салынып, айналасы ормен қоршалатындығын айта келе, түркі сөзінен аударғанда «Төрткөл» атауын беретіндігін айтса [1, 3 б], М.Тұяқбаев өз зерттеуінде «төрткөл», «төрткүл» атаулары ескерткіш мағынасын өзгертетіндігін, шын мәніндегі атауын Махмуд Қашғаридің «Словаре

тюркских слов» атты еңбегіне сүйене отырып «Төрткіл», яғни, «төртбұрышты үй» мағынасын беретіндігін, ал, «төбе» сөзі көнетүріктің «төпү» сөзінен шыққанын, кейін келе «Төрткүл төбе» аталғанын жазады [2, 43 б].

Сонымен бірге, бекіністер мен қамалдарға қатысты тағы бір балама атауды Бонн университеті, Шығыстану институтының (Германия) профессоры Н.Кенжеахметтің зерттеулерінен көре аламыз. Бұнда Ертіс өзенінің сағасында орналасқан қала аттарына «Тұра» сөзі қосарлана жүретіндігі айтылады. «Тұра» сөзі көне түркі тілінде «қалашық», «қамал» деген мағына береді екен. Сонымен бірге, Осман түріктері тілінде «мұнара, бекініс; төртбұрышты ағаш немесе тас құрылыс», ал, сібірдегі хакас, шор қатарлы түркі тілдес ұлттар тілінде «қала, төртбұрышты үй» деген мағына береді – деген пікір келтіреді [3]. Ал, бірқатар зерттеулерде «Тұра» сөзі ойраттардан қалған деген пікірлер кездеседі. Ойрат тілінде тұра сөзі «Қамал» мағынасын береді екен [4]. Бұл жерде назар аударарлық жайт, көне түрік тайпалары өмір сүрген уақыты мен ойраттардың өмір сүрген уақыт арасы алшақ болғанына қарамастан тұра сөзінің мағынасын жоғалтпағандығы.

Ал, «Қазығұрт» энциклопедиясында керуен сарай мен бекіністерге байланысты мынадай түсінік берілген: «Рабат – жер аты. Көне ауылдың ежелден келе жатқан аты. Рабат деген ұғым алғашқы кезде шекарадағы бекініс, соңынан керуен сарай баламасына тең. Тау қойнауында орналасқан, көк жасыл алқап, Жібек жолының бойы. Осы жерде әулиелі бекет болған. Ташкентке қарай өткен керуендер бекетке тоқтап, демалып, көлік ауыстырып, ары қарай жол тартқан» [5, 278].

Сырдарияның орта ағысынан, яғни, Отырар өңірінен анықталып отырған бекініс қалдықтары өз заманында көшпелі және отырықшы елдер арасында маңызды рөл атқарғанына ешкім дау айта алмаса керек. Төрткілді бекіністерді көптеген ғалымдар зерттеп, еңбектер жазды. Зерттеу барысында шыққан жалпылама еңбектер мен шолуларға тоқтала бермей, толыққанды зерттеу жүргізген бірқатар ғалымдардың еңбегіне сілтеме жасайтын болсақ, Ә.Х.Марғұлан ортағасырлық қалаларды алты түрге бөліп қарастырып, бірінші түріне билеушілер тұратын орталық, екінші түріне сауда және отырықшы мекенжұрттар, үшінші түріне әскери бекіністер, төртінші түріне керуен сарайлар, бесінші түріне жер өңдеуші жатақтардың мекенжұрттары және соңғысы бекіністі усадбілерді жатқызған [6,29 б].

М.Елеуов Жамбыл облысына қарасты Шу, Талас өзендері бойынан анықталып отырған қалаларды ұзын жалды қалашықтар, төрткүлдер, төбелер деп үш топқа бөліп, соның ішінде төрткүлдерді көлеміне қарай алты түрге бөліп зерттеді [7, 93 б].

К.М.Байпақов Жетісу өңірінің солтүстік-шығысында орналасқан төрткүлдерді аумағына қарап төрт топқа бөліп қарастырған [8, 356 б].

Ал, Н.А.Бернштам өз еңбектерінде «Жетісу қалалары керуен жолдарының бойына салынған. Төрткүл қалдықтарын сол жолдардың сүрлеуі деп ұғыну керек» – деп жалпылама сипаттама берді.

Сырдария өзенінің орта және төменгі ағысынан анықталып отырған мұндай ескерткіштер төрткіл деп атауының өзі айтып тұрғандай, бұрыштары дүние тараптарына қарата салынған бекіністің сыртқы қорған-қабырғалары шағын мұнаралармен нығайтылып, қақпа орны бір-біріне қарама-қарсы не болмаса қабырғаның бір шетіне таман орналасқан. Көлемдері әртүрлі болып келетін бекініс ішінің құрылыс қалдықтары көбінесе бекіністің ортасында не болмаса бір шетіне таман диаметрі 8-12 м, биіктігі 0,4-0,6 м келетін шағын төбе күйінде сақталған. Тағы бір назар аударарлық жай, анықталып отырған бекіністердің басым көпшілігі ірілі-ұсақты өзен бойларына жақын орналасқан. Бұған қарап, мұндай бекіністер өзен бойындағы өткел аузына салынған бекет және көшпелі тайпалардың шапқыншылық кезеңде уақытша паналайтын бекініс орны деуге де келетін тәрізді. Сонымен қатар, алыс-жақыннан шыққан керуендердің демалатын орындары қызметін қоса атқарған болса керек. Ортағасырлық жиһанкез Марко Полоның «Книга Марко Поло о разнообразий мира, записанная пизанцем Рустикано в 1298 г. От р.Х» еңбегінен керуен бекеттерінің салыну тәртібі мен қызметі жөнінде біршама мәлімет алуға болады. Онда «Ұлы хан атанған Құбылай ханның Ханбалық қаласынан әр тарапқа таралатын жолдардың әрбір 40-шы шақырымына керуен тоқтайтын бекіністер салдырып, онда күтуші қызметкерлер мен лауға мінетін аттар дайындатып қойғанын» айтады [9, 110-112 бб].

Ескерткіштердің сақталуына келер болсақ, Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан мұндай ескерткіштер біршама жақсы сақталған. Ауарайы құрғақ, шөлді аймаққа жататын бұл өңірде ескерткіштердің сыртқы қорған-қабырғалары, қақпа орындары мен мұнара сұлбаларының өлшемін алуға мүмкіндік мол.

Ал, қоңыржай континенттік белдеуде орналасқан Отырар өңірінде орналасқан бекіністер қабырғалары жайылып кеткен, жал күйінде сақталып отыр. Қақпа орындары мен мұнара қалдықтарын тек сұлбаларына қарап ажытаруға болады.

Отырар өңірінен анықталған бекіністерді құрылыс ерекшеліктеріне қарап төрт топқа бөліп қарастырғанды жөн деп отырмыз.

Бірінші топқа керуен жолдарының бойында орналасқан тұрақты бекіністер мен керуен сарайларды айтамыз. Мұндай керуен сарайлар мен бекіністер Отырар өңірінде орналасқан Бұзықтөбе, Атқора, Қойлыбай тәрізді

ескерткіштер маңынан анықталып, зерттелуде. 2008 жылы Отырар ауданына қарасты Ақтөбе ауылының оңтүстік-шығыс шегінде орналасқан Бұзықтөбе қалажұртының керуен-сарайына жүргізілген болатын. Көлемі 60х70м, биіктігі 1-1,5м келетін, екі құрылыс қабатынан тұратын шағын керуен-сарайға жүргізілген қазба жұмыстары барысында сарай құрылысына қажетті біршама материалдар жинақталды [10, 181-185].

Екінші топқа, өзен жағалауына жақын, өткел ауыздарына салынған бекіністерді жатқызамыз. Мұндай бекіністер ұзақ жолдан арып-ашып келе жатқан керуен тоқтап дем алатын орын қызметін атқарған деп жобалап отырмыз. Бұл топқа жатқызылған ескерткіштердің формасы шағын, көлемдері 40х40, 60х60, 65х60 м аралығында. Жоғарыда айтып өткеніміздей, мұндай ескерткіштердің ішкі бөлігіндегі құрылыс қалдықтары бекіністің ортасында не болмаса бір шетіне таман орналасқан. VIII-X ғасырларда салынған Субағар, Тектұрмас, Тасқотан, IX-XI ғасырларға тән Аққұм, Көлқұдық және XV-XVII ғғ. тән Қостүйін төрткілдері Сырдария және Арыс өзені бойларынан, өзен арнасына жақын жерден анықталып отыр.

Бұлардың ішінде Субағар, Тектұрмас, Аққұм, Көлқұдық бекіністері Сырдария өзенінің сол жағалауынан анықталса, Қостүйін төрткілі қазіргі Ш.Қалдаяқов ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 10 км жерде, Арыс өзенінің оң жағалауынан анықталып отыр. Тасқотан төрткілі Қожатоғай өңірінен, Қожатоғай ауылының оңтүстік-шығысынан 30 км жерде орналасқан.

Үшінші топқа көлемі 100х100 м-ден жоғары тұратын Аққорған, Қанбаба, Жартөбе, Баусексеуіл тәрізді бекіністерді жатқызуға болады. Құрылысы күрделі болып келетін мұндай ескерткіштер көп мұнаралы және қамал ішінен тағы бір шағын бекініс орындарын байқауға болады.

Көксарай ауылының шығысынан 5 км жерде орналасқан Қанбаба төрткүлін Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі (З.Исабек, Н.Алдабергенов, С.Ахмет) ашып зерттеген. Жосыны шаршы тәрізді, көлемі 130х136 м, қабырғаларының биіктігі 1,5-2 м төбе. Бұрыштары дүниенің төрт тарапына қарата салынып, айналдырыла ормен қоршалған. Қақпа орны солтүстік қабырғада, бекіністің солтүстік-батыс бұрышына таман орналасқан. Бекіністің шығыс бұрышында көлемі 60х40 м келетін, шамасы, ішкі бекініс болуы мүмкін, шағын төбешік орналасқан [11, 86-87 б].

Ал, Баусексеуіл төрткілі, Ызақөл ауылының оңтүстік-шығысынан 1,3 км жерде, Баусексеуіл мекенжұртының солтүстік-батысынан 300 м жерде орналасқан. Бекініс бұрыштары дүние тараптарына қарата салынған, көлемі 200х194 м. Қабырғалары жайылып кеткен жал түрінде сақталған, ені 16 м, биіктігі 0,7-1 м. Бұрыштары мен қабырғаларында 10 мұнара орны сұлбасы көрінеді. Ескерткіштің ортасымен солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа қарай тереңдігі 1 м арық тартылған. Ол, диаметрі 36 м келетін, ортадағы

дөңгелек хауызға құяды. Бекіністің батыс бұрышынан жапсарластырыла салынған көлемі 38x26 м келетін шағын құрылыс қалдығы орналасқан. Шамасы бұл құрылыс керуен-сарай қызметін атқарған болуы мүмкін [11, 97-98 б].

Төртінші топқа Отырар өңірінен анықталған Шаншар тәрізді қалалар тобына жатқызылған ескерткіштерді жатқыздық. Бұл топтағы ескерткіштердің ерекшелігі, ескерткіш үш немесе одан да көп мәдени қабаттан тұрады және айналдырыла қорған-қабырғамен бекітілген.

Спутниктік түсірілім арқылы Сырдария өзенінің арнасы бірнеше мәрте өзгергендігін байқауға болады. Өзеннің бастапқы арнасы қазіргі арнаның батысында, Қызылқұм шөлін бөктерлей аққан. Бұл жерде өзен көптеген ұсақ тармақшаларға бөлініп, осы тармақшалардың бойынан көптеген ірілі-ұсақты елді мекендер мен қала орындары анықталып зерттелуде. Ал, бұл жерде қалалар мен мекенжұрттарды қоныстанушы халықтың қоныс аударуына өзен арнасының құрғап қалуы басты себеп боолғаны белгілі.

Шаншар ескерткіші Сырдария өзенінің ескі арнасының оң жағалауында, қазіргі Көксарай ауылының оңтүстік-батысынан 16 км жерде орналасқан. Ескерткіш 1993 жылы Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі ұйымдастырған экспедиция барысында табылып, ғалымдардың пайымдауынша ескерткіш мерзімі б.д. 1-мыңжылдығының 1-жартысына жатқызылды. Алайда, 2010 жылы Отырар қорық-мұражайының қызметкерлері Сырдария өзенінің сол жағалауында орналасқан ескерткіштердің жай-күйімен танысу мақсатында ұйымдастырған экспедиция барысында төбе үстінен шамамен IX-XI ғасырға жататын керамика үлгілері теріліп алынды.

Шаншар ескерткіші жайында М.Қожа еңбегінде «Отырар ауданында, біздің пікірімізше, хронологиялық тұрғыдан, ең байырғы қалашықтардың бірі – Шаншар. Ол «Мұңлық-Зарлық» хисса-хикаятындағы бас кейіпкер – Зарлықтың әкесі Шаншарханның атымен аталады» дей келе, «Мұңлық-Зарлық» хиссасын келтіреді. Сонымен бірге, хиссада аталатын кісі атауларының оғыз тобына жақын екендігін саралай келе, аңыздың шыққан тегін оғыз-қыпшақ мәдениетіне жатқызады [12, 108-111]. Жоғарыда айтып өткеніміздей, қаланың көне бөлігі б.д. I мыңжылдықтың I жартысына жатқызылған болса, қаланың шығыс бөлігінде орналасқан екінші бөлігінен теріліп алынған керамика үлгілерін оғыз дәуіріне, яғни, IX-XI ғғ. жатқызуға толық негіз бар деп ойлаймыз.

Ескерткіштің жалпы ауданы шамамен 140 га, оның бір бөлегі құм астында жатыр. Ескерткіш ортақ үймек-дуалмен қоршалған екі төрткіл-төбеден тұрады. Оны ұзындығы 4,8 км сыртқы қорған қоршап тұр. Шаншар қалажұртының орталық бөлігінде төртбұрышты қамал орналасқан. Қамалдың

төрт бұрышында төрт мұнара, оңтүстік-батыс қабырғасының ортасында қақпаның екі шеті мұнаралармен бекітілген. Қамал мен оның айналасындағы аймақты тағы бір қорған қоршап тұр. Оның қабырғаларында 23 мұнара орны бар. Бұл қорғанның қақпасы солтүстік-шығыс дуалында болғаны байқалады. Қабырға ұзындығы 1 км, биіктігі 1,5-2 м. Аталған төрткүлден шығысқа қарай 310 м жерде екінші қамал тұр. Оның көлемі 50x50 м, биіктігі 3 м-ге дейін, бұрыштары дүниенің төрт тарапына қараған. Оңтүстік-батыс қабырғадағы қақпасы мұнарамен бекітілген. Қамалдың солтүстік-шығысы мен солтүстік-батысында сай бар. Оңтүстік-батыс пен оңтүстік-шығысынан оған 11 мұнаралы қабырғамен қоршалған алаң жапсарласады. Алаң жосыны тікбұрышты, мұнаралы қақпасы оңтүстік-шығыс қабырғаның ортасында орналасқан [11, 91 б].

Сонымен қатар, ескерткіш құрылымы Қызылорда өңірінен, яғни, Іңкәрдария өзенінің бойынан анықталып отырған Заңғар ескерткішімен ұқсастығы. Ескерткіш құрылысы сонымен қатар, Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан Шірік-Рабат ескерткішіне де келеді. Аталған ескерткішке «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында ҚР ҰҒА Ә.Марғұлан атындағы археология институтының мамандары Ж.Құрманқұловтың жетекшілігімен жүргізген зерттеу жұмыстары нәтижесінде Шірік-Рабат ескерткіші сақ дәуіріне жатқызылса, Заңғар бекінісі оғыз мемлекетіне тән екендігі белгілі. Ал, Отырар өңірінен анықталып отырған Шаншар қаласының фортофикациялық құрылыстарына қарап б.д.д. 1-мыңжылдығының аяғында Сырдарияның орта ағысындағы аймақтың елеулі орталығы болған деп болжай аламыз [11, 93,94]. Көңіл бөліп қарайтын мәселе аталған ескерткіштердің барлығы да Қызылқұм шөлінде, Сырдария өзенінің ескі арнасында орналасқандығы ғана емес, салыну үрдісі де бір-бірімен сәйкес келетіндігі. Жоғарыда аталған қалалардың цитаделі төрткіл тәрізді етіп салынып, айналдырыла қорған тұрғызылған.

Сырдария өзенінің ескі арнасы бойында орналасқан ескерткіштердің зерттелу жайын қорытындылай келе уақытында адам қолымен салынып, көптеген пайдасын тигізген ескерткіштердің туыстық байланысын анықтау мақсатында қазба жұмыстарын жүргізіп, алынған материалдарды басқа өңірлердегі мағлұматтармен салыстыра талдау жүргізу қажет. Сонда аталған өңірде өмір сүрген тайпалардың даму тарихы бір ізге түсетіндігі анық. Қазба барысында алынған материалдар Сырдария бойында орналасқан тарихи нысандардың деректік қорын толықтырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью в 1893-1894 гг. / Соч. – М., 1966. – Т. IV. – 31 с.

2. Туякбаев М. Историческая топография и развитие городов и поселений Туркестанского оазиса (XIII-XIX вв). – Алматы: ТОО «Эффект», 2009. –208 с.
3. old.abai.kz
4. kk.wikipedia.org
5. Қазығұрт. Энциклопедия. – Алматы: Тоғанай Т, 2002. – 543 б.
6. Маргулан А.Х. Из истории городов и оросительного искусства древнего Казахстана. – Алма-ата: Академия наук Казахской ССР, 1950. – 29 с.
7. Елеуов М.Е. Типологическая классификация средневековых городов и поселений Шуйской долины // Әл-Фараби атындағы ҚазМУ Хабаршысы. Тарих сериясы, – 2 . Алматы, 1995. –93 б.
8. Байпақов К.М., Таймағамбетов Ж.Қ. Қазақстан археологиясы: Жоғарғы оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы, 2009. – 570 б.
9. Книга Марко Поло о разнообразии мира, записанная пизанцем Рустикано в 1298 г. от р.Х. – Алма-Ата: Наука, 1990. – 350 с.
10. С.Т.Пәрменқұл Бұзықтөбе қалажұртының керуен сарайы //«Бабалар сөзі: Тарих, дерек, жәдігер» атты республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. –Түркістан, 2014. –181-185 бб.
11. Оңтүстік Қазақстан облысы тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы. Отырар ауданы. – Алматы: Бавр, 2007. – 424 б.
12. Қожа М.Б. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан: Тұран, 2006. – 238 б.

ПАРМЕНКУЛ С.Т. КРЕПОСТИ В СРЕДНЕМ ТЕЧЕНИИ СЫРДАРЬИ

В данной статье описываются хронологические и топографические особенности крепостей, расположенных в среднем течении Сырдарьи. Представлена также краткая информация о научных исследованиях крепостей.

Ключевые слова: крепости, история, география, исследования, данные.

PARMENKUL S.T. FORTRESS MIDDLE SYRDARYA.

This article describes about the fortress services, and their period of existence which located in Otrar region. As well as, it was given brief information and scientific researches about the fortresses.

Keywords: history, geography, researches and data

ӘОЖ 903/904

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ЖАНКЕНТ

СЕРАЛЫ Н.О.

Мақалада ортағасырлық Жанкент қаласының тарихи зерттеулері мен 2009-10 жылдары жүргізілген қазба жұмыстары туралы қысқаша мәліметтер берілген. Цитадель аумағында жүргізілген археологиялық жұмыстарының материалдары жарияланған.

Кілт сөздер: тарих, археология, қала, оғыз, зерттеулер және мәліметтер.

Сырдария өзенінің төменгі ағысында шежірелі де жұмбақ сырлы ескерткіштер көптеп орналасқан. Бұл көне тарихи ескерткіштер ерте дәуірдің тарихын өзінде сақтап ғасырлар бойы құпиялары ашылмай, зерттелініп зерделеуді қажет ететін, ғажап та қызықты баға жетпес қазақ даласының тарихи мұрасы. Осындай ескерткіштердің бірі Қызылорда облысының Қазалы ауданы Өркендеу ауылының оңтүстік жағында, Сырдария өзенінің сол жақ жағалауында орналасқан Жанкент немесе Янгикент (қалашықтың аты жаңа қала деген мағананы береді) ортағасырлық қалашығының орны. Жанкент өзіндік ерекшелігі бар тарихи орын, қалашыққа келгенде ең бірінші көзге түсетін ол қалашықтың шығыс бөлігінің сыртқы қорған қабырғасы. Қаншама жылдар өтсе де жел мен жаңбыр, қар суына шыдас беріп құламай тұрған қабырға, сол ерте заманының тарихын әспеттеп тұрғандай көрініс береді.

Тарихи деректерде Жанкент (Янгикент, Жаңа Гузия, Шекркенд) ортағасырда Сырдарияның төменгі және орта ағысында құрылған ұлы мемлекет Оғыз қағанатының резиденциясы болған. Оғыз тайпаларының Евразия тарихында ерекше орны бар, ортағасыр тарихына үлкен өзгерістер әкелген держава ретінде тарихта қалған. Қазақстан аумағына оғыз тайпалары Ыстықкөл маңынан X ғ келіп, XII ғ мемлекет ыдырағанда оғыз одағының тайпалары Орта Азия, Иран, Ауғанстан, Закавказияға, Кіші Азияға қоныс аударып, Азербайжан, Түркіменстан, Түркия мемлекеттерінің негізін қалыптастырды. Оғыз тайпалары сонымен қатар қазақ, өзбек, қарақалпақ, башқұр, татар халықтарының қалыптасуына да маңызды роль атқарған [1, 22 б.].

X ғасырда Жанкент оғыз мемлекетінің саяси орталығы болып таңдалынуының бірнеше себептері болған. Ең бастысы Жанкент қалашығының географиялық орналасуында, Янгикент оғыз даласын Хорезммен, Мавераннахрмен, Хорасанмен қосатын өзіндік дәліз қызметін атқарған. Маңызды керуен жолының бойына орналасқандықтан Жанкент арқылы Қимақ даласы, Сарысу, Кеңгір, Нұра алқаптарына керуендер қатынаған, сонымен қатар, Сығанақ пен оңтүстік Орал өңірлеріне баратын керуен жолдарды да байланыстырған. Жанкенттен Хорезмге дейін 10 күн Фарабқа дейін 20 күн жол жүретін болған. Мавреннахрдан Жанкентке Сырдария өзенімен, су жолы арқылы астық тасымалданған [2, 63 б.].

Жергілікті тұрғындар қалашықтың орнын осы уақытқа дейін киелі деп есептейді, әсіресе, ол Санжархан (Шаншархан) туралы аңызға байланысты. Аңыз бойынша Жанкент гүлденген бай қала болған, бірақ билікке Санжархан келіп өзінің озбырлығы мен қатігездігімен, әйелдеріне деген қызғаныш сезімімен аты шығады. Санжарханның әйелі белгілі Қарабура әулиенің қызы Бегімана болған, қызғаныштың әсерінен әйелін қапасақ жауып аяқ қолдарын

мертіктіріп тастаған. Қарабура әулие ханның бұл тірлігіне назаланған, нақақтан жазаға ұшыраған Бегімана тәңірдің құдіретімен аққуға айналып қапастан ұшып шыққан. Санжархан қатігездігі үшін халқымен қоса тәңірдің қаһарына ұшырап, ордалы жыландар қаланың ойранын шығарып қиратады. Бұл ел аузында жүрген аңыз, қазірде Бегім ана кесенесі Жанкент қалашығынан 70 км қашықтықта, Бекарыстан би ауылының күн батысынан 25 км қашықтықта орналасқан.

Ал, қалашық туралы тарихи деректер ортағасырлық араб тарихшыларының жазбаларында кездеседі. Әл-Идриси Сырдария өзенінің төменгі ағысының бойында орналасқан қалалар туралы жазбаларында, Жаңа Гузия оғыз мемлекетінің саяси орталығы болғандығы жөнінде айтылып өтілген. Араб және парсы тарихшыларының жазба деректерінде қалашықтың атауы ал-Карьят, Яныкент, Жаңа қала, ал-Хадиса, Дих-и Нау, Шехркент деп көрсетілген. Тарихшы Джувейнидің жазбаларында Сырдария өзенінен 1 фарсах жерде орналасқан Шехркент түріктердің соңғы қаласы деп көрсетілген [3, 493 б.].

XI ғ оғыз мемлекеті жаңадан бой көтерген Қыпшақ мемлекетінің қысымына шыдамай ыдырап кетеді, ал оғыз қалалары соның ішінде Жанкент қаласы қыпшақтарға бағынышты болып қалады. Монғол шапқыншылығы кезінде Жошы бастаған әскерлердің Сырдария өзенінің бойындағы қалаларды жаулау барысында қарсылықсыз берілген қалалардың бірі Жанкент екендігі аталады. Жошы Жент қаласын бағындырғасын аз ғана әскерді Жанкентті бағындыруға аттандырған, және өзінің негізгі қосынымен Джент қалашығында қыстап шаққан. Ал-Несеви жазбасында Мұхамет сұлтанның қолбашысы Құтлық хан 10 000 әскермен Шехркент (Янгикент) қалашығында тұрған, монғолдардың жақындап қалғанын біліп қаланы тастап әскерімен Хорезімге қарай шегініп кеткен [4, 483 б.].

Қалашық туралы қызықты мәліметтерді XVIII-XIX ғғ. орыс зерттеушілерінің жазбаларынан кездестіреміз. Алғашқы болып қала қирандысының орнында 1740 жылы арнайы тапсырмамен Хиуа хандығына барған поручик Д.Гладышев пен геодезист Муравин болған. 1739 жылы кіші жүз ханы Әбілхайыр орыс мемлекетінің Жанкент қалашығын қайта қалпына келтіру туралы көмек сұраған. Сондықтан Гладышев пен Муравинге қалашықтың орнында болып оның жай күйін білу туралы тапсырма берген. Муравин өзінің рапортында қалашық қирандысының ахуалымен, жергілікті халықтардың тұрмыс тіршілігімен танысқан [5, 73 б.].

Қалашықты қайта қалпына келтіру туралы ештеңе айтылмаған, біртін келе қалашық туралы ұмытыла бастаған. Тек 1867 жылы көктем айында Орынбор генерал губернаторы Жанкент қирандысының орнын зерттеу мақсатында архелогиялық комиссияға өтініш жазған. Сол жылы зерттеуші

П.И.Лерх қала орнында болып өз зерттеулерін жүргізген, оның жазбаларында қала орнында жергілікті халықтар қазба жүргізіп, күйдірілген кірпіштерін құрылысқа пайдалануға алған. Бекіністің батыс жағында бір верста жерде қалашықтың орнынан алынған кірпіштермен тұрғызылған мазараттар болғандығы айтылған. Сол жылы қалашықтың орнын сақтап қалу мақсатында барлық қиратушылық жұмыстары тоқтату үшін, қалашыққа жақын орналасқан №1 форт бекінісінен (қазіргі Қазалы станциясы) әскер бөлініп қарауға алынған. Сондай – ақ, Жанкент қирандысының орнында суретші В.В.Верещагин 1868 жылы қазба жұмыстарын жүргізген, Түркістан әуесқой архелогтар клубының мүшелері В.Каллаур мен В.Смирнов өз еңбектерінде Жанкенттің толық сипаттамаларын жазған[6].

Арал өңірінде орналасқан тарихи ескерткіштерді зерттеу мақсатында 1946 жылы Хорезм архелогиялық этнографиялық экспедициясы С.П.Толстовтың жетекшілігімен жүргізілген болатын. Экспедиция барысында қалашықтың орны аэрофотоға түсіріп, керамикалық материалдар жинақталынды, қалашықтың жай-күйіне сипаттама берілді. Жалпы оғыз қағанатына қатысты қала орындарын зерттеу барысында, осы халықтың шығу тарихы мен Арал өңірінде тіршілік еткен этникалық халықтардың әлеуметтік экономикалық құрылымына, салт-дәстүріне біршама түсініктемелер берілді. С.П.Толстов қалашықтың архитектуралық жоспарын ортағасырлық Топырақ-қала қалашығының жоспарымен салыстырған және Жанкентті мекендеген халықтардың тұрмыс тіршілігінде көне рулық қауымның салт-дәстүрлері сақталынып қалынған деп пайымдаған. [7, 276 б.] Хорезм экспедициясынан кейін ұзақ уақыт бойы Жанкент қалашығының орнында зерттеу жұмыстары жүргізілмей келді. Тек 2000 жылдардың басынан Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институты мен Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Ресейдің Н.Н.Миклухо-Маклай атындағы этнология және антропология институттарымен бірлесіп архелогиялық қазба жұмыстарын жүргізіп келеді.

Ә.Х.Марғұлан атындағы Археологиялық институтының қызметкерлері архелогиялық қазба жұмыстарын негізінен қалашықтың солтүстік-батыс бұрышында орналасқан цитадель аумағында жүргізуде. Цитадель орны биіктігі 3-4 м төртбұрышты дөңес қалпында сақталынып қалынған. Қалашықтың үстінгі құрылыс қабаты толығымен бұзылуға ұшыраған, цитадельдің және солтүстік қорған қамалдарының жоғарғы қабаты молаға айналған. Бұл жерлеу қабірлері цитаделдің ортаңғы бөлігін түгелімен алып жатыр, және шамамен XVII-XIX ғғ. тиесілі. Қабірлер 1-1,5 м тереңдікке дейін қазылғандықтан қалашықтың мәдени қабатына едәуір нұқсан келтірген.

Қалашықтың екінші құрылыс қабаты да толығымен сақталмаған, тұрғын жайлардың қабырға негіздері ғана нашар байқалады. Тек сыртқы

қорған қабырғасына жақын орналасқан құрылыс орындары біршама жақсы сақталған. Қазба барысында цитадельдің орталық көшелерінің бірі мен көшенің екі қапталына орналасқан тұрғын жайлардың орындары анықталды. Орталық көше күл мен құрылыс қалдықтарымен толтырылып тапталған, арнайы салынған қазба жұмыстары барысында көшенің үшінші құрылыс қабатына да жататындығы анықталды.

Зерттеу барысында көптеген археологиялық жәдігерлер табылды, солардың ішінде көрнекілігімен ерекшелінетін заттар да бар. Мысалыға; тұрғын жай бөлмесін тазалап аршу барысында қираған құмыра сынықтарының арасынан құс бейнесінде жасалынған керамикалық шырақ табылды (курильница). Құстың тұмсығы, құйрығы дәл келтірілген шырақтың үстіңгі беттері тереңдетіле басылған өрнектермен безендірілген. Бұл өрнектер текемет бетіне салатын қазақы ою-өрнекке өте ұқсас етіп жасалған. Бұл шырақ негізінен діни салт жоралғыға арналған, ішкі бөлігіне хош иіс беретін май құйып немесе шөп салып тұтатын болған. Сондай-ақ, бірнеше құдайға сиынатын бөлмелер анықталында, бірінші бөлме сақталынуы нашар, тек қабырға негіздері ғана сақталып отыр. Бөлме төртбұрышты, солтүстік және шығыс қабырғаларына іргелес сыпа орналасқан, бөлменің ортасында еденде алтарь ошағы орналасқан. Көлемі 1x0,8 м тік төртбұрышты болып келетін алтарь ошағының басы оңтүстік бағытына қарата қойылған. Ал оңтүстік бөлігінде алтарьдың негізгі құрамдас бөлігі, саз балшықтан күйдіріліп жасалынған алтарь пратомасы орналасқан. Пратома биіктігі 0,5 м арнайы тұғырға орнатылған, екі жаққа қаратылған қошқар басты мүсіндер. Мүсіндердің беткі жақтары түрлі өрнектермен безендірілген, алтарьдың ішкі бөлігінде пратоманың алдында арнайы от жағуға арналған кішкене орын бар. Бұл дегеніміз оғыздардың отқа және жан-жануарларға табына отырып, оларды құрметтеп қастерлейтіндігінің белгісі. Ерте орта ғасырларда көшпелі халықтар арасында діни наным-сенім жоралғылары тотемизммен тығыз байланысты болған. Әр төрт түліктің өз иесі бар деп есептеген, және сол иелері адамдарға қамқорлық жасайды деп пайымдаған, мысалыға; қошқарды денсаулық сақшысы, шекара күзетушісі деп ойлаған. [8, 215-218 б.]

Екінші табылған алтарь ошағының біріншісінен айырмашылығы шамалы, бірақ қандай да бір өзгешелігі бар. Қошқар мүсінді пратомасы сақталмаған алтарьдың еденіне арнайы саздан күйдіріліп жасалған тақта қойылған, тақтаның бетін түрлі өсімдік тәрізді бедерлермен безендірген. Археологиялық қазба жұмыстары барысында анықталғаны әр жанұялық табынуға арналған алтарьдарын өзгеніңкінен өзгешелеу етіп жасауға тырысқандығы байқалады. Алтарь мүсіндерін жасау үлкен шеберлікті қажет етеді, тек алтар мүсінін ғана емес басқа да керамикалық заттарды жасауда әр шебер өзіндік стилін қалыптастырған. Жанкент қалашығының зерттелініп

жатқан құрылыс қабаты табылған материалдарға сүйене отырып X-XI ғғ. кезеңдеріне жатқызылды, демек оғыз қағанатының дәуірлеген кезеңіне тұспа-тұс келеді. Керамикалық материалдардағы ою-өрнектер мен түрлі геометриялық фигуралардың әсемдігі оғыз халықтарының арасында қол өнердің дамығандығын көрсетеді. Ортағасырлық Жанкент қалашығы әлі де зерттеуді қажет ететін тарихи ескерткіш, сол зерттеулердің барысында тарихы тереңде жатқан қалашықтың белгісіз беттері ашылуы мүмкін [9, 117-119 б.]

ӘДЕБИЕТТЕР

1. К.М.Байпаков, Д.А.Воякин, Р.В.Ильин Города Хувара и Янгикент – старая и новая столицы государство Огузов // Вестник Мицая, – Самарканд, 2012. №16, – 22 с.
2. К.М.Байпаков Огузы, туркмены и сельджуки в городах Южного Казахстана //Матер. междунар. науч. конф. «Вклад кочевников в развитие мировой цивилизации». – Алматы, 2007. – 63 с.
3. Бартольд В.В. Работы по исторической географии. Сочинения. – М., Восточная литература РАН, 1965. – Т. III. – 711 с
4. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия: Сочинения. Монография. – М.: Наука, 1963. –Т.I. – 763 с.
5. Муравин И. Материалы поездки поручика Оренбургского драгунского полка Дмитрия Гладышева и геодезиста Ивана Муравина из Оренбурга в Хиву к хану Абулхаиру (5 ноября 1740 г. — апрель 1741 г.) // История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. – Алматы. Дайк-пресс, 2007 – Т. VI. – 73 с.
6. Лерх П.И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб, 1870. – С.24
7. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта.: монография – Москва: Гл.ред. восточной литературы. 1962 г. – 333 с.
8. Байпаков К.М., Воякин Д.А., Антонов М.А., Сералы Н.О., Долгушев А.С. Исследования городища Жанкент в полевом сезоне 2009 // Отчет об археологических исследованиях по Государственной программе «Культурное наследие» 2009 г. – А, 2010. – С.215-218.
9. Байпаков К.М., Воякин Д.А., Сорокин Д.В., Сералы Н.О., Долгушев А.С. Раскопки Жанкента 2010 // Отчет об археологических исследованиях по Государственной программе «Культурное наследие» 2010 г. – Алмата, 2011. – С. 117-119.

СЕРАЛЫ Н.О. СРЕДНОВЕКОВОЕ ГОРОДИЩЕ ЖАНКЕНТ

В статье представлены общие данные об археологических изысканиях на городище Жанкент. Кратко описаны работы, выполненные в 2009-2010 гг по результатам раскопок в центральной части цитадели городища.

Ключевые слова: *история, археология, городище, огузы, исследования, данные.*

SERALY N.O. A MIDEAVAL TOWN ZHANKENT.

The article represents a general informarion about the archaeological surveys of the settlement of Zhankent. Briefly described the central part of citadel where took place an archaeological excavations in 2009 and 2010.

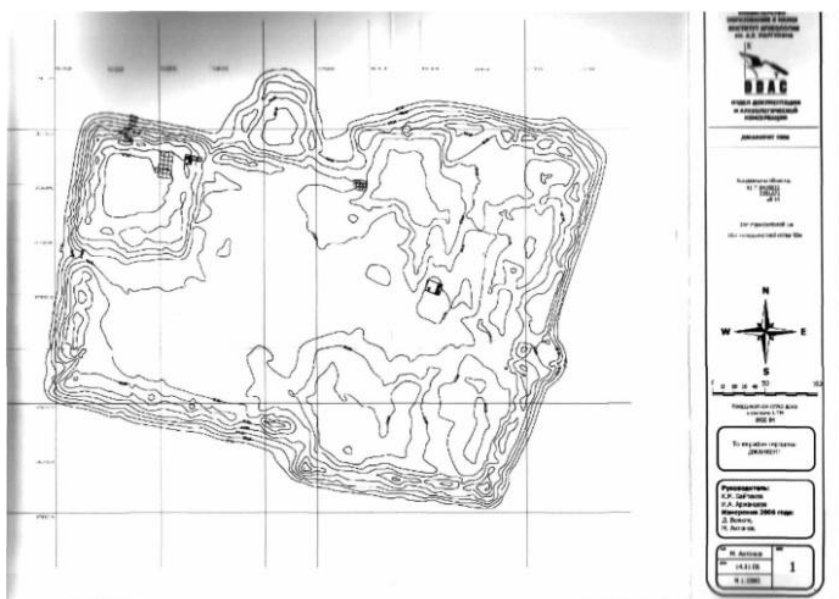
Keywords: *history, archeology, township, oghuzes, researches and data.*

Жанкент қалашығының сақталынып қалған шығыс қорған қабырғасы.

Архелогиялық қазба орындары, тұрғын үй орамдары мен көше орны.

Жанкент қалашығының топографиялық жоспары.

Қошқар басты мүсін, сыйынуға арналған алтардың негізгі бөлшегі.

УДК 297

MANIFESTATION OF THE CONCEPT OF SECTARIANISM IN THE UNDERSTANDING OF ISLAM

SIDDIK KORKMAZ

The contemporary Muslim world poses quite a colorful picture of many sects under different names, including Ahl al-Sunnah and Shia, etc.. They call themselves by different names because they have different notions of the Qur'an, the Sunnah, and politics. As long as they consider themselves to be Muslim, it is crucial to examine how these sects come together.

The Islamic tenets of faith are indisputably universal that is, beyond and over time and space. Departing from this fact, there is no possibility that any tenet of faith can be changed or removed because of daily problems or developments. However, due to the sect factor, the interpretation of these tenets may change. The stronger these interpretations stress and make reference to the principal sources the surer they are inside the realm of Islam. As Islam does not force anyone to become Muslim, it does not approve anyone pretending to be Muslim, i.e., hypocrites. It is certainly possible and even necessary that of Muslims remaining Muslim as they profess different sects. The problem is that some Muslims with certain sects consider only themselves to be Muslim.

In my paper, I address the points of conjunction and disjunction, deal with the possibility of coexistence with sectarian diversities, and discuss the religious value of questions of creed.

KeyWords: *Oeness of God, Prophethood, Resurrection, the Qur'an, the Sunnah, Sect, Theology, Politics, culture, internalization, alienation, exclusion*

1. Introduction

It is seen that every sect has its own set of beliefs about God, the Prophet, and the Hereafter. How the different understandings of Muslims of these basic rules affect their relation with their religion is an important question. By finding the reasons for these differences, therein lies the hope of a solution. Every sect has a tendency to stay in the center of truth. This tendency may lead a sect to cause theological, cultural, and political confusions. Alleged sectarianism and the causes of alienation are very important to understand on theological, political, and cultural levels.

Sectarianism can shortly be described as a thought claiming monopoly on the side of right way while simultaneously accusing all other ways of being wrong. Related to the issue of faith is the question of how to describe the sectarianism rationally, i.e. what are the basic rules by which one defines a Muslim? In general, the answer lies in the *usûl as-salâsah*, the three tenets: (*Tawhîd, Nubuawah, Meâd*)

the uniqueness of God (Tawhîd), the existence of a divine messenger (Nübüvvet), and a belief in the Resurrection of the Death (Meâd) [1].

According to the Hadith, specifically the so-called «seventy three fractions», The Prophet said that his followers would divide into seventy three or seventy two fractions, or sects. Only one of them would go to Paradise, while the remainder would go to Hell [2]. There are some reports that the Prophet informed the reverse, instead seventy three or two would be in paradise, while only one would be in Hell [3]. While Ahl as-Sunnah has accepted that «The followers of Me and My Companions' path», the Shia have concluded that «The followers of Me and My Family (Ahl al-Bayt)»[4]. No matter which Hadith could be accepted by any sect, it is clear that they do not rely on any description of the Qur'an regarding the believers and they are not directly connected to it. According to the Qur'an, the sole requirement of the pious believer is to fear God; i.e. Godfearing [5].

2. Manifestations of Sectarianism

Because the representative understanding of sectarianism relays on phenomena more than on principle and it makes an effort to describe both of them in its orbit, it may appear in the life very different and awry. Although Islam, in its core, is based on unity, integrity and advises brotherhood, it may seem some religious constitutions may cause another separation soon afterwards. Representing a billion and a half strong Muslim world, of course, it is impossible constitute a unique political formation. Neither geography and political institutions nor cultural structures would permit it. Despite this, there is no obstacle to creating civil institutions according to their beliefs. Blaming outer enemies for blocking consolidation may result in a clamorous and irresponsible manner of thinking. Muslims must clear their conscience and their own world and make it regular first. Because of this reason we want to clarify the internalization as well as alienation and exclusion as manifestations of sectarianism.

2. a. Monopoly of the Truth or Internalization

Internalization can be described as the effect when a person embraces the values and rules related to his culture and combine them with his personality. Thus the human learns the adoption, that is to say, he becomes adjusted to the mechanism. But the internalization, as a result of the sectarian view, emerges the way that the truth (al-haqiqa) can be represented in its own religious understanding and the other movements have not their shares of the truth or should have not. According to this understanding, if a Muslim wants to reach God or His Prophet's way he must follow that sect, order, or commune and he must belong to them.

The Religion of Islam declares that the persona grata is only the Godfearing Muslim [6]. Being part of a sect or order is not a guarantee of salvation. Additionally every faction is proud of its own[7].and claims that it has the divine

truth and it expects others to join. Being a community in yourself has no value for them [8].

In a historical context of Islamic sects, it can be seen that almost every sect describes itself as an owner of the right way or right belief (Ahl al-Haq or Ahl al-Tawhîd). Because their understanding of sectarianism is a monopoly of the truth or internalization, they cannot tolerate differences or other sects. From this point of view, it can be possible to describe the sects as religions. Beside the sects, even an ordinary denomination or religious community may see themselves in the center of truth and want submission from the other formations. In contrast the Qur'an mentions various ways to divine truth and it does not stress all people must be Muslim [9]. In that case it must be speaking about of the objectivity or externality of the truth and not the subjectivity.

2. b. Misuse or Alienation

One of the manifestations of sectarianism is the manner of misuse and alienation. In fact, wherever the term «us» appears the «others» appears too. When the problem is held in terms of the concepts «we» and «they», the truth is determined by these terms and not the problem itself.

When alienation is substituted for the truth (haqiqah), misuse naturally appears in the nature of alienation; that is to say one brings the other. Claiming that they have the most accurate knowledge, their so-called deserved existence is based on the assumption that the others are on the wrong side, and as a result they must disappear. The manner, so far as lacking of truth, which can be described as service to ego is fed by eastern shrewdness that produces moral weaknesses. In the same manner, the rulers of Islamic countries never become the reason of political confusion in their own minds. The ones responsible for turmoils are always considered 'the other'. For example, when the political disorders began in the Arab countries none of the leaders blamed themselves; they accused «the others» like al-Qaeda in Iraq, an Nahda in Tunis, al Ikhwan al Muslimeen or radical religious movements in Egypt, again al-Qaeda in Libya, Israel's conspiracy in Syria, and again al-Qaeda or Iranian elements in Yemen (<http://www.hurriyet.com.tr/planet/17433967.asp> [10]).

The sectarian mindset which produces misuse and alienation focuses on defining the other, rather than what the definer is or will be. It finds its voice by describing the others rather than by introspection. There was neither debate nor concealment in the Islam's earliest period when it was revealed to humankind.

Islam does not need to deceive in order to find followers. Throughout history, it does not establish a method of taking advantage of others by way of using deficiency or weaknesses. It would not be ethical to attach infirmities or inadequacies to others for the sake of truth. It always describes itself as a luminance. As a matter of fact, when luminance comes, the darkness will easily go

away. In accordance with the talking about diversity in Islam, it promotes brotherhood among believers through their religion.

2. c. Ignore or Exclusion

It is necessary to mention the manners of negation and exclusion caused by a sectarian mindset. The behavior of ignoring a person or a community has to do with personal immorality. Heresiography or rejectionism (maqâlât or raddiyyah) as the basic sources of records of history of Islamic sects and the concept of an innovator (ahl al-bid'a) are some of examples for this mindset. This attitude, which stems basically from psychological or sociological concerns more than religious or sectarian, leads one to assume the existence of his culture and society are under threat. This assumption of being threatened motivates him to draw sharp lines between insiders and outsiders.

When the term Islam and justice come together the manner of misuse and exclusion caused by sectarianism will be denied immediately [11]. Islam addresses directly to the individual. There is no intercessor nor obstacle nor mediator between Allah and His slaves, namely humans. When belief is considered, the relationship between Allah and humans is strictly private. What is not subject to change in Islam is its fundamental doctrine, not its juristic principles. In order to prevent people from religious or sectarian conflicts, an extensive view must be held. Wisdom is a believer's lost treasury and wherever he finds it he takes it without hesitation. The knowledge produced by natural sciences and technology are common properties of humankind. In the same way, the knowledge produced in social sciences and cultures also belongs to humanity as a whole. Therefore, there are no restrictions against using them universally.

3. Conclusion

The sectarian-based views we examined in our study are prevalent among Muslims. Being only a Muslim does not guarantee a human to have universal qualities and it does not automatically give him a high character. Many Muslims can describe themselves with different names and can behave as members of diverse religions. The way to deal with this problem is only to learn the Qur'an, the Prophet, and Islam in a manner away from prejudgments. It is seen that when we talk about Muslims it is necessary to accept them as they are rather than speculating and enriching their heritage.

Islam orders unity while the sectarian mindset is discriminative in character. Diversity of sects is a social reality and it can turn out to be productive by emphasizing the human values. Accepting dissimilarities and finding uniqueness in abundance is a level that can be only gained through quality. While alliance of civilizations is meant worldwide, the sectarian attitudes must be excluded from Muslim societies. Sometimes a right conclusion from a wrong source can be more

beneficial than wrong conclusions from a right source. Although sectarianism is a wrong conclusion, having a sect might be worth in which one seeks the truth.

BIBLIOGRAPHY

1. Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi, trc., Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002, p. 487 f.
2. Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, Sünen, thk., M. Muhiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, trz., vol. 9, p. 119.
3. Makdisî (el-Mukaddesî), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Ahsenu't-Tekâsîm fî Marifeti'l-Ekâlîm, Leiden 1906, p. 39.
4. See examples to support this culture. Siddîk Korkmaz, Şia'nın Oluşumu, Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi, İz Yayıncılık İstanbul 2011, p. 33 etc.
5. «Lo! the noblest of you, in the sight of Allah, is the best in conduct.»Al-Hujuraat, 49/13.
6. Hucurât, 49/13.
7. «But they (mankind) have broken their religion among them into sects, each sect rejoicing in its tenets.» Al-Muminoon, 23/53; «Of those who split up their religion and became schismatics, each sect exulting in its tenets.»Al-Room, 30/32.
8. Compare: «Lo! Abraham was a people obedient to Allah, by nature upright, and he was not of the idolaters.»An-Nahl, 16/120.
9. «There is no compulsion in religion. The right direction is henceforth distinct from error.»Al-Baqara, 2/256; « Lo!thou (O Muhammad) guidest not whom thou lovest, but Allah guideth whom He will.» Kasas, 28/56; and see: Al-Ankaboot, 29/69.
10. http://www.habervakti.com/?page=news_details&id=40574(7.4.2011); <http://www.hurriyet.com.tr/planet/17433967.asp> (7.4.2011); <http://www.sondakika.com/haber-esad-olaylar-komplo-2624581/> (7.4.2011); http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2010/11/11/ali_abdullah_salih_ya_cozecek_ya_gidecek (7.4.2011).
11. «O ye who believe! Be ye staunch in justice, witness for Allah, even though it be against yourselves or (your) kindred, whether (this case be of) a rich man or a poor man, for Allah is nearer unto both (them ye are). So follow not passion lest (from truth) and if ye lapse or fall away, then lo! Allah is ever Informed of what ye do.» Nisa 4/135; See also: al-Maeda, 5/8; al-Araf, 7/29; al-Hood, 11/85, 112; an-Nahl, 16/90; ash-Shura, 42/15; Al-Hadid, 57/25.

СИДДИК КОРКМАЗ. СЕКТАНТТЫҚ ҰҒЫМДАР КӨРІНІСІНДЕГІ ИСЛАМ ТҮСІНІСТІГІ

Қазіргі мұсылман әлемінде көптеген әртүрлі секталар, шейіттер мен сүнниттерді қосаалғанда, әсерлі көрінісін білдіреді. Олардың барлығы да өзін әртүрлі атайды, өйткені олар теологиялық ретінде саяси келіспеушіліктер бар деп еметтейді. Дегенмен, олардың барлығы осы мәселелерді зерттеуі мұсылмандарды біріктіру үшін өте маңызды деп санайды.

Исламдық сенім принциптері даусыз әмбебап және уақытпен кеңістікпен шектелмейді. Сенім принциптерін күнделікті проблемаларына байланысты жедел өзгертуге немесе жоюға болады деген фактіні қабылдауы мүмкін емес. Алайда, бұл принциптердің болуы сектанттықты түсіндіруге мүмкіндік береді. Ислам саласындағы негізгі постулаттарды назарға ала отырып, олар сенімді және неғұрлым анық өз түсіндірулерін жасап отырмыз деп есептейді

Әрине, мұсылман бәрі бір мұсылман болып қалады, себебі бұл мүмкін тіпті қажетті, әртүрлі секталарға тиесілі. Мұсылмандардың белгілі сектасы тек бір өзін ғана мұсылмандар тұрады деп санайтындықтан мәселе туындайды.

Мақалада қосылымдармен дизъюнкция элементтері, түрлі діни секталардың келісімдерімен қатар өмір сүруінің мүмкіндігі, осы проблемаларға байланысты діни құндылықтары талқыланады.

Кілт сөздер: Аллаһтың жалғыздығы, Құран, сүннет, секта, теология, саясат, мәдениет, интернализация, иеліктенішізгәру.

СИДДИК КОРКМАЗ. СЕКТАНТСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СУЩНОСТИ ИСЛАМА

Современный мусульманский мир представляет собой красочную картину из многих сект под различными именами, включая суннитов и шиитов, так как у них различные теологические и политические взгляды на сущность ислама. Тем не менее, все они считают, что важную роль в единении мусульманского мира играет исследование их разногласий.

Исламские принципы веры бесспорно универсальны и свободны от ограничений пространства и времени. Однако невозможно принять тот факт, что любые принципы веры, возникающие вследствие конъюнктурных или амбициозных стремлений какой-либо секты, можно изменить или удалить. Тем не менее наличие сектантства позволяет интерпретировать эти принципы. Ссылаясь на основные постулаты, они считают более верными их интерпретации в сфере ислама.

Мусульмане, имея различные точки зрения, что вполне объяснимо, всё равно останутся правоверными. Проблема заключается в том, что мусульмане из определённых сект только себя считают правоверными.

В статье рассматриваются проблемы объединения и дизъюнкции, возможность сосуществования разнообразных сект, поднимаются вопросы конфессиональной ценности.

Ключевые слова: одиночество Аллаха, Коран, сунна, секта, богословие, политика, культура, интернализация, отчуждение.

УДК 165 (072)

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИСЛАМА В КАЗАХСТАНЕ И ХАНИФИТСКИЙ МАЗХАБ

ТУРАШБЕКОВ А.К.

В статье автор рассматривает историю возникновения религии ислама на территории современного Казахстана. Содержание статьи составило описание различных этапов становления ислама в казахском обществе. Дается подробная информация об истории возникновения исламской религиозной школы ханафитского мазхаба.

Ключевые слова: ислам, шариат, кожа, торе, Аллах, ханафитский мазхаб. .

Ислам проникает в южные регионы Казахстана в VIII веке. Во времена Тюркешского каганата на территории нашей страны произошла знаменитая Атлахская битва между армией империи Тан и войсками арабского халифата. По документальным свидетельствам в конце IX века южных регионах Казахстана появляются первые мечети. Проникновение ислама привело к вытеснению древнетюркской рунической письменности и сложению новой на основе арабской графики. В IX-X веках в Центральной Азии и южном Казахстане стал распространяться суфизм. На территории республики действовали различные суфийские школы и ордена. Специфика исламизации кочевых тюрков заключалась в органичном соединении элементов традиционных доисламских (тенгрианство и зороастризм) и суфийских представлений. Ахмет Яссави, признанный глава тюркской традиции в суфизме ярко воплотил в своей деятельности концепцию «совершенного человека» (аулие). Культ аулие (святых) позволил суфизму выступить в роли массовой народной религии, в которой древние обычаи и культовые практики получили исламизированную обработку. Книги «Диван-и-хикмет» («Сборник хикметов» (мудрых слов), «Мират-ул-кулуб» (Зеркало сердец), «Рисала-и дар абади тарикат» («Трактат об этике тариката [яссавийа]»), написанные Ясави арабской графикой на тюркском языке, также способствовали проникновению исламской традиции в среду кочевников. Усиление позиций ислама на территории страны связано с принятием этой религиозной докторины ханами Золотой Орды в XIII веке. В начале XIV века суннизм ханафитского мазхаба становится государственной религией в империи. [1]

В Казахском ханстве – в одном из исторических правопреемников Золотой Орды ислам имел статус официальной религии. В «Жеты Жаргы» - знаменитом законодательном кодексе Тауке хана зафиксирована прямая поддержка государством исламской религиозной традиции: «Ежели кто примет христианскую веру, у того родственники отнимают все его имение». Закрепляется также элитный статус для особого сословия «кожа»- потомков мусульманских миссионеров, ведущих свое происхождение от пророка Мухаммеда. Вместе с тем юридически-правовые отношения казахов в значительной степени определялись сложившимся в степи обычным правом-адатом или сочетанием адата с шариатом. Казахский вариант ислама проявил лояльность ко многим традиционным обычаям кочевников: калым, сватовства детей, институт аменгерства и другим. Особо стоит отметить, что казахское ханство никогда не имело теократическую форму правления, существовало четкое функциональное разделение элиты на светскую (торе) и духовную (кожа). В казахском обществе право избрания ханом принадлежало прямым потомкам Чингисхана по мужской линии – чингизидам (торе). В казахской традиции: торе считались «ак-сүйек» (аристократической белой

костью), а кожа – «асыл-сүйек» (драгоценнейшим потомством пророка). В шежире казахов Машхур Жусуп определяет место торе и кожа в казахском обществе, посредством выражения, сказанного Кунанбаем (отцом Абая) во время хаджа: «Тіріміздің билігі «Алдияр» ұранды төреде, еліміздің билігі «Аллах» ұранды қожада» (Власть над живыми у торе, клич которых «Алдияр», а умершие в распоряжении кожа, клич которых «Аллах»). [2]

На начальном этапе колонизации российские власти пытались распространять христианство среди кочевого населения, позднее из-за отсутствия ощутимых результатов был взят курс на подконтрольность ислама. В имперский период наряду с переселенческой политикой ислам продолжительное время рассматривался царским правительством как фактор закрепления колонизации степи. Согласно некоторым указам исламские священнослужители должны были получать одобрение у имперских наместников, которые после соответствующей проверки назначали их на службу. На официальную деятельность «пришлых» мулл особенно из Центральной Азии накладывался запрет. Казахское духовенство не имело самостоятельной администрации и находилось в ведении Оренбургского муфтията. По «Временному положению об управлении в степных областях Оренбургского и Западно-Сибирского генерал-губернаторств» 1868 года каждая волость должна была иметь не более одной мечети. Угроза политимизации ислама в начале XX века обусловило курс российской империи на более жесткое ограничение религиозных свобод мусульман. В качестве реакции на такую политику в программе партии «Алаш» были провозглашены принцип равенства всех религий и свобода вероисповедания, говорилось о необходимости создания отдельного муфтията на территории Казахстана. Между тем алашординцы предлагали существенно ограничить сферу компетенции шариата, в ведении мулл должны были остаться только процедурные вопросы: брак, развод, регистрация рождений и смертей.

При советской власти бии, ишаны, хазреты, муфтии и члены духовных управлений мусульман в 1921 году были отстранены от участия в выборах. С 1926 года в официальных документах появился тезис об «антисоветском характере» мусульманства. С 1927 года речь шла уже не о «антирелигиозной агитации и пропаганде», а о «мерах борьбы с исламом». В результате исламское духовенство подверглось жестоким репрессиям, многие мечети были закрыты или разрушены. Во время второй мировой войны позиция государства изменились, было создано Духовное управление Средней Азии и Казахстана с центром в Ташкенте. В 1961 году в Казахстане насчитывалось 25 зарегистрированных общин с мечетями. Кроме этого, было около 60 незарегистрированных общин и более 500 незарегистрированных мулл. В 1989 году в республике действовало 59 официальных зарегистрированных

мечетей. В 1990 году было создано Духовное управление мусульман Казахстана.

Таким образом, история ислама в Казахстане насчитывает более тысячи лет, он является традиционной религией казахов. Базовой основой ислама практически для всех тюркских народов, в том числе и казахов, стал суннизм ханафитского мазхаба, в отечественной версии которого учтены и адаптированы древние религиозные культы кочевников Великой степи. Исторические формы казахского государства никогда не имели теократической формы правления. Казахи сохранили свою традиционную религию во времена колониализма и Советского Союза. С обретением Казахстаном независимости ислам в нашей республике переживает настоящий ренессанс (достаточно оценить количество вновь построенных мечетей во всех регионах страны). В настоящее время государство создает благоприятные условия для развития всех религиозных конфессий. Законодательное обеспечение свободы вероисповедания способствовали развитию традиционных религий, однако вместе с ними увеличился рост нетрадиционных течений, в том числе и исламских. В результате сегодня основным источником угроз для стабильного развития ислама в стране выступают различные радикальные религиозные объединения и экстремистские группы, которые пытаются навязать казахстанскому обществу чуждые религиозные ценности и идеалы, ведущие к росту социальной напряженности и недоверия к мусульманам. В этих условиях главной задачей правоверного мусульманина республики является сохранение и всемирное укрепление традиционного ислама в стране-суннизма ханафитского мазхаба.

Ханафитский мазхаб – одна из четырех основных правовых школ в суннитском исламе («мазхаб»- это путь, по которому следует мусульманин, богословско-правовая школа). В настоящее время ханафитский мазхаб является самым распространенным в исламском мире. Его последователями является больше половины всех мусульман мира. Почти все тюркские народы, в том числе и казахи, традиционно является последователями этой правовой школы. Для более адекватного понимания идеологической базы ханафитского мазхаба лучше всего обратиться к фигуре его основателя.

По мнению турецкого богослова Хмади Аксеки основатель ханафитского мазхаба – Абу Ханифа был по происхождению тюрком. Он известен среди мусульман как имам аль-Азам (великий имам), основатели остальных трех основных суннитских мазхабов считают себя учениками Абу Ханифы. Имам аш-Шафии говорил о нем: «В области знания фикха все являются детьми Абу Ханифы. В области религиозных наук все являются детьми ученых Ирака, а иракские ученые-учениками ученых Куфы,

куфийские же ученые- учениками Абу Ханифы». Родился Абу Ханифа в 699 году в городе Куфе в Ираке. В то время этот город была одним из культурных центров Халифата. Благодаря чему ему удалось увидеться с живыми сподвижниками и ученикам Пророка. На протяжении нескольких десятилетий Абу Ханифа изучал мусульманское право у самых известных специалистов исламского мира. После обучения он стал преподавать исламские науки сам, причем выработал свою уникальную методику. Абу Ханифа никогда не читал лекций на какую-то тему, он только поднимал проблему, излагал ее суть, а затем предлагал своим ученикам вступить в полемику с ним относительно путей ее решения. При этом, как учитель, так и ученики излагали свою точку зрения. Иногда их мнения совпадали, а иногда нет. Были и такие, которые почти полностью не соглашались с учителем. В заключение полемики. Абу Ханифа обобщал ее результаты, и они вместе с учениками приходили к общему решению проблемы. Причем это решение подводилось таким образом, что принципиальных несогласий с ним ни у кого не осталось. Этот процесс во многом напоминал полемический метод греческого философа – Сократа. [3]

Таким образом, можно о том, что самим основателем ханафитского мазхаба были заложены традиции критического, недогматического восприятия религиозного наследия. В результате страны и народы, придерживающиеся этого мазхаба, смогли внести весомый вклад в сокровищницу мировой культуры и науки.

Свободомыслие, культивируемое ханафизмом, привело к тому, что именно на его почве появились гиганты мировой мысли Аль - Фараби и Авиценна. Причем их вклад в мировую цивилизацию вовсе не носит локально-исламского характера. Об этом хорошо сказано у А.Койре: «...Именно мусульмане явились учителями и воспитателями латинского Запада, ибо если первые переводы греческих философских и научных трудов на латинский язык были осуществлены непосредственно с греческого, а с их арабских версий, то это произошло не только потому, что на Западе не было больше уже – или еще - людей, знающих древнегреческий язык, но и еще (а может быть, особенно) потому, что не было никого, способного понять такие трудные книги, как «Физика» или «Метафизика» Аристотеля или «Альмагест» Птолемея, так что без помощи Фараби, Авиценны или Аверроэса латиняне никогда к такому пониманию и не пришли бы. Для того чтобы понять Аристотеля и Платона, недостаточно - как ошибочно часто полагают классические филологи – знать древнегреческий, надо знать еще и философию. Латинская же языческая античность не знала философии». Как видим, роль тюркского ученого Аль-Фараби огромна в появлении нынешней современной цивилизации. А такой философ, как он мог сформироваться

только в ханафитской среде, а не в замкнутых буквалистских мусульманских пространствах.

В данном контексте традиционный для казахов ханафитский мазхаб является прекрасной идеологической платформой для формирования культуры новых знаний в стране, стремления к совершенствованию и продвижению страны в сообщество развитых государств. В этой связи развитие ханафитского мазхаба в качестве одного из главных духовных столпов казахского общества отвечает стратегическим интересам Республики Казахстан. [4]

Естественный ход истории и выбор мыслящих мусульман привел к тому, что большинство в современном исламском мире составляют ханафиты. Это не было результатом насильственного насаждения, а следствием интеллектуальной победы религиозной традиции Абу Ханифа. Логика его рассуждений настолько импонировала последователям ислама, что, например, основатель маликитского мазхаба образно говорил о нем: «Логика Абу Ханифы настолько сильна, что, если бы он сказал, что дерево-золото, То и доказал бы это». Абу Ханифа в своих юридических суждениях опирался «на разум и доказал бы это». Абу Ханифа в своих юридических суждениях опирался «на разум и аналогию (прецедент)». Считается, что он составил сборник содержащий 500 тысяч различных примеров юридических дел, предусматривающих определенные наказания, издал 64 фетвы по вопросам богослужения и права. Источники сообщают, что Абу Ханифа был глубоко богобоязненным, вел аскетический образ жизни, всю жизнь стремился не нарушать заветы Бога и не впасть в грех. Рассказывают, что, узнав о продаже в Куфе мяса украденных овец, он семь лет не ел баранину из боязни съесть запретное – украденное мясо.

Ханифизм отличается от других мазхабов Сунны наибольшей терпимостью. Одна из главных отличительных черт юридической системы Абу Ханифы-учет местных условий в судопроизводстве. Отмечая эту сторону метода Абу Ханифы, русский востоковед П.Цветков писал, что последователи ханифитской школы придерживались следующих правил:

«Главное – смысл, а не «буква» установлений, а применение установленных правил судопроизводства к местным обстоятельствам является важнейшим принципом, которому должны следовать праведы и богословы». Такой методологический подход дал повод мусульманскому теологу Шахристани назвать ханифитов людьми рассуждения.

Ханифитский мазхаб учитывает обычаи местных народов, так как их национальные традиции не являются чем-то внешним по отношению к исламу, они являются источниками шариата наряду с Кораном, Сунной, иджмой, кьясом и другими. Таким образом, в ханафизме среди источников

шариата существует понятие «урф», то есть «народный обычай». В целом ханафизм является одной из самых либеральных концепцией ислама. Именно в ханафизме предпочтение отдано методу умозрения по сравнению с буквализмом других течений, а также важен принцип аналогии и применяется рациональный ментальный инструмент, свойственный научному подходу, заметна в ханафизме и тенденция к наиболее возможному смягчению наказаний, особенно щепетильное отношение к смертной казни, цель ее минимизации выдает в ханафизме наличие особого стиля мышления-свободного и критичного. Сегодня казахстанская экономика требует хорошо образованных, современных и инновационно мыслящих людей. Формирование качественных и высоко-конкурентных человеческих ресурсов страны, возможно признанием ханафитскую интеллектуальную традицию, основанной на творчестве и инициативности. Данный процесс также может способствовать – формированию мусульманских интеллектуалов Казахстана [5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Антология мировой философии в 4-х т. – М., 1969.
2. Есим Г., Абуов А.П., Бегалинова К.К., Смагулов Е.М. Основы религиоведения. – Алматы: Білім, 2011.
3. Официальное данные Комитета по делам религий при Министерстве культуры и спорта Республики Казахстан. Взятые из различных источников СМИ.
4. Торчинов Е.А. – Религии мира: Опыт запредельного: СПб: Центр «Петербургское востоковедение», 1998
5. Турашбеков А.К. В мире религий. – Шымкент: «ТОО КІТАП», 2009

ТУРАШБЕКОВ Ә.Қ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМ ДІНІ ЖӘНЕ ХАНАФИ МАСХАБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Бұл мақалада қысқаша Қазақстандағы ислам дінінің пайда болу туралы және оның негізгі қалыптасу кезеңдері туралы тарихи мәліметтер беріледі. Ислам дініндегі Ханафи масхабының тарихи қалыптасуы және оның ерекшеліктері туралы айтылады.

Кілт сөздер: *Ислам, шариат, қожжа, төре, Алла, ханафиттік мазхаб*

TURASHBEKOV A.K. A BRIEF HISTORY OF THE ORIGIN OF ISLAM IN KAZAKHSTAN AND HANAFI SCHOOL OF THOUGHT

This article contains brief information about history of Islamic religion in Kazakhstan and its main stages of formation in Kazakh society. It also describes the history of origin of Hanafites and their features.

Keywords: *Islam, shariyah, owner, lord, Allah, Hanafites*

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

ӘОЖ811.512.122

ТҮРКІ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «МАХАББАТ» ЛИНГВОМӘДЕНИ КОНЦЕПТІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

ИСАБЕКОВА Ұ.К.

Мақалада «Махаббат» концептісі қарастырылған. Ортағасырлық жазбалардағы түркі-араб мәдениетінің қазақ дүниетанымына әсері жан-жақты сөз болады. Бұл концептінің мазмұны Құранның және қарахан дәуірінің жазбаларындағы «Құтты білік», «Хикмет» ескерткіштері мен ортағасырлық ислам ойшылдарының еңбектері негізінде «Аллаға махаббат», «Өзіңді-өзің тану» категориялары арқылы анықталады. Зерттеудің нәтижелері қазақ мәдениетінің ислам-түркі мәдениетімен жақындастырады.

Кілт сөздер: *концепт, махаббат, лингвомәдениеттаным, Құтты білік, Хикмет.*

Дүниетанымы мен мәдениеті әр басқа халықтардың арасындағы өзара түсіністікті қамтамасыз ете отырып, жекелеген ұлттың да өзіндік ерекшеліктерін көрсететін маңызды мәдени универсалийлер бар. Осылардың бірі – лингвомәдени концептілер. Тілдегі концептілердің бұл түрі санаулы болса да, сол халықтың тілдік ғалам бейнесі белгілі бір дәрежеде көрініс табады. Лингвомәдени концептілердің ішінде адамның қарабайыр тұрмысының шегарасынан шығып, өмірінің мәнін қалыптастыруға тікелей ат салысатын базалық құндылықтарын топтастыратын «махаббат» эмоциональды концептінің орта ғасырлық жазбалардағы ерекшеліктерін осы мақала шеңберінде ашуға тырысамыз.

Әлеуметтік мәртебесіне сәйкес суперконцептке жататын «Махаббат» концептісінің [1,15-31] «ішкі формасы анық және нақты емес», «...керісінше, қарама-қайшылықтарға толы, ментальді аймақтан жоғалып кететінін» айтады [2,418]. Көне гректерде «эрос» (ἔρως) – стихиялық, «филия» (φιλία) – махаббат-достық, «сторге» (στοργή) – махаббат-үміт, «агапе» (ἀγάπη) – жанын пида ететін махаббат түрлерін атап көрсеткен және осыны негізінен барлық ғылымдар басшылыққа алады [3, 241-245]. Нысанына байланысты махаббаттың ата-аналық, балалық анаға, жыныстық махаббат түрлері кездеседі. Осының жалғасы ретінде бауырға, адамның өзіне және жаратушыға деген махаббатты [4,46–82] қосуға болады.

«Махаббат» логикалық категория ретінде шартты түрде тұрақты әрі белсенді; сексаулдық қажеттілікке физиологиялық тұрғыдан негізделген

жағымды эмоциалы қатынас. Сонымен қатар этномәдени ерекшелігі бар, лингвистикалық құрылымға ие күрделі ментальді білім болып табылады. «Махаббатты» лингвомәдени концепт ретінде қарастыру оның көпқырлы ерекшеліктерін жан-жақты ашуға жол ашады. Тілдік бірлік ретінде «махаббат» концептісінің мазмұны халықтың дүниетанымымен тікелей байланысты болғандықтан, бұл күрделі процесті бір мақала шегінде зерттеу ауқымына сыймайды. Сондықтан осы жұмыста түркі дүниетаным жүйесін ортағасырлық кезең кесігінде қарастырып, «махаббат» концептісінің мазмұнын қысқа түрде ашуға тырысамыз.

Түркілер қоғамдағы процесстерді, өзгерістерді, қайшылықтарды сан ғасырлар бойы қалыптасқан өмірлік тәжірибелеріне, моральдік-этикалық нормаларына, саяси-құқықтық жүйесіне, дүниетанымы мен салт-дәстүріне сай реттеп отырды. Дәстүрлі көшпелі тұрмыс отырықшылыққа ауысып, ұлан-ғайыр далада сарайлар мен қалалардың пайда болуы түркілік дүниетанымның экстроллингвистикалық факторлардың ықпалымен жаңа арнада дамуын талап етті. Ұлы Түрк қағанатының ыдырауынан пайда болған жаңа мемлекеттердің құрамындағы түркі халықтарының таным-түсінігі, құндылықтар жүйесі дамыды. Сол кезеңдегі түркі мемлекеттерінің Араб халифатымен қарым-қатынасы, исламды дін ретінде қабылдауы дәстүрлі түркілік дүниетанымның жаңаша мазмұнмен толыға отырып дамытылуын қажет етті. Халықтың дүниетанымы түркілік құндылықтар негізін діңгек етіп ұстанып, әр тарихи кезең ақпараттарын екшеп, ерітіп, балқыта отырып өзіне сіңірді. Сондықтан қазақ дүниетанымы түркілік негізден бастау алып, орта ғасырда ислам мәдениетімен байытылған Фараби, Ибн Сина т.б. ойшылдар еңбектерімен жаңа арнаға ауысып, Баласағұн, Йүгнеки еңбектерімен сабақтасып, Иасауи тариқатымен нақтылана отырып дамыды. «Исламның мемлекеттілігі мен мәдениеті гүлденген» кезеңі [5,28–32] түркі дүниетанымын да жаңа деңгейге көтерді. Бұл кезең Араб халифатының билік басына Аббасидтердің келуімен сәйкес келеді. Осы кезеңіне тұрақты тарихи жағдай қалыптасып, ірі қалалар көбейіп, кітапханалар мен университет ашылды, көпшілікке арналған ауруханалар пайда болды, «Даналар үйі» (Бейт аль-хикма) дүниеге келді, астрономиялық обсерватория салынды, алғашқы эмиссарлар исламды дамытуда шарифат жолына үгіт-насихат жүргізді, ғылымға, мәдениетке, моралдік құндылықтарға ислам дінінің негізінде басты назар аударылды, ғылым мен музыкаға ерекше көңіл бөлінді, көркем шығармалар дамып, билеуші Джафар образы арқылы «Мың бір түн» хикаясы дүниеге келді, дін мен мәдениеттің ошақтары көбейді. Бұл үрдіс халықтың дүниетанымдық дамуын жаңа сапаға арттырды, нақ осы кезеңде шығыс әлемінде жалпы адамзат қоғамындағы еркек пен ұрғашының, ана мен баланың, бауырлардың арасындағы махаббат исламның дүниеге келуімен жаңа сипатқа ие болды.

Адамдар арасындағы махаббат сезімі аумағынан асып түсіп, бүкіл өмірдің тірегіне айналды. Осыған сәйкес теология, философия, эстетика салаларының өзекті мәселесіне айналды. Алланың бір екеніне және барлығына сену; Құранға иман келтіру; Мұхамбет пайғамдардың Алланың елшісі екеніне иман келтіру арқылы Алланы тану, адамның әлемдегі орнын анықтау мәселелерін түркі халықтары өзіндік ерекшеліктері арқылы қабылдады. Бұны зерттеушілер «халықтық» (Х.Маршалл) немесе «дәстүрлі» ислам (З.Жандарбек) деп атады. Осы кезеңде «махаббат» ұғымы ең алдымен, халық өмірінде онтологиялық, аксиологиялық, гносеологиялық мәселелерді шешуде де сүйенетін негізгі тұғыр болды және бұл өз кезегінде дүниетанымында қордаланып, қаттала берді, халықтың шығармашылық өнерінде негізгі нысанға айналды, туындыларда көркем образға айналды. Өкінішке орай, филологиялық зерттеулерде осы кезеңнің жазба ескерткіштері тілдік конструкциялық, құрылымдық тұрғысынан тереңдей зерттелгенімен, қазіргі ұлттардың дүниетанымдық сабақтастығы тұрғысынан да қарастырылмады. Бұл, бір жағынан, зерттеуіміздің өзектілігін арттырса, екінші жағынан «махаббат» концептісінің күрделілігін одан сайын тереңдете түседі. Жалпы Кенестік одақта антиислам идеологиясы үстемдік еткендіктен, түркология тарихында орта ғасырлық жазба ескерткіштер ұлы өркениеттің бір бөлшегі ретінде қарастырылмады, ал исламның ықпалын зерттеуге тиым салынды. Қазіргі қоғамның дамуы, бірқатар түркі мемлекеттерінің тәуелсіздік алуы түркологияда зерттелмей, тасада қалып қойған тарихи жазба мұраларын бүгінгі таңда ұлт ретінде қалыптасқан көптеген этностардың дүниетанымдық сабақтастығы тұрғысынан зерттеуді қажет етеді. Рухани мұраларды әлемдік орасан зор өркениетке қол жеткізген «мұсылмандық ренессанс» кезеңімен бірлестікте қарастыру араб-парсы-түркі мәдениетінің шынайы табиғатын ашады. Осы мәдениеттің бір бөлігін суфизм доктринасы құрайды және біздің нысанымыздағы «махаббат» концептісі суфилердің ілімдерінің негізі болды. Суфизм монотеистік исламдағы теоцентризмді антропоцентристік бағытта дамытты. Бұл үрдіс кез келген суфийдің ілімінде орын алды. Айталық, суфизм доктринасының ірі өкілінің бірі әл-Бастами: «Алла туралы мәлімет адамда: Оның танымы – адамда, Оның махаббаты – адамда, Оның жүрегі – адамның жүрегінде» [6] деп Алла мен адамның арасындағы терең байланысты атап айтты, басқа да суфилердің пікірі осы мазмұндас болып келеді. Олардың іліміндегі осы негіз, яғни Алланы тану жолында өзінді танудың мәні, адамзаттық рухани құндылық мәселелерінің жан-жақты түсіндірілуі ел ішінде кең құлаш жайып, өсіп-өркендеуіне әкелді. Әрине, моральдік-этикалық нормалар адам пайда болғаннан бастап, бүгінгі кезеңге дейін өзектілігін жоғалтпаған адамзаттың мәңгілік мәселесі, оны батыстық та, шығыстық та зерттеушілер жан-жақты зерттеумен айналысты. Ал суфилер

мұның негізгі мәнін ашып түсіндірді. Яссауи хикметтерінде «шариғат дүр ғашықтардың әпсанасы, Абыз ғашық тариқаттың дүр данасы» (ДХ, 24) дегендей, исламнан бастау алған шығыс ойшылдарының барлық ғылым салалары бойынша еңбектері орта ғасырларда бүкіл әлемге, соның ішінде батыс Еуропалық ғылым мен білімнің дамуына тікелей әсер етті [7,22].

Адамзат қоғамында шешуші рөл атқарған суфизм ілімін «махаббат» категориясы тұрғысынан талдасақ, адамды рухани тазалыққа, жүректі тек жақсы қасиеттерге арнауға, таза көңілмен Алланың махаббатына, ризалығына қол жеткізуге шақыратын суфийлік ілімнің өміршеңдігін байқаймыз. X-XI ғасырларда ислам мәдениетінің Орта Азия мен Иранға ауысып, Бұқара, Самарқанд, Отырар, Мере, Нишапур, Исфahan, Рей, Хамадан қалалары мәдениеттің ошағына айналуымен байланысты орта Азияда суфизмнің кең өркен жаюында. Орталық Азияда суфийліктің Баха ад-дин Нақшбанд (Нақшбандия), Әбд әл-Қадир Жейлани (Қадария), Наджм ад-дин Кубра (Кубравия), Қожа Ахмет Яссауи негізін қалаған тариқаттар таралған. Зерттеушілер Орта Азияда, әсіресе түркі мемлекеттерінде суфизм бағытын ұстанушылардың көп болғанын айтады. Суфийлер, Араби айтқандай, «діни адамдардан да жоғары...жұмбақ» адамдар [6]. Әр суфийдің Аллаға махаббаты еңбектерінде әрқалай интерпретацияланды, бірақ олардың жүрегінде Джунайид айтқандай, «Аллаға деген махаббаттан басқа ешнәрсе болмады». Құран қағидалары, шариғат жолы және махаббат заңдылықтарының ортақтықтары олардың жалпы идеяларын біріктіріп тұрды. Исламда мистикалық бағыт ретінде жеке мұсылмандық ілімдерде қалыптасып, орта ғасырларда күрделі жүйеге ие болған суфизмнің негізін Алланы махаббатпен тану құрады. Суфидің махаббаты «барлық жерде және ұшы-қиыры жоқ. Ақиқат туралы білімнің таусылмайынша оның шегі жоқ» [8]. Яғни суфийлік жолға түсу – өзінді махаббатқа айналдыратын білімді меңгеру және махаббатқа айналып кету, ол білім ғашық адамның өмірін сүру үшін және өзінің де сүйікті екенінді түсіну үшін керек. «Абсолютке махаббатпен «шексіз ұмтылған» [9,14] суфийлер Құранға сүйеніп, Мұхаммед (ғ.с.) пайғамбардың жолын ұстанып, тақуалық өмір кешкен Хазіреті адамдар ілімі арқылы дамыған суфизмнің өзіне тән бірқатар (бұл жалғанның барлық қызығынан безіп, күйбең тіршіліктің пендешілік қалпын тәрк еткен, көптеген қосымша дұғалар оқу (навафиль), өзін Алланың еркіне беру (таваккул), пақыр (фақр) кейпінде күн кешу, қарапайым халық арасында болып, үкімет пен әскери ұйымдардан қол үзу, т.б.) ерекшеліктері бар. Зерттеушілердің еңбектерінде «суфий» ұғымы «көңілі таза, ешкімге тәуелді емес, өзі де ешнәрсеге ие емес. Нәпсінің құлы емес, сырттай халықпен, іштей хақпен бірге болатын, адамның ішкі сырын оқи білетін (оқи білгенге адам ашылмаған кітап сияқты), нәпсісін өлтіріп, хақпен «тірілген» уақыттың

перзенті, хақпен ұласқан адам» деген мағынаны білдіреді [10]. Ел арасында өмір сүрген суфийлердің жұртшылықтың дәстүрлі тәртіптілік ережелеріне қарағанда өздеріне ғана мәлім қасиеттер, ерекше әдепті жүріс-тұрыс стилі, өзгеше ойлау қабілеті тән, олардың өмірлік ұстанымдары кісілік қадір-қасиеттерге толы. Олардың ілімдері ортодоксолдық діни дәстүрлерді, догматтарды қатаң ұстанбайды, исламның қағидаларын практикалық тұрғыдан өздерінің тәжірибелеріне сүйене отырып, нәпсіні тежеп, сезім дүниесін байытып, рухын кемелдендіру арқылы Алламен ұлы махаббат деңгейінде қауышады.

Суфийлік ілімнің өзегіне айналған Құранның «(Алла) көк мен жерді көркем жаратушысы» (Коран 2:117) аятымен үндес Алланың әлемді жаратуда пайғамбар (ғ.с.) айтты деген бір сөз бар: «Хазрат хақбихана уа тағала: «Мен кеңістіктің бір бұрышында жасырынулы тұрған кен-қазына едім. Менің тәңірі екенімді ешкім білмейтін. Өз құдіретімді білдіруге махаббатым ауып барша ғаламды жараттым» (ҚА, 171). Суфийлердің ұғым-түсінігінше Алланың махабаты – болмыстың және жаратылыстың негізгі себебі. Сондықтан Алланы тану жолы махаббат арқылы ғана мүмкін болады. Жаратушы Хақты көрсем, танысып білсем, онымен дидарлассам деген күштарлық адамды үнемі ілгері жетелейді. Алла өзінің құдіретін таныту үшін бүкіл әлемді махаббатпен жаратты, «махаббат – Алла жаратқандарының ішіндегі ең күштісі және ең ұтымдысы» (Бахааддин Велед) деп түсінген суфийлер ілімдерінде махаббат ерекше сипатқа ие болды. Сондықтан ислам философиясында «Махаббат» концептісін құрайтын түсініктердің мәні айырықша терең. Айталық, Ибн Сина «нет любви вне этой общей абсолютной любви. Следовательно, бытие каждого предмета, управляемого [высшим принципом], определяется врожденной любовью [11]. Баласағұн «Сүйіп мені тіледі ол алдымен, сүйініп оны тілеушімін енді мен, ол әуелі мені тілеп, жаратты, содан іздеп, бердім пейіл, қабақты» деуінің астарында суфийлердің осы терең танымы жатыр.

Суфийлердің Алланы танып білудің жолы махаббат арқылы іске асатынын дәлелдеуі осы концептіге ерекше сипат береді. Алла өте қасиетті әрі күрделі объект, «Оған ұқсайтын ештеңе жоқ» (Коран: Шура, 11). Оны тануға логикалық ойлау немесе парасаттың шамасы келмейді. Ол үшін адам жанының терең түкпірінде жататын бір киелі күш қажет. «Алла – көктер мен жердің нұры (нұрландырушысы)» (Коран 24:35). Адамның рухындағы нұр сүйіспеншіліктен нәр алып, әрдайым жанып, адамның жүрегін, көңілін, санасын нұрландырып тұрады. Сүйіктің Алламен тілдесіп, сырласқан сайын, онымен кездескен сайын, сүйіспеншілігің арта түседі.

Құрандағы «Аспандар мен жердегі нәрселер Оған тән және Ол Асқақ әрі Ұлы»(Коран 42:4) аятпен үндесетін суфийлер ілімдерінде Алла тарапынан

болған болмыстың мәнін өзінің қоршаған ортасынан іздейді. Осыған байланысты Э. Фролова атап көрсеткендей, «бәрі – Алла, Алла – бәрі» суфизмнің негізгі онтологиялық постулатына айналды [12,90]. Яссауидің «Махаббатың бағын кезбей ғашық болмас» (ДХ., 24) деуінің мәні де осыған келіп тіреледі, яғни әлем – Алланың махаббатпен жаратылған болмысы, Яссауише «махаббат бағы», ал болмыстың мәнін білу, тану «Алланың жіберген сыйы – махаббат» арқылы жүзеге асады, сол арқылы адам ғашық болады.

Суфийлердің махаббат туралы ілімдері кез келген адамның ақылы жете бермейтін терең сыршылдығымен ерекшеленеді. Ма'руф си-Кархи махаббаты «Алланың мейірімімен келетін сыйының бірі» деп, оны адамдардан үйрене алмайтыныңды айтса, Шейх Музаффер «Адамдар «махаббатпен жасалған күнә махаббатсыз құдайға құлшылық еткеннен гөрі мақтауға тұрарлық» дейді. Немесе махаббатсыз еткен құлшылық босқа күш жұмсаудан артық емес. Әрине, махаббатпен жасалған күнә жазалануға әкеледі, бірақ ол ләззаттың бастауы. Не істесең де махаббатпен істе» дейді. Айталық, Шейх Музаффар «өзіңнің бар болмысында махаббаты сезін, Ғашығының ақиқатына жету үшін, құдайлық мәннің жұмағына ену үшін, Досыңның (Алла) дидарына тояттау үшін... өмірде махаббатты жолсерігің ет»; Абу Саид ибн Аби-л-Хэйр «...арамызда тозақ оты болса да, махаббатым өртті жарып шығатын жеңіл жол жасайды» [8].

Махаббат – Алла мен адамның арасындағы алшақтықты жоюшы. Исламдағы Жаратушы Ие мен құлының арасындағы қатынас, суфийлік ілімде басқаша сипатқа ие. Махаббаттың арқасында Сүйікті мен сүйуші арасындағы үндестік орнайды. Бұл Алла мен суфийлер арасындағы сұқпаттарда анық көрінеді. Рәбия: «О Құдайым, жұмақтан орын берсін деп жалбарынады десең, онда мені жұмақтан айыр, өйткені бұл жалбарыну тек саудагерлердің ісі... Құдайым, тозағыңнан қорқып, саған жалбарынады деп ойласаң, онда мені тозаққа жібер, өйткені бұл жалбарыну тек құлдардың ісі» – дейді. «Құдайым, сен көркем әрі сұлу болғандықтан, мен саған жалбарынып, мен сені жақсы көремін... мені өзіңмен кездестіру мүмкіндігінен айыра көрме»; «Жүрегімде Аллаға деген махаббаттан басқаға орын қалмады» дейді [8]. Жалпы суфийлік ілімдерде махаббат – «Алла–Адам–Әлем» арасындағы үндестікке құрылған қарым-қатынас. Алланың мәні – барлық болмыстардың мазмұны. Әлемдегі барлық нәрсе Алланың мәні арқылы бар. Алладан басқа жаратылған болмыстар есімі амал және сипатының көріністері болғандықтан өздігінен бар бола алмайды. Сондықтан олар Аллаға мұқтаж, тәуелді. «эль-Батин» (Жасырын, Барлық нәрсені қамтушы) есіміне ие Алланың сипатымен барлық жаратылыс шағылысқан, оны тек ғашықтық көзбен қараған Адам ғана көреді. Осыған қатысты суфий Шейх Музаффер: «сүю – сұлулық пен игілікті көре

білу; бәрінен үйрену, Алланың сыйы мен жомарттығын барлық жерден көру; оған риза болу. Бұл – махаббат жолындағы алғашқы қадам». Тек жүреппен сезіліп, ұғынылатын «махаббат» Алламен үндесуде ең жоғарғы дәрежеде көрініс табады, яғни жер бетіне тән адамдардың ғашықтығынан бұл махаббат мүлде бөлекше мазмұнға ие болады. Бұл күйді Баласағұн «Ием сүйсе, қайтем өзге сүйгенді»; «Көңіл кімді сүйсе, көзден қалмайды, көзің қанша көрсе де, еш қанбайды» (ҚБ, 3480) деп махаббаттың құштарлығын, қанбайтын ерекшелігін айтады. Махаббаттың бұл сатысында ғашық адамның өз өзін ұмытып, сүйіктісіне толығымен беріледі. «Әрі Ол (Алла) – Кешірімді һәм Сүюші» (Коран 85:14) болғандықтан махаббат «сүюшінің белгілері Сүйіктінің белгісіне айналдырып жібереді [8]. Бұл ерекше халге жетуді бәрі де көксейді, Баласағұн «Мені, сүйген пайғамбармен бір еткін» (ҚБ, 30) деуінің мәнісі осында болса керек. Бұл ерекше халді зерттеушелер былайша жеткізеді: Ғибадат үстінде белгілі бір шарықтау шегіне, албұртқан сезім мен экстаздық халге жеткен сәтте, адамның көңіл-күйі ашылып, оған Алланың дидары көрінеді. Одан, яғни Алладан құйылған нұрдан, шапағаттан адам өзін-өзі бақылаудан, тежеуден айырып, шабыттанады, тасиды. Өзін-өзі жоғалтып алады. Рахат бір сезімге бөлінеді. Осы сәтте ол Алламен қауышады, өзін Алла кейіпінде сезінеді. Бұл сәт жүректің кіршіксіз тазаланып бұл дүниенің, күйбең тіршіліктің азабынан арылып, өзінен басқа жан сезіне алмайтын рахат әлеміне сүңгу сәті» [13].

«Ерекше мейірімді һәм Сүюші» (Коран 11: 90) «Бәрін білуші «Әл-Алим» (العَلِيم) «Алла жүректеріндегілерді біледі. Алла бәрін Білуші әрі Ұстамды» (Коран: Ахзаб, 51) Аллаға құлшылық – суфизм доктринасының негізгі ерекшелігінің бірі. Зікір арқылы адам махаббатын арттырып, бұл жалғанның барлық азабын да, жаратылысын да, тіптен оның бәрін ұмытып, жоғары экстаздық көңіл-күй қалпына ұйып, өзін-өзі жоғалтқан сәтте көз алдына Алланың дидарын келтіру, жан-тәнімен онымен табысып, қауышу, үйлесімділік тауып ұласу. Аллаға махаббаты зікірмен ұлғайтуға суфийлер айрықша мән беріп, оны Аллаға құлшылық етудің бірегей тәсілдерінің бірі ретінде қолданады. Баласағұн әлеміне «татқын келсе бар ләззәтін» «орында құлшылықтың шарттарын» (ҚБ., 3991) деуінде Аллаға жалбарынып, оны медет тұтуда мұқият ойластырылып ресмиленген белгілі бір ритуалдық діни жоралар мен жаттығуларды орындау айрықша орын алатынын меңзейді. Зікірде барлық нәрсені ұмытып, тек Алланы барлық жан дүниесімен сезінеді, ғажайып әлеміге еніп, сүйіктісімен табысу халіне енеді. Маулана суфийлер мектебінің дәруіштері үйіріле дөңгеленіп, шыр айналып билегенде жүректеріндегі махаббат ұлғайып, көңіл айнасы ашылып, сезімдері шабыттанып, рахатқа батады, өзін мүлдем ұмытып, жерлік әлемнің шегінен шығып, Аллаға жақындайды, ғажайып махаббат нұрына шомылып, Алламен

бірге болады. Махаббатпен ұласуда суфийлер үшін Алланың барлық сипаты ең ашық кемел дәрежеде көрініс табады. Йассауи іліміндегі жиі зікір салудың мәні, Баласағұнның шығармасының желісінің үздіксіз махаббатпен өрілуі, Йүгнекидің шексіз махаббатының астарында осы сезім жатыр. Суфий үшін дүниедегі әрбір сұлулық пен әсемдік Құдайдың сұлулығы мен әсемдігінің айнасы. Осы сұлулықты сабырлықпен іздейді, Аллаға шексіз махаббат жолына түседі.

«Махаббат ғылымы аяқталмайды» (Руми) дегендей әр суфийдің ілімінде әрбірінің Аллаға махаббаты жатыр, сондықтан олардың зерттеудің посткеңестік кезеңінде енді қолға алынып жүрген тақырыптардың бірі. Бұл концепт түркілік ғаламның тілдік бейнесін терең танытатын концептілердің бірі болғандықтан, ұлттық менталитетті көрсетеді, оның мазмұны мәдени дәстүрлер мен тарихи тәжірибелерді қамтиды. «Махаббат» концептісі зерттеушінің терең сезімталдығын қажет етеді және оның көпқырлы, субъективті, перифериялық шегінде басқа да концептілермен шектесуі ұлттық-мәдени дәстүрмен және тарихи тәжірибемен тығыз байланысын білдіріп әрі бұл мәселені көптеген қырда бірнеше ғылым саласының аумағында қарастыруды қажет етеді.

«Махаббаттың» көпқырлылығы оны сипаттайтын бірнеше анықтамаларды тудырды, соған қарамастан Румише айтсақ, махаббат ғылымы аяқталмайды». Қазіргі таңдағы лингвоконцептология мен лингвомәдениет саласындағы жетістіктер «Махаббат» концептісінің түркі-араб мәдениеті мен қазақ дүниетанымының одан әрі зерттеуге жаңа мүмкіндіктер береді деп сенеміз.

Қысқартулар:

ДХ - Қожа Ахмет Йасауи. Диуани хикмет (Хикмет жинағы) / Топтастырып, қазақ тіліне аударғандар: Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова – Астана: Ғылым. 2016. – 208 б.

Коран – Коран / перевод И.Ю. Крачковского; предисловие П. Грязневича и Беляева. – Ростов на Дону: Феникс, 2001. – 544 с.; Коран. Смысловый перевод и комментарии Э. Р. Кулиева — М.: Эскиммо, 2012. – Изд. 10-е, стереотип. – 688 с.

ҚА – Рабғузи. Қиссасул анбия: Ғаламның ғажайып сырлары / аударған Б.Сағындықұлы. – Алматы: Ғылым, 2002. – Б. 171

ҚБ - Құтты білік / Көне түрк тілінен аударған, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубай. – Алматы: Өлке, 2006. – 640 б. 2-басылым.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Убийко В.И. Концептосфера внутреннего мира человека в динамической модели языка // Язык и национальное сознание. – Вып. 2. – Воронеж, 1999. – С. 15-31.

2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004: 418.
3. Апресян Р.Г. Любовь: Новая философская энциклопедия/ Предс. научно-ред. совета В.С.Степин. – М.: Мысль, 2010 // <http://iph.ras.ru/enc.htm>
4. Фромм Э. Искусство любви / Перевод с англ. Л. Чернышевой по изданию: Fromm Erich. The Art of Loving. First Colophon edition published 1962. – Минск: ТПЦ «Полифакт», 1990.
5. Беляев Е.А. Аббасидов халифат // Советская историческая энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1961. – Т. 1. – С. 28-32.
6. Ибн ‘Араби. Мекканские откровения / Введ., пер. сараб., примеч. и библиография А.Д.Кныша. – СПб.: Центр «Петербургское востоковедение», 1995.
7. Шах И. Суфизм. – М.: Клышников, Комаров и К., 1994. – С. 22.
8. Из реки речений: Суфийские афоризмы и истории / Составитель и переводчик Л.Тираспольский. – М.: Присцельс, 1999. – 168 с.
9. Шиммель А. Мир исламского мистицизма / перевод с английского Н.И. Пригариной, А.С. Раппопорт. – М.: Алетейна, Энигма, 1999. – С. 14.
10. Kenjetay D., Yesevilik Kültürü ve «İlmi Ateizm»// Tasavvuf (İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi), Yıl:1, Sayı:3; Ankara, 2000
11. Ибн Сина, Абу Али. Трактат о любви // Перевод с арабского, вступительная статья и комментарии С. Сулаймонова. Сочинения. – Душанбе: Дониш, 2005. Том 2. – С. 700.
12. Фролова Э. Арабская философия: Прошлое и настоящее. М.: Языки славянских культур, 2010, -464 с. 13. Шемшек А. Мәулана Жалал Эд-Дин Руми-түрік. <http://www.ahmetsimsek.com/m-ulana-zhalal-d-din-rumi-t-r-k/>
13. Шемшек А. Мәулана Жалал Эд-Дин Руми-түрік. <http://www.ahmetsimsek.com/m-ulana-zhalal-d-din-rumi-t-r-k/>

ИСАБЕКОВА У.К. ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В ТЮРКСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ

В статье рассматривается концепт «любовь». Исследуется многоаспектное влияние средневековой тюркско-арабской культуры на казахское мировоззрение. Содержание этого концепта выясняется путем анализа категорий «самопознание», «любовь к Богу», на основе Корана и Караханидских памятников («Благодатное знание», «Хикмет»), а также с привлечением точек зрения средневековых исламских мыслителей. Результаты исследования объединяют исламскую культуру с казахстанско-тюркской культурой.

Ключевые слова: когнитивный подход, концепт, суфи, мифологема, любовь, древнетюркский язык, казахский язык.

ISABEKOVA U.K. THE PECULIARITY OF ‘LOVE’ LINGUISTIC-CULTURAL CONCEPT IN A TURKIC WORLD OUTLOOK

The article discusses the concept of «love». We discuss the full impact of the medieval Turkic-Arabic culture in Kazakh outlook. The content of this concept vyesnyaetsya «Self-knowledge» category, «love of God» based on the Quran and

Qarakhanid monuments as «Beneficial Knowledge», «Hikmet» and the medieval Islamic thinkers. The study combines the Islamic culture of the Kazakh-Turkish culture.

Keywords: *cognitive approach, concept, Sufi myth, love; Old Turkic language, Kazakh.*

ӘОЖ 81'367.622.12

АЙМАҚТЫҚ (РЕГИОНАЛДЫҚ) ТОПОНИМИЯНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ ЖАЙЫНДА

ОРАЗБАЕВА Э.Б.

Мақала аймақтық топонимдердің этномәдени негіздерінің зерттелуіне арналған. Қазақ топонимдері ұлттың материалдық және рухани мәдениетін көрсете отырып, этнолингвистикалық сипаты жағынан ерекшеленеді. Қазақ топонимиясында этнотанымдық ақпараттар жинақталған.

Кілт сөздер: *антропоцентристік бағыт, ономастика, топоним, рухани мәдениет, идиоэтникалық семантика, ұлттық-мәдени коннотация, этномәдени, этнотанымдық, этнолингвистикалық*

Қазіргі қазақ тіл білімінде ұлт, тіл, мәдениет арақатынастарының, өзара байланысының жаңаша антропоцентристік парадигмада зерттелуі ономастикалық материалдарды кешенді түрде, яғни қазақ халқының санасымен, дүниетанымымен, өмір сүрген табиғи ортасымен, ғасырлар бойы қалыптасқан шаруашылығымен, т.б. тұрғыда қарастыруға үлкен мүмкіндіктер беріп отыр. Қазақ тіліндегі өте бай ономастикалық қорда, соның ішіндегі географиялық жалқы есімдер жүйесінде қазақ этносына қатысты орасан мол этнотанымдық ақпараттар жинақталған. Осындай мол ақпараттық байлықты антропоцентристік парадигма аясында қарастыру қазақ жалқы есімінің онтологиялық табиғатын, көп қырлы ерекшеліктерін тану мен сипаттауға жаңа жол ашады.

Қазақстанда топонимиканың географиялық ғылым ретінде негізін салған Ғ.Қоңқашбаев болды. Қазақ халқының халықтық және жергілікті географиялық терминологиясын бір жүйеге келтіруде, олардың топоним құраудағы рөлін жете зерттеуде ғалымның еңбегі зор. Ғ.Қоңқашбаевтың халықтық терминологияға қатысты әр жылдарда жарық көрген еңбектері, соның ішінде 1951 жылы жарияланған «Казахские народные географические термины» атты еңбегінің маңызы үлкен. Бұл еңбек Қазақстан мен Орта Азия атауларын зерттеуде, терминологиялық және түсіндірме сөздіктер құрастыруда әлі күнге дейін басшылыққа алынады.

Қазақ жалқы есімдерінің, соның ішінде топонимдер мен антропонимдердің этнолингвистикалық қырларына, этномәдени мазмұнына алғашқылардың бірі болып назар аударған ономаст-ғалымдар А.Әбдірахманов пен Т.Жанұзақ болды. Мысалы, қазақ жалқы географиялық атауларын зерттеген А.Әбдірахманов өткен ғасырдың 60-шы жылдары қазақтопонимдерінің төмендегідей этномәдени сипаттарын атап өткен: топонимдерде геоморфологиялық құрылымды, жер бедерін (рельефті) және малшаруашылығына қатысы бар жерлердің айрықша белгілерінің көрсетілуі; өсімдік әлемімен байланысты географиялық атаулардың көп болуы (көшпелі малшыға жайлау таңдауға қатысты); жануар әлеміне байланысты топонимдер (малшыларға сол жердегі жабайы аңдар туралы мәлімет береді); басқа заттарға ұқсатып, олармен салыстыра аталған бейнелік топонимдер және географиялық нысандардың сыртқы белгілерін, ерекшеліктерін көрсететін топонимдердің болуы; белгілі бір оқиғаларға қатысты топонимдер; топырақ түрлерін, жайлау түрлерін ажырататын атаулар; топонимдер құрамындағы анатомиялық терминология; топонимдердегі этнос атаулары – этнонимдер, генонимдер, ру-тайпа аттары; топонимдердегі тұрмыстық заттар атаулары, діни-мифологиялық кейіпкерлер аттары; тарихи оқиғаларға қатысты географиялық атаулар т.б. [1, 126-127 б.].

Қазақ ономастикасындағы зерттеу нәтижелерінің қатарына регионалдық (аймақтық) топонимдік жүйеде сақталған ұлттың материалдық және рухани мәдениеттің тілдік бейнесін зерттеген Қ.Рысбергелен, Б.Тілеубердиев, Ұ.Ержанова, П.Бияров, А.Әлімхан, Ж.Исмаилова т.б. еңбектерін жатқызуға болады.

Батыс Қазақстан облысы топонимдерінің этномәдени сипатын арнайы зерттеген Ұ.Р.Ержанова жер-су аттарының ұлттық мәні жөнінде былай дейді: «Топонимдердің этнолингвистикалық сипаты – қазақ тіліндегі лексикалық единицалардың табиғатымен байланыста тұтас зерттелетін мәселе. Сондықтан оны жалпы тілдік құрылым жүйесінің дамып қалыптасуынан, тіпті түркі тілдерінің тарихи даму барысынан тыс қарау мүмкін емес. Түркі халықтарының туыстық, тарихи-мәдени байланысы, тығыз қарым-қатынасы ономастика жүйесінде көптеген ортақ белгілердің пайда болуына әсер етті. Сондықтан қазіргі таңда кез келген құбылыстың табиғатын тек оның тілдік заңдылықтарына ғана сүйеніп емес, сонымен қатар сол тілде сөйлеуші этностың, халық дүниетанымына, ел-жер тарихына, салт-дәстүріне, мәдениетіне, ұлттық менталитетіне тығыз байланыстыра зерттеу кең өріс алуға» [2, 22 б.].

Қ.Рысбергеленнің зерттеуінде қарастырылған топонимдердің этнолингвистикалық сипаты көшпенді тұрмысқа сай материалдық мәдениетін сол аймаққа тән егіншілік кәсібі мен ирригация және рухани дүниесі

шөлейттілік пен діни-мифологиялық танымға қатысты анықталады: *Астау қоба, Астаусай, Сандықтас, Шымылдықсай, Кебежетас, Босаға, Бәйгеқұм, Ақбура, Найманарық, Ақарық, Өрісарық, Кәрітоған, Сұлукесік, Еспеқұм, Төбеқұм, Қызылшағыл, Балқұдық, Үшқұдық, Баранжол*; мифотопонимдер: *Келіншек тау, Ақ бикеш, Ақсақбасы, Шайтанқұм, Қалмақ қырылған, Қатын қамал*; сакральды топонимдер: *Арыстанбап, Үйреката, Қара бура, Қарлығаш* т.б. [3, 64-65 б.].

Жалқы есімдердің этномәдени сипатын немесе идиоэтноикалық семантикасын қалыптастыратын, бейгілдік, яғни экстралингвистикалық тұрғыдан шешуші әсер ететін факторларға Е.Ә.Керімбаев географиялық, этнографиялық және тарихи-элеуметтік факторларды жатқызады [4]. Табиғи немесе географиялық орта халықтың ономастиконына (жалқы есімдер жиынтығына) әсер етуші фактор, себебі халықтың материалдық және рухани мәдениеті сол ортаның ықпалымен қалыптасады және ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері мен өзгешеліктеріне табиғи (географиялық) ортаның ықпалы байқалады. Мәселен, шаруашылықтың белгілі бір типіне (егіншілікке, көшпелі малшаруашылығына, балықшылыққа т.б.) байланысты табиғи ортада ғана сол шаруашылық типі пайда болып, қалыптаса алады.

Қазақ халқының географиялық терминологиясын зерттеген белгілі топонимист-географ Ғ.Қоңқашбаев былай деп жазған: «Қазақстан жерінің кеңдігінен оның табиғаты да әртүрлі, оңтүстігі құмды ыстық шөлдер болса, солтүстігінде орманды далалар, ал оңтүстік-шығысында бір белдеуде созылып жатқан таулар. Осындай табиғи ерекшеліктер шаруашылықты жүргізу үшін әсер етеді. Ертеректе қазақтар тек көшпелі малшаруашылығымен айналысқан, малға жайылым іздеп, жыл бойы бір жерден екінші жерге көшіп жүрген. Шаруашылықтың осы түрімен айналысқан қазақтар территорияның ландшафттық ерекшеліктерін, әсіресе, ең негізгі қажеттілігі – мал жайылымына байланысты табиғи ерекшеліктерді жан-жақты меңгерген. Сондықтан қазақ халқының географиялық терминдерінің көбі малшаруашылығымен байланысты (малға пана болатын жайлар, жайылым, су қоймаларына қатысты т.б.). Ал жер өндеуге байланысты терминдер оған қарағанда азырақ» [5, 21 б.].

Халқымыздың рухани мұралары санатына қосуға болатын жер-су атауларының мазмұны мен шығу тегін, дұрыс жазылуы мен басқа тілдерде айтылып, жазылу заңдылықтарын зерттейтін топонимика ғылымының маңызы жыл сайын артып келеді.

Кез келген аумақтағы географиялық атаулардың жиынтығы белгілі бір жүйені құрайды. Топонимиялық жүйе ретінде географиялық атаулардың қалыптасу процесінде және олардың қазіргі тұрақтылығында заңдылық

түрінде қайталанып отыратын ерекшеліктер мен белгілердің жиынтығын атауға болады.

Қазақ топонимдерінің этномәдени сипатын қалыптастырған жер-су, мекен атауларының ұлтымыздың материалдық және рухани мәдениетімен сан алуан түрлі байланыстары бар деп айтуымызға болады. Қазақ географиялық атауларының ұлттық-мәдени коннотациялары көшпелі малшаруашылығынан басқа да, мәселен, отырықшы – қала мәдениетімен, егіншілікпен, аң аулау, қолөнер, дін, әдет-ғұрыптар т.б. рухани және материалдық мәдениет құбылыстары мен негіздері арқылы пайда болып қалыптасқан. Сол себепті идиоэтникалық семантикаға ие қазақ топонимдерінің құрамында түрлі лексика-тақырыптық топтар кездеседі. Осындай жер-су атауларының этносемантикалық түрлерін Павлодар облысы топонимдік материалдары бойынша географ-ғалым Қ.Т.Сапаров былай жіктейді:

- табиғи объектілерді жекелеуші батпақ жерлер – *саз, томар, былқылдақ, батпақ, ми*; топырақ түрлері – *ащы, тұщы, сортаң*, кейбір жайлау түрлері – *Сарыжайлау, Жетіқоңыр*;

- әртүрлі дене бөліктері – анатомиялық терминология (*жал, бұғаз, қабырға, көз*);

- этнос атаулары – этнонимдер, ірі ру атаулары (мыс., қалмақ, қазақ) және кіші ру атаулары (мыс., түркі және моңғол халықтарына тән), генонимдер (мыс., *керей, уақ, матай, байыс*);

- тұрмыс заттары (мыс., *кереге, қазан, шүмек, сандық, қоржын*);

- діни-мифологиялық кейіпкерлер мен бейнелер (мыс., *әулие, баба, ата, шайтан*);

- тарихи және тұрмыстық оқиғалар (мыс., *Қалмақ қырған, Қалмақ құлаған, Ордақонған, Тақиякеткен, Жынды қатын бұлағы*) т.б. [6].

Қ.Т.Сапаров көрсеткен этномәдени сипаттағы қазақ топонимдерінің жіктемесі (классификациясы) идиоэтникалық семантикаға ие топонимдердің барлық түрін қамтиды деп айта алмаймыз. Мәселен, бұл жіктемеге ежелгі қала мәдениетіне, қазақ салт-дәстүрлеріне, ойын-бәйгелеріне т.б. қатысты лексика-тақырыптық топтар енбеген.

1990–2000 жылдар аралығында қазақ жер-су, елді мекен атауларын зерделеу барысында жаңа этнолингвистикалық зерттеу бағыты қолданылды, әлемдік лингвистиканың күн тәртібінде тұрған антропоцентристік парадигмаға бетбұрыс жасалынды. Соның нәтижесінде: «ұлттық ономастиконның бет-бейнесін қалыптастыруға қатысатын тарихи, этномәдени және қоршаған табиғи орта ерекшелігі ұйытқы болатындығы дәлелденді;

- қазақ жер-су атауларын жасауға қатысатын халқымыздың рухани,

мәдени дүниетанымдық жүйесі мен материалдық тұрмыс тіршілігіне байланысты ұғымдар кешенінің ортақ, бірегей екендігі анықталды;

- ежелгі қала мәдениеті, отырықшыл дәстүрі, суармалы шаруашылық ертеден қалыптасқан оңтүстік-шығыс өңірлерінде осы кәсіптерге қатысты қалыптасқан жер-су атаулары мен географиялық апеллативтер репертуары, терминдік жүйесінде өзгешеліктер байқалады».

Топонимдік атаулардың этномәдени сипаты мен мазмұны материалдық және рухани мәдениетпен байланыстылығы арқылы айқындалып зерделенуде. Мәселен, аймақтық топонимикалық зерттеулерде идиоэтникалық семантикаға ие географиялық атаулар дәстүрлі түрде екі топқа жіктеліп қарастырылады: 1) қазақ халқының материалдық мәдениетіне негізделген топонимдер; 2) қазақ халқының рухани мәдениетіне негізделген топонимдер.

Шығыс Қазақстан оңтүстік аймағының топонимдерін зерттеген А.Әлімхан материалдық және рухани мәдениетке негізделген топонимдер деп екі этнолингвистикалық топқа бөледі, ал материалдық мәдениетпен байланысты туындаған жер-су, елді мекен атауларын: 1) кәсіп-шаруашылық мәдениетіне негізделген топонимдер; 2) тұрмыстық мәдениетке негізделген топонимдер деп іштей жіктейді.

А.Әлімхан мал, мал жайылымдары мен орын-жайларын халықтың материалдық байлығына жатқызады: сан ғасырлар барысында дамып келе жатқан малшаруашылығын ұлттың материалдық мәдениеті есебінде бағалауға әбден болады.

Халықтың ішсе – тамағы, кесе – киімі, мінсе – көлігі болған малдың күтімі, жем-шөбі, қора-жайы ұзақ жылдар ағымында қалыптасқан негізгі кәсіп ретінде халықтық тілден орын алатын өзіндік лексикалық қорымен сипатталады.

Материалдық мәдениетке негізделген топонимдердің этномәдени сипатына, идиоэтникалық семантикасына, ақпараттық мәнділігі мен мазмұнына А.Әлімхан мынадай баға береді: «Ақжабағы – Зайсан ауданындағы жер атауы. Атаудың төркінінен көп сыр аңғаруға болады. Бұл топоним ақ және жабағы, яғни жасы бес-алты айдан бір жасқа дейінгі жылқы төлі сөздерінің тіркесінен құралған. Бұндай атауды малшаруашылығы, әсіресе, жылқы өсіру ісі әбден дамыған, қалыптасқан халық қана бере алады. Өйткені осы атаудан көріп отырғанымыздай, бес-алты айлық ересек құлынға жеке атау берген халықта жылқы төлінің жас мөлшеріне қарай тағы басқа аттары бар екендігі кәміл. Ал осыншалықты дәйекті, толық атаулар беру – халықтың сан жылдар барысындағы іс-тәжірибесінің жемісі. Атауды иеленген мекенде ақ жабағыға байланысты бір оқиға болғандығын тани аламыз. Міне, осы мысалдағыдай әр атау халықтың ұзақ жылдар

барысындағы мәдени байлығының тілдегі көрінісі ретінде түзіліп, атауды қалыптастырған халық өмірінен мол ақпарат бере алады» [7].

Осындай этномәдени мәні бар, идиоэтникалық семантикаға ие топонимдер жайлы А.Әлімхан сөзін былай жалғастырады: «... көшпелі малшаруашылығымен ұзақ жылдар бойы айналысып келген ел ата жұрт, туған өлкесіндегі әр атауды малға жайлы-жайсыздығы мен қоныс-тұрақ үшін қолайлы-қолайсыздығы тұрғысынан бағалап, таңбалаған. Мысалы, *Шөптікөл* атауынан көл жағасының малға жайлы, көгі мол екендігі туралы мәлімет алсақ, *Аюлы* атауы өзі таңбалап тұрған мекенде аюлардың көп кездесетіндігін хабарлайды. Ұлттың ең басты материалдық қазынасы болып саналатын жері мен табиғи байлықтары – өсімдіктер, хайуанаттар әлемі, қазба байлықтарына қатысты сөздердің қатысуымен жасалған атаулар ұлттық топонимияның негізгі базасын құрайды және олар халықтың тұрмыс-тіршілігі үшін, негізгі малшаруашылығы үшін «ақпараттық» қызметімен ықпалын тигізеді».

А.Е.Жартыбаев мекен-тұраққа қатысты топонимдеріне мынадай этнолингвистикалық сипаттама береді: «Қазіргі қазақ топонимдер құрамында мекен-тұраққа қатысты төмендегідей апеллативтер ұшырасады: *үңгір, кепе, күрке, шайла, шатыр, там, қыстақ, қыстау, үй, қорған, сарай, ауыл, қала, астана, орда, ел орда* т.б. Бұлардан басқа көршілес шет тілдерінен енген «шалаш», «кент», «шахар», «село», «махалла», «деревня», «хутор», «поселок», «кышлак» т.б., көне түркілі «курен», «балық», көне қазақ тіліне тән «қотан», «көң», «ошак», «тұрақ», «түтін», «түндік», «шаңырақ» апеллативтері де 2 топонимдерде сақталып қалған. Алайда бұл апеллативтердің басым тобы қазіргі кезде күнделікті тілдік қарым-қатынасқа түспейді, ал басқа тілдерден алмасқандары тілімізге ажырамастай сіңісіп кеткен. Көне түркілік, көне қазақ тіліне тән апеллативтердің тілдік қолданыстан шығып қалуы – қоғамдық формацияның, ұлттық таным мен тұрмыс-салттың ішкі және сыртқы факторлар нәтижесінде өзгеріске ұшырауы салдарынан, алайда олардың Орталық Қазақстан топонимдерінде таңбаланып, сақталып қалғандары да ұшырасады» [8].

Оңтүстік Қазақстан этномәдени сипаты бар топонимдер қатарындағы қала аттары жайында зерттеуші Б.М.Тілеубердиев былай дейді: «Көне замандағы, орта ғасырдағы және бертіндегі қала атаулары байырғы қытай жылнамаларында, орта ғасырдағы араб географтар шығармаларында, парсы, түркі тілдерінде жазылған деректерде, Батыс Еуропа және орыс саяхатшыларының жазбаларында кездеседі. Бұл аталған еңбектерде аса қызғылықты, тарихи-лингвистикалық ортақтықты айқындауға мүмкіндік беретін тарихи-этнографиялық ақпараты мол сөздер (терминдер) бар» [9].

Сондай терминдерге *балық, кент, рабат, қорған, төрткүл, сарай* сөздері жатады. Көрсетілген терминдердің идиоэтникалық семантикасында

мол этномазмұнды сипаты бар ақпараттар сақталғаны мәлім. Көріп отырғанымыздай, жер-су аттары (топонимдер) құрамындағы апеллятивтер мен топонимдерде идиоэтникалық сипаты бар мол ақпарат шоғырланған. Осы тұжырымды кез келген тілдің жалқы есімдерінің басқа да түрлеріне қатысты айтуға болады. «Әр ұлттың тіліндегі жалқы есімдерден сол ұлттың өзіндік дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық мәдениетіне, төл тарихына қатысты түрлі ақпараттар алуға болады. Ұлт тілінің сөздік құрамы мен сөздік қорының айрықша бір бөлігін құрайтын жалқы есімдер көп жағдайда ұлттың өзіне ғана тән, өзге халықтардың тілінде кездесе бермейтін айрықша ақпараттарды сақтайтын негізгі қайнар көздің бірі болып табылады».

Этномәдени сипаты мен мазмұны бар қазақ географиялық есімдері ұлтымыздың материалдық және рухани мәдениетімен байланыстылығы арқылы айқындалады. Жалпы айтқанда, топонимиялық жүйеде материалдық және рухани мәдениет өзіндік тілдік көріністерін береді және де этномәдени компоненттері бар топонимдер материалдық және рухани мәдениет ықпалы аясында пайда болып қалыптасады.

Қорыта айтқанда, топоним табиғатын ашуда объект ерекшелігін білдіретін географиялық терминдерді талдау атау беруші халықтың тұрмыс-салты, тарихы, орналасқан жері, мәдениетінен өте маңызды дерек береді деп айта аламыз.

Көшпелі малшаруашылығымен айналысқан, табиғи орта нысандарын көзбен бағдарлап, көру арқылы қабылдаған, олардың түсін, түрін, пішінін, көлемін көзбен көретін және де басқа ерекшеліктерін жіті ажырататын қазақтардың ұлттық топонимиясында түр-түске байланысты қойылған топонимдердің мол болуы – заңды құбылыс. «Орыс Гумбольдты» атанған XIX ғасырдың орыс саяхатшысы П.А.Чихачев қазақтардың көру және есту қасиеттері жөнінде былай деп жазған екен: «Қазақтарға тән өзгеше қасиеттердің ішінен есту мен көргенін жадында сақтау қабілеттерінің айрықша екенін атау керек. Рас, көшпенді халықтардың бәрі мұндай қабілетпен ерекшеленеді. Бұған көптеген дәлелдерді Шығыс елдерін толассыз шарлаған кезімде алтайлықтардан, тувалықтардан және де басқа сібір халықтарынан ғана емес, арабтардан да, күрдтерден де және түріктерден де байқадым. Бірақ та бұл халықтардың ішінен аса қабілеттерінің шектен тыс дәрежеде дамуымен мені қазақтардай таң қалдырғаны есімде қалмапты. Қазақтарды бақылағандардың барлығы да олардың бұл ерекшелігіне таңқалған».

Қазақ тілінің орасан мол ономастикалық қорында ұлттық материалдық және рухани мәдениетінің тілдік көріністері сақталған. Қазақ тілінің ономастикалық жүйесі халқымыздың ғасырлар қойнауында жатқан

тарихымен, тұрмыс-тіршілігімен, дүниетанымымен, бүкіл болмысымен тығыз байланыста қалыптасқан және дамыған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Телгожа Жанұзақ, Қыздархан Рысберген. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: «Азия» баспасы, 2004. – 128 б.
2. Ержанова Ұ.Р. Батыс Қазақстан облысы топонимдерінің этнолингвистикалық сипаты: филол. ғыл. канд. ... автореф.: 10.02.06 – Алматы, 1998. – 24 б.
3. Рысбергенова К. Историко-лингвистическое исследование топонимов Южного Казахстана. – Алматы, Ғылым, 2000. – 153 с.
4. Керимбаев Е.А. Этнокультурные основы номинации и функционирования казахских собственных имен: автореф. ... докт. филол. наук.: 10.02.06 – Алматы, 1992. – 61 с.
5. Конкашпаев Г.К. Казахские народные географические термины: автореф. ... канд. географ. наук – Алма-Ата, 1949. – 23 с.
6. Сапаров Қ.Т. Павлодар облысының топонимикалық кеңістігі (қазақтардың кеңістікті игеру тәжірибесінің жер-су атауларындағы көрінісі). – Павлодар: «ЭКО» ГӨФ, 2007. – 308 б.
7. Әлімхан А. Шығыс Қазақстанның оңтүстік аймағы топонимдерінің тілдік және этномәдени негіздері: филол. ғыл. канд. дис.: 10.02.02. – Алматы, 2001. – 129 б.
8. Жартыбаев А.Е. Орталық Қазақстан топонимиясының тарихи-лингвистикалық, этимологиялық және этномәдени негіздері: филол. ғыл. докт. ... автореф.: 10.02.06 – Алматы, 2006. – 44 б.
9. Тілеубердиев Б.М. Оңтүстік Қазақстан топонимдерінің этнолингвистикалық лексикасы. – Алматы: «Шапағат-Нұр», 1999. – 120 б.

ОРАЗБАЕВА Э.Б. ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСНОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ ТОПОНИМИИ

Статья посвящена исследованию этнокультурных основ региональных топонимов. Казахские топонимы подчеркивают материальную и духовную культуру нации, характеризуются этнолингвистическими свойствами. В основе казахской топонимии лежит этнокогнитивная информация.

Ключевые слова: антропоцентричное направление, ономастика, топоним, духовная культура, идиоэтническая семантика, национально-культурные коннотации, этнокультура, этнопознание, этнолингвистическое свойство.

ORAZBAYEVA E.B. RESEARCH OF ETHNO CULTURAL FOUNDATIONS OF REGIONAL NAMES

The article researches the ethnic and cultural foundations of regional names. Kazakh placenames shows the material and spiritual culture of the nation, characterized by ethnolinguistic property. The Kazakh toponyms collected ethno cognitive information.

Keywords: anthropocentric direction, onomastics, toponym, spiritual culture, idioetnicheskaya semanitka, national and cultural connotations, ethnoculture, etnopoiznanie, ethnolinguistic.

ӘОЖ 821.512.122.09

**А.СОПЫБЕКОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ
МІНЕЗІН АШУЫНДАҒЫ ШЕБЕРЛІГІ**

ҮСЕНБАЕВА С.С.

Мақалада ақынның балаларға арналған шығармашылығы қарастырылған. Автор Сопыбеков поэзиясындағы алғашқы туындыларынан бастап соңғы жылдарға дейінгі өлеңдеріндегі балаларға тән мінез ерекшеліктерді зерттейді. Ғылыми жұмыста ақынның балалар, аға ұрпақ пен табиғаттың бейнелерін ашуы көрсетілген.

Сопыбеков поэзиясының тәрбиелік маңызы да ашылады. Зерттеуші ақынның өзіне тән ерекшеліктерін атап көрсетеді: ол балалар өмірінде қатысушылардың қарым-қатынастары айқын ашылатын жиі кездесетін жағдайларына жүгінеді. Ғылыми жұмыста ақын өлеңдері оқырмандарына оңай есте қалатыны атап өтілген. Ақын лирикасын зерттеушілер оның ерекшелігінің бірі әзіл болып табылатындығын көрсетеді.

Бұл еңбекте ақын лирикасы кішкентай оқырмандарды азаматтық қалыптасуына жәрдемдесетіні белгіленген, сонымен қатар Сопыбековтың поэзиясы үлкендерді құрметтеу, кішіге қамқорлық, қоршаған ортаны қорғау сезімдерін, туған өлкесіне, отанын сүюге тәрбиелейтіні көрсетілген.

Кілт сөздер: *балалар әдебиеті, шығармашылық әлемі, классик ақын, балалар ақындарының антологиясы, бастауыш сынып, вариативтік компонент, таңдау пәні, авторлық бағдарлама.*

Қаратаудың етегінде туып, өсіп, барша мағыналы ғұмырын, табиғат дарытқан ақындығын туған еліне сыйлаған балалар ақыны бұл күндері балалар әдебиетінің абызы атанды. Ақынның балаларға арнаған еңбектерін оқи отырып, қазақи сұлу мінезімізді сәби бойына қалыптастырған ықпалын терең тануға болады.

Адырбек ағаның 2011 жылы «Білім» баспасынан көлемі он баспа табақпен «Шешілген жұмбақ» атты кітап шықты. Онда балаларға арналған өлеңдер, мысалдар, ертегілер мен жұмбақ, жаңылтпаштар жинақталды. Соңғы бір-екі жылдың көлемінде тек балаларға арналған туындылармен қатар былтыр «Арна» баспасынан «Желкілдек батыр» деген атпен тарихи туынды жарық көрді. Мұнымен қоса, «Академик Сартаев» атты кітап «Дәуір» баспасынан он алты баспа табақпен шыққан болатын. Алдағы жылы бүлдіршіндерге жаңа туындылар «Біз өмірдің гүліміз» деген атпен шығармалар жинағы баспаға дайын тұрғаны «Үлкендерше ойлап, балаларша жазу керек» атты «Қазақ» газетіне берілген ақынның сұхбатында айтылған еді [1].

«Балалар бағының бағбандары» атты анықтамалық кітапта «Мен қалай балалар ақыны болдым?» деген әңгімесінде ақынның алғашқы өлеңі 3-сынып оқып жүргенде жазып, шығармашылыққа келгенін тамаша баяндап берген.

Жақсы ғой біздің анамыз,

Айтқан тілін аламыз.

Байқамай үйдің әйнегін,

Сындырып қойды балаңыз,

Сөйтіп, осы бір шумақ өлеңі таяқ жеуден аман алып қалдығын еске алады. Бұл ақынның тұңғыш рет жазған «Сынған әйнек» деген өлеңі болатын.

Он жылдықты бітірген соң, ауылдағы өзі оқыған, қазіргі № 54-ші Жүсіп Қыдыров атындағы орта мектепте аға пионер вожатый болып істейді. Сол кездері кейбір бала отырған партасын шимайлап, бетіне атын жазатын. Соны өлең етіп, «Сапар мен парта» деген мысал өлең жазады. Сол өлеңге тағы бір-екі өлең қосып, республикалық «Қазақстан пионері» (қазіргі «Ұлан») газетіне жібереді. Балалар ақыны Жақан Смақовтан келген хатында «Сапар мен партаны» ұнатқанын айтады. Көп ұзамай әлгі өлең жан-жағына партаны ойып атын жазып отырған баланы салып, «Қазақстан пионері» газетіне шығады. Бұл, республикалық баспасөзде жарық көрген тұңғыш өлеңі еді.

1961 жылдың көктемі. Мемлекеттік емтиханға дайындалып жүргенде университеттің акт залында Қазақстан жазушылар одағының балалар әдебиетіне арналған бір жиыны өтіп жатыр екен. Ақын Адырбек аға да кіріп отырады. Мінбеде сол кездегі Қазақ ССР оқу министрі, белгілі ғалым, жазушы Әди Шәріпов:» Балаларға жазылған танымдық өлеңдердің бірі – Адырбек Сопыбековтың «Қоразға» деген өлеңі. Онда:

Оятпа, қораз, сен бізді,

Өзім де сездім, таң атты.

Сенсіз-ақ білем мезгілді,

Үйреніп алдым сағатты -

деп әдемі келтірген. Балаларға арналған өлең осындай болуы керек», – дегені. Жанында отырған белгілі ақын Сағи Жиенбаев пен балалар жазушысы Машқар Гумеров ақынның қолын алып құттықтайды. Сол жылы «Қоразға» деген жалғыз шумақ өлеңі 1-сыныпқа арналған «Әліппе» оқулығына шықты. Содан бастап: «Е-е, мен балалар ақыны бола алады екенмін ғой,» – деп ойлап, балаларға арнап өлең жаза бастағаны айтылған[2,241].

Одан кейін жазған өлеңдері республикалық, облыстық басылымдарда жарық көріп жүрді. Сол себепті шығармашылыққа деген қызығушылығы одан сайын арта түсті. Орта мектепті тәмамдаған соң қазіргі Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де филология факультетіне оқуға түсті. Облыстық «Сыр бойы», Жаңақорған аудандық «Жаңақорған тынысы» газетінде журналист

болып көп жыл қызмет атқарды. ...«Дүниеге адам болып келген соң еңбек ету керек. Барлығы еңбекпен келеді» – дейді ақын аға.

«Балаларға шығарма қызықты болу үшін ең алдымен балалардың көңілінен шығатын тақырыпқа қалам тербеген дұрыс. Қысқасын айтқанда, үлкендерше ойланып, балаларша жазу керек. Сонда ғана шығарма балалар аудиториясына өтімді болады. Түсінікті тіл, қысқаша мазмұнға мән берген дұрыс. Байқасаңыз, балалардың дені компьютерлік ойынға, ғаламторға қызығады. Оларға ертегі айта қойсаң, тыңдағысы жоқ. Сондықтан баланың санасына кішкентайынан кітап оқуды, ертегі, жұмбақ жаттауды сіңіргеніміз жөн» – деген өз пікірін айтады ақын [1].

Ақын Бақтыбай Айнабековтің «Рухани қазына періште мінезді балалар ақыны» мақаласында «Зерттесең әрбір жазылған өлең бір-бір естелік, тіпті тарихи ерекше уақиға болуы да мүмкін. Осыдан он шақты жыл бұрын, белгілі ақын Жүсіп Қыдыровтың 60 жылдығын өткізгелі Алматыдан бір топ жазушылар ақынның туған ауылы «Талап» кеңшарына барғанда Мемлекеттік сыйлықтың иегері, сол кезде Жазушылар Одағының екінші хатшысы Темірхан Медетбековтің Адырбек жасаған баяндамадан соң: «Жүсіп туралы біз де бірдене айтамыз ба деп келіп едік, Адырбек ағамыз мына баяндамасымен комбайын сияқты алдымызды әдемілеп түгел орып кетті, енді бізге масақ теруден басқа шаруа қалмаған сияқты...» – деген жүрегінен шыққан әдемі де нақтылы бағасына бәріміз де қосылып едік...

...Зілі жоқ әзілдерін де қалдырмайды. Бұл оның ешкімге ұқсамайтын көркем мінезі. Мұндай ақынның өлеңі де өз мінезінен ұзап кетпейді ғой. Өлеңдері де сұп-сұлу періште бала мінезді...

«...Көзілдірік болды ем,
Көзі жақсы көреді.
Енді маған бұл әжем
Қолғап тоқып береді...» («Көзілдірік»)
Хх хх
Суретін мен бір адамның,
Салайын деп қалам алдым.
Дөңгелентіп басын салдым,
Екі сызып қасын салдым.
Міне, мынау мұрын болды,
Құлақ одан бұрын болды.
Аузын сап ем жаңа енді,
Күлімсіреп шыға келді.
Ең соңында көзін болдым,

Айнымаған өзім болдым... («Сурет салдым»). Балаларға арнаған өлеңдерінің бәрі осындай. Шаршамай, ықыласпен сүйсініп оқи бересің» дейді[3].

Ақын Бақтыбай Айнабеков ақын ағамыздың айтқанындай туған еліне қызмет етіп жүрген көзі тірі классик ақын халқының арасынан шыққан ғалымын да, ақыны мен жазушысын да, жыршысы мен сазгерін де бөліп жармай шығармашылығын зерттеп, насихаттаушы. Әбжан Құрышжановтың туған жерінде өткізілген 80 жылдық мерейтойына арналған ғылыми танымдық конференцияда ғалымның «Өмір өрнектері» поэзия жанрында жазылған еңбектеріне жасаған баяндамасы бір ескерткіш.

Қазақстанның халық жазушысы, мемлекеттік сыйлығының лауреаты, қазақ әдебиетінде соғыс сұрапылын бастан кешіп келген қаламгер шоғырының бірі – Мұзафар Әлімбаев мұнан қырық жыл бұрын «Абайдан бастап Адырбекке дейінгі балалар ақындарының антологиясын жасау керек» деген болатын жазушылар пленумында.

Құлыбек Ергөбек «Жыл мен жыр» еңбегінде «Балалар өлеңінің жүгі ауыр... А. Сопыбеков, Е.Ерботин өлеңдері бала мінезін жазады.

Юмор – балалар поэзиясының жаны. Көңілді өлең бала бойына сіңімді келеді. Күле отырып, күлдіре отырып бүлдіршін жанына ізгілік егуге, жаман қылықтан жирендіруге болады. Белгілі балалар ақыны А.Сопыбеков, Е.Елубаев, С.Оспанов жинақтарының бағасын арттыратын қасиет юморлық өлеңдерінде. Ақындар бөбектерді «күлкі витаминімен» /С.Михалков/ тәрбиелеуді ойлайды. ... Күлкі ұтымды жауап пен келеңсіз әрекеттен туындайды. Ал, Адырбектің «Тілалғыш» аталатын өлеңінде де осы екі тәсілдің әдемі қоспасы бар. Ақын Нұра деген баланы тілалғыш деп отырып та, оның теріс әрекетін әшкерелеп, күлкі тудыратын өлең жазған.

Дүкенде бүгін, жақсы аға,

Жоқ екен бөлке, – деп келді.

Нан әкел деген ақшаға,

Шоколад алып жеп келді, – дейді ақын.

Расында, бала мінезі мен ісінен туындайтын әдемі күлкі. Оның «Өзі ойнап кетеді», «Қорықпайды түнде де», «Қарға бала» секілді өлеңдері юморлық поэзияның тәуір жемісіне баларлық. Аталмыш өлеңдерге өмірлік шындық тұрғысынан қарар болсақ, оқушы жазда шыбық еге ме? – деп сұраулы көзбен қарауы мүмкін»[4,189 бет]. Сонымен қатар, «... Кезінде балалар әдебиетінің білгірі К.И.Чуковский балаларға арналған өлеңнің суретті болуын талап еткен. «Тұтас бір бет өлең жазып, – дейді ол, – жалғыз ғана суреттің қажет екеніне көзің жетсе, ол өлеңді жарамсыз деп тап та, белінен бір-ақ тарт». Бұл әрине, бүлдіршіндерге арналар өлеңнің жанды сурет, тірі қимыл, сан алуан бояуға толы болуын талап еткен пікір.

Бүлдіршіндердің көзге елестету арқылы қабылдайтынын ескерсек, бұл өте орынды талап. А.Сопыбеков, А.Сәрсеков, Ә.Нарымбетовтың бірсыпыра өлеңдерінің ерекшелігі – суреттілігінде» – деген бағасымен танысуға болады [4,190 бет].

Құлыбек Ергөбек аға «Сөз – балаларға арналған өлеңдер жайында, жақсы өлең жазудың құпиясы мол. Шеберлік сабағы ретінде көрінетін бір мәселеге жол-жөнекей тоқтап өтейік. Ол – сөз ойнату. Белгілі бір лексиконды қайталай, сөз ойната отырып өлең жазу – қазақ балалар әдебиеті дәстүріне кеңінен ене қойған жоқ. Әйтсе де, ара-тұра кездеседі. Жылдың бірсыпыра жинағынан осы талапты көріп, қуандық. Бұл мәселеде Адырбек пен Есентай үздік көрінді. А.Сопыбеков «Қайшы» деп аталатын өлеңінде:

Апам алса қайшыны,
Отырамын күлімдеп.
Әжем алса қайшыны,
Қоя берем дірілдеп.

Апам алса қайшыны,
Көйлек піше бастайды.
Әжем алса қайшыны
Шашымды қырқып тастайды.

«Көйлек піше бастайды», «Шашымды қырқып тастайды» секілді жеке жолдардан өзге лексикондық қор қайталанады. Автор «күлімдеп», «дірілдеп» етістіктерімен-ақ бала мінез-қылығын, көңіл күйін сәтті жеткізіп, жырлап беріп отыр. Қайталау арқылы жазылған жақсы өлеңнің бір үлгісі осындай» деген өз пікірін білдірген[4,192 бет].

Ақынның «Шешілген жұмбақ» (Өлеңдер мен мысалдар, ертегі мен жұмбақтар, аңыздар және поэмалар) енген жинақтың бірінші бөліміне енген өлеңдерге тоқталайық. Алғашқы «Біз бақытты баламыз» өлеңді оқи отырып Отан отбасынан басталады деген ұғымды кеңінен ашқанын байқауға болады. Өлең жолдарында қамқорлыққа бөленген баланы айналасына кең тыныспен қаратады. Елінің байлығына, әсем қаласына мақтаныш сезімін оятады. Білім алып жарқын болашаққа ұмтылған бала өмірін көңілді, тату-тәтті отбасының арқасында бақытты тұратынын жеткізген. «Біздің отбасымыз» өлеңі де танымдық ерекшеліктерді атап өтуге болады. Әжесі ұршық иірсе, анасы күбі пісіп, атасы домбыра шертіп болып, ертегі айта бастаса, жеңгесі қазан қайнатып, дихан ағасы егіннен оралды, інісі сурет салып, қарындасы кесте тоқып отыр.

Көңілді ылғи үйіміз,
Мереке де осы үйде.
Бас қосамыз жиі біз,

Береке де осы үйде!
деп барлық мереке мен берекені тату-тәтті отбасының ынтымақ бірлігін
насихаттауын байқаймыз.

Туған өлкенің табиғатына еріксіз тәнті ететін «Жүйткіп пойыз келеді»
өлеңі туған жердің байлығын тамашалауға шақырып қана қоймай асқар тауы,
сап-сары алтын бидайы, қырат баурайды қаптаған мал, мөлдір көлді бәрін
көрсетіп, жүйткіп келе жатқан пойыздан қараған сәттегі шексіз
сүйіспеншілік пен махаббат жас балаларды дәл осылай елін тамашалауға
шақырып тұрғандай. Бұл өлеңнің өн бойында өз Отанының әр тасы, суы,
шөбі соншалықты жүрекке жақын жырланады. Жас өспірімнің өзінің еліне
деген мақтаныш сезімін де тудырады. Ұстаздардың балаларға отансүйгіштік
қасиеттерге тәрбиелеуге, сонымен қатар оқушы ақын өлеңін оқып болып,
шығармашылық ойын жалғастыру, өз әлемін өзінше бейнелеуге болатын
тұстарын да байқауымызға болады. Өйткені пойыздың әйнегіне үңілген
баланың көз алдындағы сұлулық бала қиялымен ұштасқанда әсері күшейе
түсері анық. Осы көріністерді балалардан ауызша сұрағанда жеткізу үшін де
асығып-аптығып жатады. Ал қағазға сөз өнерімен өрнектеуге мүмкіндік
берсек қалай болар еді? Мысалы:

Туған өлкем бай неткен,
Көсіліп жатқан көлемі.
Отырмын қарап әйнектен,
Жүйткіп поезд келеді.

Тұрғандай дауыл теңселтіп,
Не деген мөлдір көл еді.
Бәрін де маған көрсетіп,
Жүйткіп поезд келеді.

Ендігі бір топ өлеңдер үлкенге құрмет, кішіге ізет яғни кішіге үлкендік
қамқорлықты көрсете білуге тәрбиелесе «Қоларба» өлеңінде өзі мінуге сай
келмейтін қоларбаға ойлана келе Гүлнәр деген балақайды мінгізіп, сүйретіп,
жұбатып, қуантуды ойлайды. Ақынның «Көзілдірік» өлеңін балалардың
үлкендер арасындағы қарым-қатынасы да анық көрінетін тұстары бар. Бала
үлкендер көмегіне зәру екендігі де байқалады. Мысалы:

Көзілдірік ап келдім,
Әжем қалды қуанып.
– Сенің қалам, дәптерің,
Көрінді, –деп, –бәрі анық.

Кез-келген заттың қадірін білуге тәрбиелейтін танымдық туынды. Осы
өлеңнің ізімен балалар да адамға қажетті заттардың маңыздылығын ұғынып,
оған да ұқыптылықпен қарауға тәрбиелеуге болатын туынды. Осы өлең

ізімен тағы да басқа заттардың атын ұсыну арқылы шығармашылық қабілеттерін сынап көруге болады. Өйткені көзілдіріктің соншалықты пайдасы мен қадір қасиеттерін түсінген бала ешқашан өз заттарына салғырт қарамасы анық. Тіпті осы өлеңдегі ретімен баяндалған әжесінің іс әрекетіне қарап отырып балаларға да өлең шығару бағыты ұсынылған десек қателеспеген болар едік. Әжесі көзілдірікке қолы жеткен бойда баласының қалам, дәптерлеріне көңіл аудара бастады. Түймесін қадап берді. Газет оқыды. Инесін өзі сабақтап алды. Енді қолғап тоқып беретінін біліп қуанады.

Ақынның балаларға танымдық мақсатта жазылған көп өлеңдері анық көрініп тұрады. «Төлдер мінезі» өлеңдерінде «Қозы», «Бота», «Құлын», «Бұзау» өлең шумақтары қысқа болса да, соншалықты қарапайымдылық пен шынайылық басым. Төрт түліктің төлдерінің сүйкімділігін адам баласы өз балаларының көздері мен қылықтарынан ұқсастық табатын сияқты. қозы анасын «мә-мә» деп іздегені, байлап қойған бота еңкілдеп жан-жүйенді қозғап, көзі мөлтілдеп, кешке дейін боздауы, айналып шауып, енесін іздеп кісінеген құлын, енесін емем деп іздеп елендеген бұзаудың ойнақтап кетіп қалғанын тамаша жеткізе білген. Әр төлдің дыбыстауымен танысқан балалар суреттен де, өмірде де қателеспей танып алады.

Ендігі «Таныстыру» өлеңдерінде қазақ халқы төрт түлікті «Мал-жан аман ба?» деп күнделікті амандасуды салтқа айналдырған. Өйткені мінсе көлігі, кесе киімі, ішсе сусыны, жесе тамағы болған төрт түліктің бүкіл болмысымен таныс болары анық. Өткені өлеңдерде әр түлік өздерінің ерекше қасиеттерін тізбектей келіп таныстырып отырады.

«Күнбағар» өлеңінде өсімдіктің толық сипатын береді. Күнді қалай бақылап, түнде ұйықтап, басына сап-сары бөркін кейгізе суреттеуі ақын өлеңіндегі кейіптеу – әр түрлі жануарларды, табиғат құбылыстарын немесе жансыз нәрселерді адам кейпіне келтіріп суреттейтін көркемдік тәсіл баланың бойына тамаша суретпен әсер ете отырып қаншама мәлімет беріп отыр.

Ежелден көшпелі қазақ халқының баспанасы болған киіз үйдің бөлшектерінің атауларымен аталған өлең шумақтарының да өзіндік ерекшелігі бар. «Шаңырақ» өлеңінде отаудың киесі, биік тұрған Шаңырақты

Елтаңбасы – Шаңырақ,

Болды елімнің белгісі.

шаңырақтың мәнісін ұғындырса, «Кереге өлеңінде»

Мықты болса іргеміз,

Бәріміз де біргеміз,

Сонда құт пен береке – деп жырлап, кереге керілмесе үй орнығып тұрмайтынын түсіндіреді.

«Уықтар» өлеңінде

Уықты жұрт біледі
Шаңырақтың тірегі
Кереге мен араны,
Тұтастырып тұрмаса,
Үзік әсем қона ма?
Үйдің сәні бола ма? [5,11 бет]

деген нақты сипаттама берген.

«Босаға» өлеңі де тек танымдық қана сипат алмайды, сонымен қатар тәрбиелік мәні қатар қойыла айтылған насихаты бар. Шаңырақ көтеріп, отау тіккен жас жұбайлардың алғашқы қадам жасағаннан сыйластығы, еңбекшілдігі т.б. үйлесім табатын қасиеттерге тәрбиелейді. Сонда босаға арқылы тербетілер бесік те, бақыт пенен несіп те енетінін айтады.

«Үй мүліктері» өлеңінде ата-әжелерімізден мұраға айналған үй мүліктері: ағаш төсек, әбдіре, жүкаяқ, түкті кілем, тұскиіз, түрлі-түсті алаша, ожау, қымыз торсық, тегене, қоржын, аяқ қап, адалбақанды атап көрсете келе, үйге түсіп айран, қымыз ұсынып, көрпе, жастық, құс төсегі дайын тұрған қонақжай халықтың салтын да қалыс қалдырмайды. Бүгінгі оқушы аталған үй мүліктерінің барлығын өз бетімен ізденіп оқып тануға тырысары анық.

«Шешілген жұмбақ» өлеңі бала санасына көмірден қаншама заттар алынатынына қызықтырады. «Жылдың төрт мезгілі» өлеңдеріндегі көркем суреттер де бала қиялын дамытады. Жыл мезгілдеріндегі өзгерістердің себебін де анықтауға жәрдем береді.

«Сегіз қырлы, бір сырлы» өлеңінде
Білесің бе балалар,
Мансұр деген бала бар?
«Сегіз қырлы, бір сырлы»,
Дейді бәрі Мансұрды[5,34 бет]

деп жігітке жеті өнер де аз болатынын ескертіп, «Мансұр – суретші», «Мансұр – боксер», «Мансұр – домбырашы», «Мансұр – жүйрік», «Мансұр – әнші», «Мансұр – шахматшы», «Мансұр – жүзгіш» атты өлеңдері арқылы қазақтың бойындағы алғыр, икемділік қасиеттерді дамытуға үлес қосады, баланың жан-жақты дамуы үшін іздену керектігін, уақытын текке өткізбей барлық өнерге қызығушылық болса, тамаша жетістіктері де болатынын ұғындырады.

Тарихын ту еткен ақын туған жерінің батырын ел мен туған жерді қорғауда асқан ерлігін үлгі еткен. Желкілдек батыр – Абылай ханның қол бастаған батырларының бірі болған.

Ақын Адырбек Сопыбеков «Желкілдек батыр» атты тарихи поэмасы Абылай хан Қоқан хандығына шабуыл жасаған тарихи деректемелерді негізге ала отырып көркем кестелейді[6].

Ақынның поэзия әлемі қазақ балалар әдебиетінен алатын орыны – ұрпақ тәрбиесіндегі қалтқысыз еңбегінің ерекшелігі. Дана әрі дара қаламгердің әр бір кітабын балабақша мен бастауыш сынып ұстаздары үшін үлкен көмекші құрал. Бастауыш сыныптап бастап оқушыларға вариативтік компоненттен таңдау бойынша авторлық бағдарлама дайындап, «Адырбектану» пәнін ұйымдастыру арқылы туған елінің ақыны, жазушысы, ғалымы, батырын танытуға болады. Сонымен қатар, тарихи танымдық поэмаларын жаттап өскен балалардың рухани дүниесі бай болады. Сондықтан ақынның қиналмай еркін жатталатын өлеңдерінен «Адырбек оқулары» байқауын ұйымдастырсақ, балалардың азамат болып қалыптасуына «Өлеңдері де сұп-сұлу періште бала мінезді» деп ақын Бақтыбай Айнабековтің айтқанындай баланың бойына жақсы мінезді дарытқан болар едік. Ұрпақ сабақтастығына өз үлесін қоса білген балалар әдебиетінің абызы Адырбек ағамыздың 80 жасқа толу мерейтойы қарсаңында ағамыздың шығармашылығы бала тәрбиелеуде елеулі үлес қосар биік белестерге шақырып тұрған тәрбиеші ұстаз екенін шығармаларын оқу арқылы көз жеткізу қиын емес.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ә.Нажмадин Үлкендерше ойлап, балаларша жазу керек.: А.Сопыбековпен сұхбат // <http://halyk-gazeti.kz/> «Халық» республикалық қоғамдық саяси тәуелсіз апталық газеті 19.12.2013.
2. Балалар бағының бағбандары (анықтамалық) / Құрастырған: Шәкен Күмісбайұлы – Балалар әдебиеті, 2008. – 300 бет.
3. Айнабеков Б. Періште мінезді балалар ақыны: Адырбек Сопыбековпен болған үш күн //Қазақ елі. –2011. – 21 сәуір. – 4 - 5 б.
4. Құлыбек Ергөбек Арыстар мен ағыстар (Қазақ балалар әдебиеті мәселелері) – Өркениет, 2003 –368 б.
5. Адырбек Сопыбеков Шешілген жұмбақ (Өлеңдер мен мысалдар, ертегі мен жұмбақтар, аңыздар және поэмалар) – Алматы: Білім, 2011. –160 бет
6. Адырбек Сопыбеков Желкілдек батыр: тарихи поэма – Алматы: Агпа-б, 2012. –200 бет.

УСЕНБАЕВА С.С. МАСТЕРСТВО РАСКРЫТИЯ ХАРАКТЕРОВ ДЕТЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.СОПЫБЕКОВА

В статье рассматривается творчество А. Сопыбекова, посвящённое детям. Автор исследует особенности детского характера в произведениях А.Сопыбекова, начиная с раннего периода и до последних лет. Образы детей раскрываются в их взаимодействии со старшим поколением и природой.

Также подчеркивается воспитательное значение поэзии А.Сопыбекова. В статье выявлены характерные особенности поэта: он обращается к таким ситуациям в жизни детей, в которых ярко отражаются отношения участников к той или иной обстановке. В статье подчёркивается, что стихи поэта легко

запоминаются читателями. Отмечается также, что в лирике поэта присутствует юмор.

В статье показано, что лирика поэта содействует гражданскому становлению маленьких читателей, она воспитывает в них чувство уважения к старшим, заботы о младших, охраны окружающей среды, любви к родному краю, Родине.

Ключевые слова: детская литература, мир творчества, поэт-классик, антология поэтов детской литературы, начальные классы, вариативный компонент, предметы по выбору, авторская программа.

USENBAYEVA S.S. SKILLS OF EXPRESSING THE CHILDREN CHARACTERS IN WORKS OF A.SOPYBEKOV

The article discusses the Poet's works dedicated to children. The author examines the peculiarities of the child's character from works of A.Sopybekov from an early period until the recent years. The paper shows the disclosure of images of children, the older generation and nature.

Also the educational value is emphasized in A.Sopybekov's poetry. The researcher points out the characteristics of the poet: he refers to the most common situations in the lives of children, which clearly reflects the attitude of the participants in a particular situation. The article emphasizes that the poet's poems are easy to remember for readers. The researcher points out that the lyrics has the sense of humor.

The work shows that the lyrics of the poetry promotes the formation of civil formation of young readers, it brings up them to respect the elders, care for youngsters, environment, love for the native land, Motherland.

Keywords: children's literature, art land, poet-classic, poets' anthology of children's literature, lower grades, variative elements, selectively lessons, author's program.

КӘСІПТІК БІЛІМ, БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

ӘОЖ 372.8:75/76

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ САБАҒЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

ТӘҢІРБЕРГЕНОВ М. Ж.

Жоғары қойылған міндеттерді тиімді шешу жолдарының бірі – бейнелеу өнері сабақтарында қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды пайдалану әдістемесі қарастырылған.

Кілт сөздер: *мәдени-адамгершілік, кәсіби дамуы, инновациялық педагогикалық технологиялар, гармониялық даму, кеңістіктікте ойлау, бейнелеу өнеріндегі интеграция, балалар шығармашылығы, психологиялық ерекшеліктер, көркем қабілет.*

5-6 сынып оқушыларын бейнелеу өнеріне оқытуда педагог сандық және сапалық жас ерекшелік этаптарының арасындағы айырмашылықты ескеру қажет. «Әрбір мектеп жасының – кіші, орта және жоғарғы – бір-бірінен сапалы өзіндік құрылымдарымен ерекшеленеді, – деп жазады психолог Л.И.Божович, – ал бір этаптан екінші этапқа көшу эволюциялық процесс емес, жаңа сапаның диалектикалық серпуінің көрінісі болады» [1].

Ауыспалылық мәселесін шешуде (бейнелеу өнері сабағында), әсіресе кешегі бастауыш сынып оқушысын 5 сыныпқа бейімделу кезеңінде қажетті жайттар:

- 10-12 жасар, дамудың жасөспірім кезеңіне ауысқалы тұрған балалардың психологиялық ерекшеліктерін, 5 сыныпқа көшкен баланың танымдық қызмет деңгейін ескеру;

- бастапқы және негізгі сатыдағы бейнелеу өнері сабағының мақсаттары мен міндеттерін анықтай білу;

- бейнелеу өнерін оқытудың ұйымдастыру формасының ерекшеліктері, оқу диалогының дамуын, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас стилінің ерекшеліктерін білу.

И.В.Солодухин, – «мұғалім ерекше шығармашылық «жат бола бастау» сәттеріне мұқият болу қажет, бала өзінде бар бейнелі салмақтан өсіп отыр, оған жаңа кәсіби дағдылар мен өмір туралы жаңа ақпараттар қажет», деп көрсеткен[2]. Оның ойынша бейнелеу өнер сабағын баланы шырмалушылықтан босатып, шығармашылық ынтасын шектейтін сенімсіздіктен арылтудан бастау қажет, эмоциясын, қиялын, санасын ояту,

әлемнің сұлулығына, бояу күшіне сендіру, яғни «шығармашылыққа қолайлы атмосферасы» жасалу қажет.

Оқушының шығармашылық қабілетінің дамуына қамқор бола отырып, «мұғалім балалардың бейнелеу өнер сабағына қызығушылығын арттыруға, көңіл аударту факторларына септігі тиетін сәттерді білуі тиіс». В.С.Кузин, сондай факторлардың бірі «қиялын таңдандырған нәрсе мен құбылысты қабылдау процесі баланың терең эмоционалды әсершілдігі болып саналады...» – деп санайды[3]. Оқушылардың бейнелеу әрекетінің қабілетін белсенді дамыту үшін, мұғалім психологиялық негізді, құрылымды және ептіліктің көрсеткіштерін білу керек.

Пәнге деген қызығушылық көбінесе сабақ жүргізудің сапасына байланысты болады. Сабақ жүргізу өнері мұғалімнен пәнді білуді, педагогиканың, психологияның, физиологияның негізгі ұстанымдарын меңгеруді, оқыту әдістемесінің заңдылықтарын түсінуді талап етеді, ал ең бастысы оқу үдерісінде осы білімдерді кәсіби қолдануды қажет етеді.

В.С.Кузин, «оқушылар оқу материалдарын жақсы меңгеру үшін, мұғалім бейнелеу өнері сабағын өтудің әдістемесін, түсіндірудің, сұрақ қоюдың және т.б. әдіс-тәсілдерін түрлендіріп отыруы қажет» – деп ескертеді[3].

«Қиын ғылым жоқ, қиын мазмұнды ғылым, яғни сіңбейтін ғылым бар», деп жазған А.И.Герцен[4].

В.Н.Ростовцевтың ойынша, басқа өнердегі сияқты бейнелеу өнерін оқытуда шабыт, сезгіштік, тапқырлық қасиеттері, іске шығармашылық жол табу қажет. «Композитор жаңа аккордтардың дыбысталуының импровизациясында әуенді құрып, дамыта бастағандай, жаңа, әдемі мен мәнерлі әуендерді іздегендей, оқытушы да жаңа, материалды ұсынудың тиімді әдістерін іздене бастайды», – деп жазды ол[5].

Бейнелеу өнері сабағында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуды мақсатқа ала отырып, мұғалім оқушылармен жұмыс жүргізудің әдістемесін дұрыс ұстана білу қажет. Балалармен жүргізілетін шығармашылық жұмысты еркіне жіберуге болмайды, оны бағыттап, оған жетекшілік ету керек.

Жасөспірімнің тұлға дамуындағы 11-15 жастағы білім ерекше маңыздылыққа ие болады. Құрдастарының арасында беделді орынға ие болуға және өзінің сана сезімінің кеңейтуін қамтамасыз ететін құндылық болып табылады. «Ғылыми, көркем және күнделікті тұрмыстағы білімдерін кеңейтуге бағытталған арнайы күш-жігер дәл жасөспірім шағында қолға алынады». Осы жаста ол, өз пікірінше ересек етіп көрсететін оқу қызметтердің барлығына дайын болады. Бұндай дайындық оқудың бір мотиві болып саналады.

Айта кету керек, сабақ өту барысында жасөспірімнің зейіні үнемі мұғалімнің қолдауын талап етеді. Оқу қызметінің ұзақтығы жасөспірімді еріксіз зейіні мен еріктіні ұйымдастыруын қолдауға жігерлендіреді. Сондықтан мұғалім оқыту процесінде әсершіл факторларды, танымдық қызығушылықтарды қолдана алады, сонымен қоса жасөспірімнің өз құрдастары арасында орнын белгілейтін мүмкіндікке дайын тұратын сәтті де қолдану қажет.

Мұғалімнің жаңа материалды ұсынуы, қызықты әрі қонымды түсіндіруі, «қызығушылықты арттырып, оқу мотивациясын күшейтеді».

В.С.Мухина атап өткендей, «Танымдық қажеттіліктің негізінде, жалпы оқу пәндерін позитивті қатынасқа жетелейтін, тұрақты танымдық қызушылықтар қалыптасады».

Жоғарыда қойылған мәселені шешудің тиімді жолдарының бірі – бейнелеу өнері сабақтарында жаңа педагогикалық технологияны пайдалану.

Бейнелеу өнері сабақтарында оқытудың инновациялық технологиялары:

- аталмыш пәнге қызығушылығын арттыруға септігін тигізеді;
- оқушылардың дербестілігінің жоғарғы деңгейін топшылайды, сабақты өтуге және дайындауға белсенді қатысуын талап етеді;
- тұлғаның дамуы мен қалыптасуына септігі тиеді, оқушының қабілеті мен қызығушылығын көрсетуге қолайлы жағдай жасайды;
- қатынасты жақсартуға мүмкіндік береді, сабақта игі ниеттілік пен бір-біріне сенушілік жағдайлары болғандықтан, баланың ішкі дүниесімен тығыз байланыс орнатуға болады;
- еркіндік беруге, оқушының көркем шығармашылығын дамытуға әсер ететін, эмоционалды күйге келтіруге септігі тиеді;
- баланың есте сақтау қабілетін, зейінін, зеректілігін дамытады, жалпы ой-өрісін кеңейтеді, оқушыларға білімді тез меңгеруге, тәжірибеде және басқа жағдайларда дұрыс қолдануға әсер етеді;
- оқушылардың назар салуын және сабақтағы дербес әрі белсенді жұмысын көрсете алатын, танымдық қызметін ынталандыруға;
- оқушылардың танымдық қызығушылықтың дүниетанымдық бағыттылығын арттырады, жан-жақты дамуына септігі тиетін, олардың пікірін тиімді қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968. – С.145.

2. Солодухин И.В. Формирование способностей к эмоциональному отношению к искусству и действительности у детей среднего школьного возраста в

работе с красками и с цветом.// Оптимизация процесса художественного воспитания учащихся на основе новых программ по изобразительному искусству для школ Казахстана.//Тематический сборник научных трудов. – Алма-Ата, 1986. – С.91.

3.Кузин В.С. Основы обучения изобразительному искусству в школе. – М.: Просвещение, 1977. – С.19, 51.

4. Герцен А.И. Соч. - М., 1956, т.5. – С.450.

5.Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. – М.: Просвещение, 1980. – С.8, 89, 96.

ТАНИРБЕРГЕНОВ М.Ж. АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

В статье описана методика одного из эффективных путей решения обучающих задач в условиях школы – использование на уроках изобразительного искусства современных педагогических технологий.

Ключевые слова: культурно-нравственный, профессиональное развитие, инновационные педагогические технологии, гармоничное развитие, пространственное мышление, интеграция в изобразительном искусстве, психологические особенности, детское творчество, художественные способности.

TANIRBERGENOV M. ZH. RELEVANCE OF APPLICATION PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AT THE LESSON OF THE FINE ARTS

The article discusses the methodology of one of the effective ways to solve the tasks - using the modern pedagogical technologies at the fine arts classes.

Keywords: cultural and moral, professional development, innovative teaching techniques, harmonious development, spatial thinking, integration of fine arts, psychological characteristics, children's creativity, artistic ability.

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

ӘОЖ 37.016: 811.111

**EFFECTS OF GROUP WORK ON DEVELOPING
COMMUNICATIVE COMPETENCE**

ABDURAIMOVAM.A., AKESHOVAM.M.

The article deals with the methods and the importance of formation of communicative competence in group work. The formation and development of communicative competence of the students in the teaching of English is one of the main problems of modern education.

Keywords: *competence, communicative competence, communication, group work, jigsaw method, unstructured group work, structured group work.*

Nowadays communicative competence is a highly topical linguistic term which refers to a language user's grammatical knowledge of syntax, morphology, phonology, as well as social knowledge about how and when to use utterances appropriately. In 1965, Chomsky, the generative linguist, first distinguished the term «competence» from «performance». He proposed that competence indicates the internalized linguistics and grammatical knowledge of the language user, but has nothing to do with the actual use of language in concrete situations, whereas performance means the practical usage of language in a specific social context. Disagreeing with Chomsky's exclusion of the socio-cultural features of language from his definition of competence, Hymes coined the term «communicative competence» that refers to a language user's grammatical and social knowledge about how and when to use utterances appropriately. He stated that communicative competence consists of four types of abilities:

1. Whether (and to what degree) something is formally possible;
2. Whether (and to what degree) something is feasible in virtue of the means of implementation available;
3. Whether (and to what degree) something is appropriate (adequate, happy, successful) in relation to a context in which it is used and evaluated;
4. Whether (and to what degree) something is in fact done, actually performed, and what its doing entails[1, p.269-293].

Afterwards, many scholars did research on communicative competence and provided various definitions and classifications. Canale and Swain redefined communicative competence as consisting of three components: grammatical competence, sociolinguistic competence, and strategic competence. Grammatical competence can «be understood to include knowledge of lexical items and of rules

of morphology, syntax, sentence-grammatical semantics, and phonology». Sociolinguistic competence consists of two sets of rules: sociocultural rules and rules of discourse. Sociocultural rules specify the ways in which speakers' utterances are produced and understood appropriately in a specific sociocultural context, and rules of discourse are about «the extent to which appropriate attitude and register or style are conveyed by a particular grammatical form within a given sociocultural context». Strategic competence is «made up of verbal and non-verbal communication strategies that may be called into action to compensate for breakdowns in communication due to performance variables or to insufficient competence» [2, p.29-30].

Canale and Swain's model of communicative competence have great influence on L2 teaching and learning. In 1990, Bachman put forward the concept «communicative language ability» that «can be described as consisting of both knowledge, or competence, and the capacity for implementing, or executing that competence in appropriate, contextualized communicative language use» and includes three components: language competence, strategic competence, and psychophysiological mechanisms. Up to now, many studies have addressed the development of students' communicative competence.

Adams and Hamm defined group work as a form of cooperative learning means that several people work together to finish a certain task or achieve a certain learning goal. It has been applied into classrooms in various formats: evidence-based learning, problem-based learning, snowballing, buzz groups, jigsaw, and the group investigation method, etc. Scholars suggest that group work could arouse students' learning interests, cultivate their exploring ability and creative thinking and improve their team spirit and social communication skills. Over the past several decades, it has emerged as an important instructional practice in the field of L2 education. Many researchers have claimed that group work is beneficial to L2 learners by offering many and diverse opportunities of interacting directly with the target language[3, p.150].

Long and Porter claimed that students engage in more negotiations for meaning in the small group than in teacher-centered, whole-class settings. This study indicates that group work improves the quality of student talk by increasing language practice opportunities[4,p. 207-227].

A study by Bejarano further supports the positive effects of small group cooperative methods on students' English as foreign language (EFL) learning. After comparing 665 seventh-grade students' academic achievement in English between the group work methods and the whole class method, he concluded that students in small groups make significantly greater improvement than those using the whole-class method on the test and on the listening comprehension scale. These findings suggest that the communicative approach involved in group work

facilitates second language learning [5,p.483-504]. Group work in an authentic language context serves as a valuable language resource that makes more readily available to students the knowledge and culturally related interactions of practicing English needed to achieve curriculum and communication goals

Activities for small group work

Activity	Description	Example
Introductory rounds	Go round room and have students introduce themselves	Name, course, reason why doing this unit of study
Buzz group	Students join small groups to discuss ideas, comments, responses or issues. This can be extended into analysis, providing feedback. This can be done individually, then in pairs, then pairs could join (called 'snow-balling' or 'pyramiding'). Avoid too many joins as it gets repetitive (layer questions)	What are five things you got from today's lecture? List three behaviour management strategies Use the image, quote to discuss your views on ...
Cross overs	Organisational method where groups work together then one member from each splits to form another group so that students report findings to smaller groups rather than class	Three groups ABCD brainstorm causes of global warming (or 3 different topics) then all As, Bs, Cs, Ds join to report back
Jigsaw method	A student works individually on one part of a task/activity then works with others to combine various parts and complete the task	Examine an issue from a variety of theoretical perspectives
Fish-bowling	One group works at a task while another group observes (eg observe a PBL task, a role-play, a performance) and then comments, responds	Group A develops a role-play between a student and a teacher while Group B observes (evaluates, comments) Group A performs a sporting skill while Group B observes (evaluates, provide instructional feedback)
Role-play	Provide a situation or individual for a small group	Role-play a situation where you have had to return an

	to act out. There are pros and cons of role-playing, be wary of the content and what students are asked to do. There are many different forms of role-playing.	item to a shop or make a complaint Role-play a conversation between a doctor-patient, fatherson, waiter-diner
Debate	Prosecutor vs defendant, critic vs defender, affirmative vs negative. Debate an issue online with a partner or as a team	Set up a debate topic for pairs to work at asynchronously. Allow time for reflection and posting. Specify time or number of postings. Both students review the postings, and are given opportunity to expand, make a final comment, determine a 'winner', or even cross the floor
Student-led seminars	Small groups of students (or pairs) are provided with the opportunity to led class (usually tutorials). Also called co-operative learning it aims to develop collaborative skills between students and increase student involvement, and decrease teacher talk time. Can be used as a form of assessment as well	Pair (or all) students prepare a short presentation on readings (random choice) Encourage non-presenters through questioning, debates, quiz, stories Small groups work on questions, readings or presentations then report back Set up support or study groups
A writing game	A student passes a message to another student who builds upon it, and then passes it on to another student. Like a collage a story emerges	Student 1 passes student 2 a description of a person. Student 2 adds a context, and passes to student 3 who adds an event. All three students concur on the writing Students pass on pages in a group novel

In order to develop communicative competence in a school, new methods and forms of teaching should always be under consideration. For certain goals, tasks in game format are usually used, known as didactic games, or it can be practical tasks of writing and reading during language lessons. One of the useful methods which can be used to work with group work is The Case Study method.

Talking about communicative competence and their development, the emphasis is placed on communication and creativity. That is due to the impact of the human communicative action during life: the readiness to communicate, which means an ability to express one's own thoughts, feelings, opinion, and emotions in different situations, to transmit information in a precise way, to have an ability to create various types of texts, to be polite and follow cultural standards. Communicative competence is a complex psychological, pedagogical, social and physiological process that allows a person to interact, to send and receive information (in all oral, written, gesture and mime forms) and to become a full member of the knowledge society. Communicative competence:

- is the ability to get what you are seeking from others in a manner that maintains the relationship on terms that are acceptable to all parties.
- does not mean behaving the same way in all settings and with all people; competence varies from one situation to another;
- is an aggregate of individual abilities, knowledge and experience that conditions self-confidence and correct orientation when communicating with each other

The Case Method is a method of learning that is based on active participation, cooperation, and democratic discussion of a practical situation presented in the form of a fiction story or an actual case.

In their works Bonwall and Eison report that the students can learn more effectively, if they are actively involved in the learning process. The case study approach is one of the ways to implement active learning strategies in schools. There is a number of definitions for a term «case study». They describe case studies as complex examples which give an insight into the context of a problem as well as illustrate the main point. Case study is student-centred activities based on topics that demonstrate theoretical concepts in an applied setting. That definition of a case study covers a variety of different teaching structures they use, ranging from short individual case studies to longer group-based activities. Educational research has shown case studies to be useful pedagogical tools. Grant outlines the benefits of using case studies as an interactive learning strategy, shifting the emphasis from teacher centred to more studentcentred activities. Case studies have also been linked with increasing student motivation and interest in a subject. From our point of view, case studies are useful, because they:

- allow to demonstrate theoretical concepts in application, thus bridging the gap between theory and practice;
- encourage active learning;
- provide an opportunity to develop key skills, such as communication, working in groups, and problem solving. The case method is based on a learning principle that states: people learn best when they teach themselves through their

own effort. One can gain greater understanding and improve skills in judgement when one works through a problem, but not just passively listens to a lecture. Similarly, there will be greater learning results if someone «uses» a theory in practice. Case studies can help us in learning to:

- apply theories to real situations;
- solve real problems[6,p.381-389].

Communicative competence is an integral aspect of English Language classroom. To attain success in academic career, a good grasp of both oral and written communication cannot be neglected by students. Students' grasp of curriculum contents, group work under natural English-speaking settings contributes to the development of students' English communicative competence in terms of grammatical competence, sociolinguistic competence, and strategic competence. It facilitates EFL learners' assimilation of target language through a communicative learning process. Their acquisitions of these three kinds of competence are integrated and reciprocal. With their increasing improvement in communicative competence through group work, they are able to speak appropriately in a wide variety of settings, which would advances their socialization to the host culture.

BIBLIOGRAPHY

1. Hymes, D. On communicative competence. In J. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* Harmondsworth, England: Penguin Books, 1972. -pp.269-293.
2. Canale, M., & Swain, M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing: *Applied Linguistics*, I(1), 1980. -pp.29-30.
3. Adams, D.M., & Hamm, M.E. *Cooperative learning: Critical thinking and collaboration across the curriculum*. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1990. – p.150.
4. Long, M.H., & P.A. Porter. Group work, interlanguage talk, and second language acquisition: *TESOL Quarterly*, 19(2), 1985. –pp.207-227.
5. Bejarano, Y.A cooperative small-group methodology in the language classroom: *TESOL Quarterly*, 1987. –pp.483-504.
6. Sivan, A., Wong Leung, R., Woon, C., Kember, D. An implementation of active learning and its effect on the quality of student learning: *Innovations in Education and Training International*, (2000). –pp. 381-389.

АБДУРАИМОВА М.А., АКЕШОВА М.М. ТОПТЫҚ ЖҰМЫС АРҚЫЛЫ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ

Мақалада топтық жұмыс арқылы коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың маңыздылығы мен әдістері қарастырылған. Студенттердің және оқушылардың коммуникативтік құзырлығын ағылшын тілін оқыту үдерісінде қалыптастыру және дамыту қазіргі таңдағы негізгі мәселелердің бірі болып табылады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, коммуникация, топтық жұмыс, кейс стади әдісі, джиксо әдісі.

АБДУРАИМОВА М.А., АКЕШОВА М.М. ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВЕ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ

В статье определена важность формирования коммуникативной компетенции в групповой работе, рассмотрены наиболее эффективные методы ее организации. Формирование и развитие коммуникативной компетенции студентов в области преподавания английского языка характеризуется авторами как одна из главных проблем современного образования.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетенция, коммуникация, групповая работа, кейс стади метод, джиксо метод.

УДК 811.111

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENTS OF LEXICO-SEMANTIC FIELD «HORSE» IN MODERN ENGLISH

ABUBAKIROVA K.S., URAZBAYEV K.B.

The article deals with phraseological units, which include lexical units denoting the concept of «horse» in modern English. They are allocated thematic groups, which describe the various phenomena of the world of man.

Keywords: Associative and semantic field, lexical-semantic group, category of nomination, rethinking, lexical units, phraseological units.

The concept of «horse» is fundamentally important for the English-language speaking people's picture of the world. Lexical unit «horse» and its synonyms are widely used in everyday speech, as well as in various fields of knowledge. The variety of the use of the concept of spheres of «horse» due to the fact that the idea of the horse is characterized by a rich set of meanings and an affinity with many different realities, often do not have anything in common. The horse symbolizes the English culture so different qualities like nobility, beauty, wisdom, the life force, speed, endurance and hard work.

In English, the concept of «horse» is represented by 25 lexical units: horse, bronco, charger, cob, colt, filly, foal, gee-gee, gelding, hack, hinny, hunter, jade, mare, mount, mule, mustang, nag, palfrey, piebald, pony, roan, skewbald, stallion, steed [1].

The lexical units denoting the concept of «horse», belong to different functional styles.

It belongs to conversational style unit nag and gee-gee. Lexical unit gee-gee occurs in the child's speech and slang racing fans. Units palfrey and steed are characteristic of poetic speech.

By obsolete vocabulary units include jade, palfrey, and charger. At present, to designate warhorse instead of lexical unit charger uses the word warhorse.

Lexical units included in the lexical-semantic field «horse», can express and age differences: an image of a young horse use lexical units colt, filly, and foal [2]. If it is a feeble old horse, the unit used hack, jade, nag.

In addition, the lexical units, studied fields differ by gender. Lexical units colt, stallion and gelding designate only male animal, a filly and mare - a female only.

The image of a strong horse reflects lexical items bronco, charger, cob, hunter, and mustang.

This word denotes a wild bronco, non-domesticated horse and lexical unit mustang - American wild horse.

Lexical unit pony shows small-sized horse.

To image a horse with black and white spots used unit piebald, and with black and brown spots - skewbald. Lexical units called roan horse with a white and brown color.

The word horse and its synonyms are well represented in phraseology. The concept of «horse» found in the 232 phraseologisms in English. These units are registered in the dictionary of English idioms and foreign authors (see used literature below).

Phraseological units, expressing the concept of «horse», are used in various fields of knowledge:

1. Botany

horsemint - a wild mint, introduced into America from Europe, having spikes of purple flowers,

horseradish - a plant whose root is used to make a strong-tasting sauce which is eaten with meat, especially with roast beef,

horse bean - a variety of edible bean,

horse chestnut - a large tree with white or pink flowers,

horse nettle - a weed of the night-shade family, with yellow prickles, white or blue flowers, and yellow berries,

horsetailtree - beefwood

mule-fat - a shrub of California, having willow like leaves and clustered flowers, growing in riverbeds,

mustang grape - a kind of grape with white fruits.

2. Zoology

horse head - a moonfish,

muledeer - a long-eared deer with a black tail,
horse mackerel - a mackerel like food fish found along the Pacific coast of the USA.

3. Meteorology and oceanography

horse latitudes - either of two belts over the oceans at C. 30 - 35 N. and S. latitude, characterized by calms? Light winds and high barometric pressure.

4. Geology

horsesulphur - black sulfur.

5. Forestry

horse dam - a temporary dam of logs.

Among physical terms have complex words and phrases from lexical units horse / pony:

horsepower - the power of an engine,

pony shaft - a passage with an air lock connecting two pneumatic caissons below water level (engineering).

The horse is a basic way of a number of sports terms, as symbolizes strength and speed.

flying mare - a wrestling maneuver,

vaulting horse = pommel horse - apparatus for gymnastics,

The lexical units denoting concept «horse», become the basis for the names of the different modes of transport. First, there is a ship that people refer to wooden horse. Then invent a steam engine, which gets the name of the iron horse, and when in the last century have released cars, people find it difficult to get used to this strange inventions on the roads, which moved without the aid of horses, and the car became known as horseless carriage. Over time, these expressions are out of use, but new types of transport again and again associated with the horse, since for many centuries the horse was the main means of transportation.

The image of the horse is present in many neutral phrases used in everyday life:

a horse of another colour - a completely different thing or situation,

towel horse - towel holder,

white horse - a wave at sea with a white top.

Lexical units included in the lexical-semantic field «horse», used in the names of alcoholic beverages:

wild mare's milk - whisky,

corn mule - wheat whisky.

In the phraseology may be noted the opposition lexical horse / pony units on the basis of large / small. This is evidenced by phraseological units of horse-like (unusual large); enough to choke a horse (a large quantity of something), which

show a large value, and the unit pony car (mini car), pony-size bottle (a bottle in 0,2litre), in which the concept of «pony» symbolizes the small size [3].

Some of the negative effects of everyday life are represented by a lexical unit of phraseology horse and its synonyms. 16.3% were identified negatively stained phraseological units. The negative assessment of these phrases is not expressed any particular lexical means, as follows from the total value:

horse feathers - nonsense, bunk,

charley horse - a sudden, painful tightening of a muscle in your arm or leg,

horse opera - soap opera,

a stalking horse - something that is used to hide someone's real purpose,

mare's nest - 1) a discovery which proves to be untrue or valueless; 2) a situation or place which is very confused or untidy.

Phraseological units *The Trojan Horse* is rooted in ancient mythology and means hidden danger. What at first seems harmless, it can then bring misfortune.

Now the expression *The Trojan* is widely used in network technologies to designate a virus on the Internet. As you can see, in phraseologisms *The Trojan Horse* was lost lexical unit horse, but the danger symbols fully preserved.

Positively stained phrases that describe the phenomenon of reality, it was found less (1.2%). Units from the horse's mouth reflects the accuracy of the information: The information was obtained from the horse's mouth, and therefore, such information should be trusted.

Idiom, which reflect the quality of human (intellectual ability, physical qualities, character and appearance), presented substantive adjectival phraseological units.

Although horse valued in the UK, idioms with lexical unit and its synonyms horse show only the negative traits of human nature (100%). Quantitative prevalence of phraseological units in the negative sense does not mean that the image of the horse perceived negatively by the English, because the English language is almost no phraseologisms that attribute negative qualities of the horse. Pejorative coloring of most of these phraseological units lies in their general meaning, although there are exceptions to be noted.

In phraseologisms as stubborn as a mule negative assessment creates adjective stubborn, this reflects the stubbornness.

In other cases, the negative character traits apparent from the overall context. For example, in current slang are expressions such as horse's neck (tactless people), North of a horse going South or its synonym horse's ass (particularly unpleasant person).

Idiom on one's high horse (keep arrogant) originated in the Middle Ages, when the feudal lords, on horseback, on foot looked down on the common people.

Thus, high horse phrase eventually lost direct nominative value and began to express pride.

Among phraseologisms depicting human intellectual ability, is dominated negatively colored units - 66.7%. Stable phrases with positive evaluation are 33.3%.

In this group, it should be noted some ambivalence: on the one hand, the idiom horse sense (ordinary practical knowledge of the best way to deal with people and situations) shows that in English culture horse symbolizes the mind, on the other hand, the image of a horse found in phraseological units reflecting the human stupidity: silly filly (girl minded mind), dozy mare (stupid woman). Note that a negative assessment of the data attached to adjectives silly phrases and dozy, that characterizes the noun, which is a component of the lexical-semantic field «horse», and this allows us to claim that the animal does not symbolize stupidity itself [4].

In the subgroup of phraseology there describing the physical qualities of a person dominated by positively stained units (60%). In the phraseological units of this series reveals characteristics such horse as strength and speed. When the image of a strong man, the British will usually say: strong as a horse, and a clever and fast - horse apple. Selection of image is not accidental. The first horse since ancient times helps a person in the field work, which is important force, and in - the second, in the United Kingdom has long been popular long jumps, in which the horse is an important quality speed.

So, relatively rare, the embodiment of the image of a horse is found in phraseological units, characterizing a person's appearance.

In the foreground there is a sign of a horse, as a large size. Horse-faced expression used to describe a person with a large and long face, and horse godmother phrase is offensive and is used in relation to a very large woman.

Of particular interest is the subgroup of phraseology, in which the image of a horse becomes a means of images of physical activity of the person. This subgroup constitutes verbal phraseological units.

Negatively stained sustained phrases are predominant (50%).

In a number of phraseological units of negative evaluation there expressed by adjectives.

In phraseologisms to flog a dead horse (useless spurs dead horse) negative painting lies in the adjective dead. Stol conceit phraseologism supports brightness, making it an emotional statement, and illogicality selection of images gives it shade playfulness, irony.

In phraseological unity to back the wrong horse (to support the person who loses the case) creates a negative assessment of the adjective wrong.

More common figurative expressions, negative coloration which is not expressed any specific lexical units, as manifested in the general sense:

to ride two horses (at the same time) - to support the two opposite sides,

to put the cart before the horse - the horse behind the cart do not put (it is not necessary to spend forces advance unrealistic case) [5].

to change / swap horses in Mid-Stream- change horses in midstream (to make major changes in inappropriate or dangerous moment)

Neutrals phraseological units found much less (37%).

Idiom to eat like a horse reveals a component of the symbolic meaning of the horse image as gluttony. In the UK, the horse is the most powerful and industrious animals, and therefore is believed in the country, he has the good appetite. It is well-known, the better the employee, the better his appetite.

Positively stained units account for 13% of phraseology, depicting human physical activity.

The figurative expression to give a horse the bridle shall entitle anyone full freedom of action.

Both positive and negative evaluations can be combined in a single statement. For example, to work like a horse - work like a horse. On the one hand, this idiom expresses a negative evaluation as to work as a horse means a lot of hard work, and on the other - positively, because the horse symbolizes the endurance and hard work [6].

In conclusion, the horse is bright and a multifaceted way, which is embodied in the language phraseologisms illustrating various, unrelated to each other, the spheres of human activity. In addition, symbolizing mind, strength, speed, stubbornness, endurance and hard work, the horse is an expressive means of the human image.

BIBLIOGRAPHY

1. Longman Dictionary of the English Language and Culture. 3rd Edition. - 2005. - 1680 p. ISBN-13: 978-0582853126
2. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English /Eds.:S. Wehmeir, C. McIntosh, J. Turnbull. - 7th ed. - China: OxfordUniversity Press, 2005. - p.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Введение. –М., 1984. – сс. 7-14.
4. Cambridge International Dictionary of Idioms. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. - 587 p.
5. Новый англо-русский словарь: ок. 160000 слов и словосочетаний/ В.К. Мюллер, В.Л. Дашевская, В.А. Каплан и др. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. Яз., 1997 – 880 с.
6. Сейдл Д., Макморди У. Идиомы английского языка и их употребление. – М., 1978. – 266 с.

АБУБАКИРОВА Қ.С., УРАЗБАЕВ Қ.Б. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ «ЖЫЛҚЫ» СӨЗІНІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨРІСІНІҢ КОМПОНЕНТТЕРІМЕН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Мақала қазіргі заманғы ағылшын тілінде «жылқы» сөзінің тұжырымдамасын білдіретін лексикалық бірліктерді қамтитын фразеологизмдер қарастырған. Бұл түсінік адамның әлемнің түрлі құбылыстарды сипаттау бөлігінің тақырыптық топтары болып табылады.

Кілт сөздер: Ассоциативті және семантикалық топ, лексика-семантикалық топ, номинация саласы, қайта түсіну, лексикалық бірлік, фразеологиялық бірлік.

АБУБАКИРОВА Қ.С., УРАЗБАЕВ Қ.Б. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТАМИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ЛОШАДЬ» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются фразеологизмы, в состав которых входят лексические единицы, обозначающие понятие «horse» в современном английском языке. Выделяются тематические группы, которые описывают разнообразные явления окружающего мира человека.

Ключевые слова. Ассоциативно-семантическое поле, лексико-семантическая группа, средство номинации, переосмысление, лексическая единица, фразеологические единицы.

ӘОЖ 164

ТҰЖЫРЫМДАР АЛГЕБРАСЫ ЛОГИКАЛЫҚ САНАҚ РЕТІНДЕ

ДАУЛЕТОВА А.К.

Бұл мақала логикалық санақтарды тұжырымдар алгебрасы ретінде қарастырып, логикалық санақтардың құрылымының күрделілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: логикалық санақ, сөз, алфавит, индуктивтік базис, формула

Логикалық санақты құрудың жалпы сызбасына сәйкес тұжырымдар санағының тілін анықтайық. Бұл тілдің алфавитіа келесі үш типті таңбалар жиынынан тұрады.

1. Элементтері пропозиционалдық айнымалылар үшін таңба болатын **P** жиыны, олар

$$A_1, A_2, A_t \ (t \in N) ;$$

2. Логикалық амалдар үшін таңбалар жиыны, олар

$$\&, \vee, \rightarrow, \neg;$$

3. Көмекші таңбалар жиыны, элементтері сәйкесінше оң және сол жақшалар;

а алфавитіндегі **сөз** деп осы алфавиттің таңбаларының кез келген ақырлы тізбегін айтамыз.

а алфавитінде **формула** ұғымы индуктивтік сипатта және формуланың индуктивті анықтамасымен бірге және оның барлық ішкі формулалар жиынтығы да анықталады.

а) **Индукция базисі** $A_i (i = 1, \dots, t, \dots)$ пропозиционалдық айнымалысы формула. Мұндай формулалар **қарапайым** немесе **атомдық** деп аталады. Қарапайым формуланың бірден - бір ішкі формуласы сол формуланың өзі.

б) **Индуктивтік жорамал.** Айталық а алфавитінің формулалары а және **В** болсын және бұл формулалардың ішкі формулалар жиынтығы анықталып қойсын.

в) **Индуктивтік қадам.** Онда $(A \& B), (a \vee b), (a \rightarrow b), \neg a$ сөздері а алфавитінің формулалары, бұл формулалардың әрқайсысының ішкі формулалары **А** және **В** формулаларының барлық ішкі формулалары болады. Сол сияқты бұл формуланың өзі.

АтВ формуласы **А** және **В** формулаларынан $\tau \in \{ \&, \vee, \rightarrow \}$ логикалық амалдарын қолданудан алынған, ал $\neg a$ формуласын а формуласына \neg - амалын қолдану арқылы алынған деп айтамыз.

Егер а формуласының элементар ішкі формулалары a_1, \dots, a_n айнымалыларының арасында болса, онда $a = A(A_1, \dots, A_n)$ деп жазамыз.

а алфавитінің барлық формулалар жиыны $L(A)$ тұжырымдар санағының тілі деп аталады. Формуланың индуктивті анықталуы $L(A)$ тілін келесі қадамдық сипаттағы процедуралардың көмегімен анықтауға мүмкіндік береді. [1]

0 - қадам. Бұл қадамның формулалары деп а алфавитінің атомдық формулалары тек қана солар жарияланады.

Әріректе, t- қадамның барлық формулалары анықталып қойған деп жоримыз.

(t + 1) - қадам. (t + 1) - қадамның формулаларына жататындар, олар t - қадамның кейбір формулаларына логикалық амалдардың біреуін бірден көп емес қолдану арқылы алынған барлық формулалар енеді. (t+1)- қадамда басқа формулалар жоқ.

t - қадамның формулалар жиынын $L_t(A)$ арқылы белгілеп, алатынымыз:

$$L_0(a) \subseteq L_1(a) \subseteq \dots \subseteq L_t(a) \subseteq \dots \quad (1)$$

$$L(a) = \bigcup_{t=0}^{\infty} L_t(a) \quad (2)$$

(1) - ден алатынымыз, егер $t, t' \in N$ және $t' > t$ болса, онда t' - қадамның кез келген формуласы t' - қадамның формуласы болады.

а формуласы алғаш рет пайда болатын қадам нөмірі осы а формуласының күрделілігі деп аталады.

а формуласының күрделілігін $S(a)$ арқылы белгілейміз. $L(a)$ жиынын қадамдық құру процессінен көретіміз, егер а формула және $S(A) \geq 1$ болса, онда а формуласын құру үшін алдын - ала күрделілігі $S(A)$ - дан қатаң түрде кіші болатын оның барлық ішкі формулаларын құрып алу қажет. Осыдан кейін барып қана, кезекті қадамда а формуласын құруды іске асырамыз. Бұл а алфавитінің кез келген сөзі бойынша ақырлы санды қадамда бұл сөздің формула болатындығын немесе болмайтындығын анықтауға мүмкіндік береді, яғни, формула ұғымы тиімді болады.

Айталық а алфавитінің ерікті а сөзі берілсін. Бұл сөздің формула болатынын анықтау үшін оның барлық ішкі формулаларын теріп жазамыз, және, қадамдық процесстің ережелерін қатаң сақтай отырып олардан берілген сөзді қайтадан қалпына келтіреміз. Қайтадан қалпына келтіру процесі күрделілігі 0, 1, 2 және т.т. болатын а формуласының С ішкі формулаларын мүмкін болғанша тізбектей жазып шығудан тұрады. Айталық теріліп жазылған ішкі формулалардың ең үлкен күрделілігі t болсын және а сөзінде күрделілігі $(t + 1)$ болатын ішкі формулалар болмасын.

а сөзі формула болады сонда тек ғана сонда, егер бұл сөздің теріліп жазылған ішкі формуласының ішінде тек бір ғана күрделілігі t болатын С ішкі формуласы бар және $a = C$.

Мысалға, төмендегі сөздердің қайсысы сөздердің қайсысы формула болатынын анықтайық:

$$a) A(A_1, A_2, A_3) = ((A_1 \rightarrow (A_2 \& \neg A_3)) \vee (A_3 \leftrightarrow (\neg(A_1 \& A_2) \vee A_3)));$$

$$b) B(A_1, A_2, A_3) = (\neg A_1 \rightarrow A_2) \& A_3 \leftrightarrow (A_2 \vee \neg A_3) \& \neg(A_2 \leftrightarrow A_3)$$

$A(A_1, A_2, A_3)$ сөзінің қарапайым ішкі формулалары A_1, A_2, A_3 болады. A_1, A_2, A_3 айнымалыларынан $A(A_1, A_2, A_3)$ сөзін қайта қалпына келтірудің қадамдық процесі келесі түрде болады:

0 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес A_1, A_2, A_3 ішкі формулаларының күрделіліктері - 0.

1 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес $\neg A_3, (A_1 \& A_2)$ ішкі формулаларының күрделіліктері - 1.

2 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес $(A_2 \& \neg A_3); \neg(A_1 \& A_2)$ ішкі формулаларының күрделіліктері - 2.

3 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес $(A_1 \rightarrow (A_2 \& \neg A_3)); (\neg(A_1 \& A_2) \vee A_3)$ ішкі формулаларының күрделіліктері - 3.

4 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес $(A_3 \leftrightarrow (\neg(A_2 \& A_2) \vee A_3))$ ішкі формулаларының күрделіліктері - 4.

5 - қадам. Ішкі формуланың анықтамасына сәйкес $(A_1 \rightarrow (A_2 \& \neg A_3)) \vee (A_3 \leftrightarrow (\neg(A_2 \& A_2) \vee A_3))$ ішкі формулаларының күрделіліктері - 5.

Теріп жазылған ішкі формулалардың ішінде ең үлкен күрделілік 5 - тең, ол жалғыз және $A(A_1, A_2, A_3)$ формуласымен беттеседі,

Яғни $A(A_1, A_2, A_3)$ формуласын қалпына келтіру процессін соңына дейін жеткіздік, яғни бұл сөз күрделілігі 5 болатын формула.

б) берілген сөздің тек қана ішкі формулаларының тізімін келтірейік:

0 - қадам. $A_1; A_2; A_3$

1 - қадам. $\neg A_3; (A_1 \rightarrow A_2), \neg(A_2 \leftrightarrow A_3);$

2 - қадам. $\neg A_3(A_1 \rightarrow A_2), (A_2 \vee \neg A_3), \neg(A_2 \leftrightarrow A_3);$

3 - қадам. $(\neg(A_1 \rightarrow A_2) \& A_3);$

$B(A_1, A_2, A_3)$ сөзін қайтадан қалпына келтіру процессі осымен үзіледі. $(\neg(A_1 \rightarrow A_2) \& A_3)$ ішкі формуласы күрделілігі ең үлкені болады, бірақол $B(A_1, A_2, A_3)$ формуласымен беттеспейді. Сонымен берілген сөз формула болмайды. $B(A_1, A_2, A_3)$ сөзін қайтадан қалпына келтіру процессін аяғына дейін жеткізу мүмкін болмады, себебі келесі 4 - қадамдабіз $(\neg(A_1 \rightarrow A_2) \& A_3) \leftrightarrow (A_2 \vee \neg A_3)$ формуласында, $((A_2 \vee \neg A_3) \& \neg(A_2 \leftrightarrow A_3))$ формуласындааларедік, бірақ бұлардың ешқайсысыда $B(A_1, A_2, A_3)$ сөзінің ішкі формулалары болмайды[2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ершов Ю.Л., Палютин Е.А. Математическая логика – М.: Наука, 1987. – 336 с.
2. Гончаров С.С., Дроботун Б.Н., Никитин А.А. Логикалық санақтардың алгебралық және алгоритмдік қасиеттері: монография 1 бөлім. – Астана: ЕҰУ, 2014. – 228 б.

DAULETOVA A.K. ALGEBRAIC CONCEPTIONS LIKE LOGIC CALCULUS

This article would study logic calculus like conceptions of algebra. And shows the complication of structures of logic calculus.

Keywords: logic calculus, word, alphabet, induction basis, formula.

ДАУЛЕТОВА А.К. АЛГЕБРА ВЫСКАЗЫВАНИЙ В КАЧЕСТВЕ ЛОГИЧЕСКИХ ИСЧИСЛЕНИЙ

В статье исследуются логические исчисления в качестве алгебраической концепции, приводятся доказательства сложности их структуры.

Ключевые слова: логическое исчисление, слово, алфавит, индуктивный базис, формула.

УДК 164

SOME PROPERTIES OF PARTIALLY ORDERED STRUCTURES

DAULETOVA A.K.

This article would study some properties of partially ordered structures and o-minimal conditions of that partially ordered structures.

Keywords: *partially ordered structures, the criterion of connectivity, the set, o-minimality.*

Around 1985 two new topics attracted the interest of model theoreticians: geometrical stability theory and o-minimality. Geometrical stability theory concentrates on the analysis of the combinatorial geometries arising in sets with a nice independence relation, like strongly minimal sets, and also on the kind of classical algebraic structures, like groups and fields, which are interpretable in them. Boris Zilber started the study of the fine structure of totally categorical theories, strongly motivated by analogies with algebraic geometry. He conjectured, roughly speaking, that a strongly minimal set in an uncountably categorical theory has to be similar to either an algebraically closed field, or a vector space or an infinite set. This was refuted by Ehud Hrushovski, the most relevant contributor to Model Theory in the last fifteen years. E. Hrushovski played a fundamental role in geometrical stability theory, introduced a plethora of new notions and methods and proved several outstanding theorems, solving problems that had remained open for many years. O-minimality is a restriction on the definable sets in presence of a linear ordering: only finite unions of intervals and points are definable. The name and the definition parallel the situation in a strongly minimal set, only that the setting includes now an ordering of the universe, which implies that the theory is unstable. The general theory was created by Anand Pillay, although some ideas had been anticipated by Lou van den Dries. The interesting thing is that being a theory of 14 unstable structures, it shares many concepts, methods and results with stability theory. There is, for instance, a certain notion of independence which originates a kind of dimension. Moreover there are mathematically interesting structures which happen to be o-minimal, like the real ordered field and some of its expansions. Both geometrical stability theory and o-minimality have been extremely successful in showing the importance of Model Theory to mathematics. In 1996 E. Hrushovski published «The Mordell-Lang conjecture for function fields (Journal of the American Math. Society 9, 667-690), where he gave for the first time a proof of the Mordell-Lang conjecture on all characteristics. This was a hard open problem in diophantine geometry and had been unexpectedly solved by model-theoretic methods. The second great result, this time in o-minimality, was

due to Alex Wilkie. In 1996 appeared his paper Model completeness results for expansions of the real field by restricted Pfaffian functions and the exponential function (Journal of the American Math. Society 9, 1051-1094), where he proves that the real exponential field is o-minimal and model-complete. It is still open if it has decidable theory.

Structure of a type of $\langle M, =, <, \dots \rangle$, where $\langle M, <, \rangle$ – partially ordered set, is called partially ordered structure.

Weakly partially o-minimal structure is called partially ordered structure of $M = \langle M, =, <, \dots \rangle$, such that any definable (with parameters) subset of structure of M is union of finite number of convex sets in M . The theory of T we will consider as weakly partially o-minimal if its each model is same.

Theorem. Let M – partially ordered structure of finite width. Then the following conditions are equivalent:

(1) M weakly partially o-minimal.

(2) The set of realization of each full 1-type over M is connected in any elementary extension of structure of M .

Proof of the Theorem. (1) \Rightarrow (2). Let M – weakly partially o-minimal. We will consider any M -definable by formula $\psi(x)$. Due to the fact that weakly partially o-minimal $\psi(M)$ is union of finite number of convex sets, in which every model is definable over M .

Indeed, to the fact that M has finite width, there exist M -definable formula $\psi'(x)$ such that $\psi'(M) = \psi(M)$ and $\psi'(M)$ is union of finite number of connective of M -definable sets: $\psi'(x) = \bigvee_{i=1}^k \psi'_i(x)$, $\psi'(M)$ connected for every $i \leq k$, $\psi'_i(M) \cap \psi'_j(M) = \emptyset$ for any $i, j: i \neq j$.

Let p - an any 1-type over M . It is clear that the $\psi'(x) \in p \Leftrightarrow$ there exist only one number $i \in \{1, \dots, k\}$ such that $\psi'_i(x) \in p$. It is also clear that $\psi'_i(x)$ - connected formula if and only if

$$M \models \forall x \forall y [\psi'_i(x) \wedge \psi'_i(y) \rightarrow \neg \exists (x \diamond y) \wedge (x < y \rightarrow \forall t (x < t < y \rightarrow \psi'_i(t)))]$$

i.e this property is an elementary and therefore has a place in any extension of the elementary structure of M . Where we have that $p(N)$ is connected in any elementary extension N of structure M .

(2) \Rightarrow (1) Assume the contrary: M is not weakly partially o-minimal. Therefore, there exist M -definable formula $\psi(x)$ such that $\psi(M)$ is union of an infinite number of convex sets. Since M has a finite width, then there is an infinite linearly ordered set $M' \subset M$, such that $\psi(M')$ is union of an infinite number of convex set. Then M' is not weakly o-minimal structure, contradicting Theorem 3.1 [3]

BIBLIOGRAPHY

1. H.D. Macpherson, D. Marker and Ch. Steinhorn, «Weakly o-minimal structures and real closed fields», Transactions of the American Mathematical Society, 2000, volume 352, number 12, pp. 5435-5483.
2. D. Macpherson, D. Marker, C. Steinhorn, «Weakly o-minimal structures and realclosed_elds», pp. 1-40, (preprint), 1993.
3. B.Sh. Kulpeshov, Weakly o-minimal structures and some their properties, The Journal of Symbolic Logic, 1998, volume 63, number 4, pp. 1511-1528.
4. Kudaibergenov K.Zh., Synthesis of o-minimality for partial orders, Math Works, 2012, Volume 15, Number 1, pp. 86-108

ДАУЛЕТОВА А.К. ЖАРТЫЛАЙ РЕТТЕЛГЕН ҚҰРЫЛЫМНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақала жартылай реттелген құрылымның кейбір ерекшеліктері және жартылай реттелген құрылымның әлсіз о-минималдық шартын қарастырады.

Кілт сөздер: жартылай реттелген құрылымдар, жиын, о-минималдығы.

ДАУЛЕТОВА А.К. НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА ЧАСТИЧНО УПОРЯДОЧЕННЫХ СТРУКТУР

В этой статье исследуются частично упорядоченные структуры и частично упорядоченные структуры с условием слабой о-минимальности.

Ключевые слова: частично упорядоченные структуры, множество, о-минимальность

УДК 376.64

ПРОГРАММНО-ЦЕЛЕВОЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОГО ОТЦОВСТВА

ЗАЛУЖНАЯ М. В.

Данная статья посвящена проблеме формирования ответственного отцовства в современном российском обществе. Автор обосновывает актуальность программно-целевого подхода в решении вышеуказанной проблемы, раскрывает задачи, принципы, этапы. На основе практической деятельности представляет функционирование школы отцов, как инновационной формы сопровождения семей на базе центров помощи детям.

Ключевые слова: центр помощи детям, сопровождение, ответственное отцовство, школа отцов.

Сегодня СМИ наперебой твердят, что Россия передовая мировая держава, что мы являемся носителями демократического строя, являемся

первыми по ресурсодобыче, проводим Олимпийские игры, мировые чемпионаты, организуем конкурсы и мероприятия для всего мира. Ажиотаж, создаваемый в средствах массовой информации, заставляет народные массы «кипеть» и «бурлить», а главное искренне верить во всё сказанное выше. Но когда всё успокаивается и напускной туман из грёз рассеивается, человек в нашей стране остается один на один со своими проблемами и заботами, особенно это актуально для социальных институтов нашего общества.

Сегодняшние российские реалии таковы: устойчивый высокий показатель алкоголизации населения, низкий уровень жизни большей части населения страны, нерешенность жилищного вопроса, всё большее количество детей-инвалидов, сокращение численности детского населения за последние десятилетия, в среднем, на полмиллиона в год. Сегодня в России каждый второй брак заканчивается разводом, 18 детей на каждые 10 тысяч детского населения лишаются родительской заботы, к этому числу будет не лишнем добавить еще то количество детей, которые являются безнадзорными и беспризорными. Среди заболеваемости россиян социально-значимыми болезнями, психические расстройства и расстройства поведения прочно занимают лидирующие позиции в рейтинге, 16 млн. российских граждан проживают за чертой бедности [1].

Это «первенство» средствами массовой информации намеренно замалчивается для граждан России, зато наперебой твердят о том, что в 2013 году, впервые за последнее десятилетия, естественный прирост населения нашей страны стал положительным (0,17‰), но пусть средства массовой информации, говоря об этом, будут честными до конца, а именно какие регионы нашей страны позволили России выйти на данный показатель: Чеченская республика (19,03‰), республика Ингушетия (16,96‰), Дагестан (13,54‰) (*ФСГС 2015 г.*). А между тем, в центральных и дальневосточных регионах нашего государства показатель естественного прироста таков, что ниже нет ни в какой другой стране мира Псковская область (- 7,56‰), Тульская область (- 7,11‰), Тверская область (- 6,53‰). Мировой минимальный показатель естественного прироста держит Украина (-6,31‰) – это 224 место в мире (*ФСГС 2015 г.*).

К сожалению, можно с уверенностью констатировать, что население большей части регионов нашей страны вымирает. Может быть, уже стоит задуматься о причинах данных демографических тенденций в России и бороться с ними, а не со следствием проблем, на которые нацелены большинство социальных реформ в РФ.

Недавний опрос, *«Почему женская часть населения детородного возраста нашей страны откладывает рождение ребёнка?»*, проведенный

нами среди населения женского пола 20-30 лет в Ростовском регионе, показал следующие результаты:

Среди названных причин приоритетными являются:

1. не уверена в своих физических и материальных силах, а больше надеяться не на кого 21%;
2. экономическая нестабильность партнера 16%;
3. не вижу своего партнера отцом своего ребёнка 34%.

Почему женщины так не уверены в мужчинах?

Современные женщины эмансипированы, грамотны, умны. Равноправие, умение строить свою жизнь и делать карьеру наполнили их чувством собственного достоинства. Роль мужчины как главы семьи в настоящее время заметно снизилась. Мужчины теряют свои позиции в жизни.

Само слово «отец» потеряло свое значение, а если быть точнее, то сами отцы стали безответственными, отсюда страхи и опасение женщин и как следствие отказ от рождения ребёнка.

В полных семьях картина несколько иная, но складывается такое ощущение, что отец играет второстепенную роль в жизни большинства российских семей.

В итогах социологического опроса о положении семей в России социологи зафиксировали следующий аспект: «мужчины предпочитают отказываться от походов с ребенком к врачу (90%), укладывать его спать и контролировать режим дня (70%). Из всех родительских обязанностей, как показали исследования института социологии российской академии наук, мужчины чаще всего предпочитают забирать, или отводить ребёнка, скажем, в детский сад. Несколько реже – помогать ему справляться с домашним заданием. В стране популярен феномен «отсутствующего отца». А он, во-первых, не самым лучшим образом сказывается на воспитании ребёнка, во-вторых – не позволяет мужчинам вкусить радость отцовства [2].

В наш век феминизации, когда в детских яслях, садах, в школах и внешкольных учреждениях работают с детьми в основном женщины, ощущается острый дефицит мужского влияния на детей. Отцы должны восполнять этот дефицит в семейных условиях, ибо мужское влияние на детей необходимо так же, как и женское. Без него семейное воспитание детей будет ущербным, ведь недаром в понятие «безотцовщина» с давних времен вкладывается очень горький смысл. Давайте обратимся к нашему основному закону – Конституции РФ, в которой говорится, что приоритетом государства является защита материнства и детства. А где же отцовство? Где же глава семьи, её защитник и добытчик? Или такое понятие как материнский капитал. Почему его нельзя было назвать родительским капиталом? А если взять практику судов, то и здесь в случае развода при

определении места жительства ребёнка приоритет отдается в пользу матери и поверьте, при этом не всегда учитываются интересы самого ребёнка.

По выводам того же социологического исследования о воспитательных возможностях родителей в гендерном различии оказалось, что половина опрошенных как женщин, так и мужчин считает, что сильный пол не уступает по своим воспитательским способностям. И, по мнению 58% женщин и 54% мужчин, нет ничего предосудительного в том, что отец «уходит в декретный отпуск». Однако в действительности картина вырисовывается несколько иная.

Далила Самсоновна Акивис в своей работе «Отцовская любовь» отмечает, что любящий отец нередко более эффективный воспитатель, чем женщина. Отец меньше опекает детей, предоставляет им больше самостоятельности, воспитывая в ребенке самодисциплину.

В книге «Искусство любви» *Эрих Фромм* говорит о роли материнской и отцовской любви для нормального развития ребёнка и о коренных различиях в этой любви. Он выделяет два типа любви: материнскую (безусловную, независимую от качеств ребёнка) положительным материнской любви является то, что мать любит своего дитя уже за то, что оно есть, и отцовскую (требовательную и справедливую). Именно необходимость заслужить любовь отца заставляет ребёнка реализовывать заложенные в нем потенциальные способности. Отец представляет другой полюс человеческого существования, он учит ребёнка узнавать дорогу в мир. Роль мужчины необычайно важна в воспитании ребёнка. Хотя она и кажется на первый взгляд менее ответственной, именно модель поведения отца формирует в детях самостоятельность и эмоциональную устойчивость.

Таким образом, остро встает необходимость в пропаганде ответственного отцовства в современном российском обществе, а так же в обучении и поддержке отцов как родителей. По нашему мнению, одним из приоритетных направлений, в рамках реализации постановления Правительства РФ № 481 от 24.05.2014 г. [3], в работе учреждений государственной поддержки детства является работа *Школы Отцов*, как инновационная форма сопровождения различных категорий мужчин. На базе ГКУ СО центра помощи детям, оставшимся без попечения родителей г. Азова, Ростовской области разработана и апробируется комплексная программа сопровождения отцов. Основной целью которой является пропаганда ответственного отцовства в современной России. Такая цель может быть достигнута посредством следующих поставленных задач, в процессе реализации комплексного программно-целевого подхода:

1. просвещение отцов в социальных, юридических, медицинских, психологических, педагогических вопросах;

2. повышение уровня социально-личностной компетентности отцов как ответственного родителя;

3. формирование ответственного родительства, успешности одинокого отцовства и поддержке авторитета отца в современной российской семье.

Содержание программы направлено на работу специалистов различного профиля с отцами, которые хотели бы разобраться в возникающих проблемах, проанализировать поведение ребёнка, найти эффективные способы взаимодействия с ним. Тем самым предупредить кризисные ситуации в семьях граждан.

Основополагающими принципами программы являются следующие:

- *принцип приоритета* интересов детей и их защита государством на основе нормативно-правовой базы (Конвенция ООН о правах ребёнка, Гражданский кодекс РФ, Семейный кодекс РФ);

- *принцип гуманизма* – признание уникальности и своеобразия каждого ребёнка, создание оптимальных условий для его развития;

- *принцип гармонии* – создание гармоничных взаимоотношений в семье с учетом взаимовлияния личности отца и ребёнка друг на друга;

- *принцип доступности* – информирование отцов об особенностях личности ребёнка, его обучения и воспитания;

- *принцип системности* при организации жизнедеятельности ребёнка и отца;

- *ценностный* – в процессе взаимодействия отца и ребёнка – становление системы ценностей (личностных, семейных, общественных);

- *принцип детерминации* жизнедеятельности семьи прогнозирование деградации или деградации всех участников семейной системы.

Программа предусматривает работу с отцами следующих категорий:

- отцы, воспитывающие родных детей;

- отцы, воспитывающие или желающие взять приемного ребёнка;

- отцы-«одиночки», воспитывающие родных или приёмных детей.

Эффективность программы обусловлена поэтапным процессом её реализации (рисунок 1.):

1. Сбор информации о проблеме ответственного отцовства в России, в Ростовском регионе, г.Азове и Азовском районе (*информационно-просветительский*);

2. Обработка и систематизация полученных сведений, формирование банка данных (*информационно-накопительный*);

3. Освещение проблемы ответственного отцовства в СМИ, разработка буклетов, методических пособий, брошюр, программы обучения в школе отцов «ОТЦЫ И ДЕТИ» (*программно-методический*);

4. Привлечение специалистов различного профиля, а так же общественные, религиозные организации в реализацию программы «ОТЦЫ И ДЕТИ» (*мобилизационный*);

5. Индивидуальное консультирование и диагностирование мужчин, членов группы обучения в школе отцов(*консультационный*);

6. Обучение по программе «ОТЦЫ И ДЕТИ», используя различные формы работы (лекции, тренинги, воркшопы, консультации, круглые – столы)(*образовательный*);

7. Мониторинг результативности решения проблемы на городском и районном уровне (*мониторинговый*);

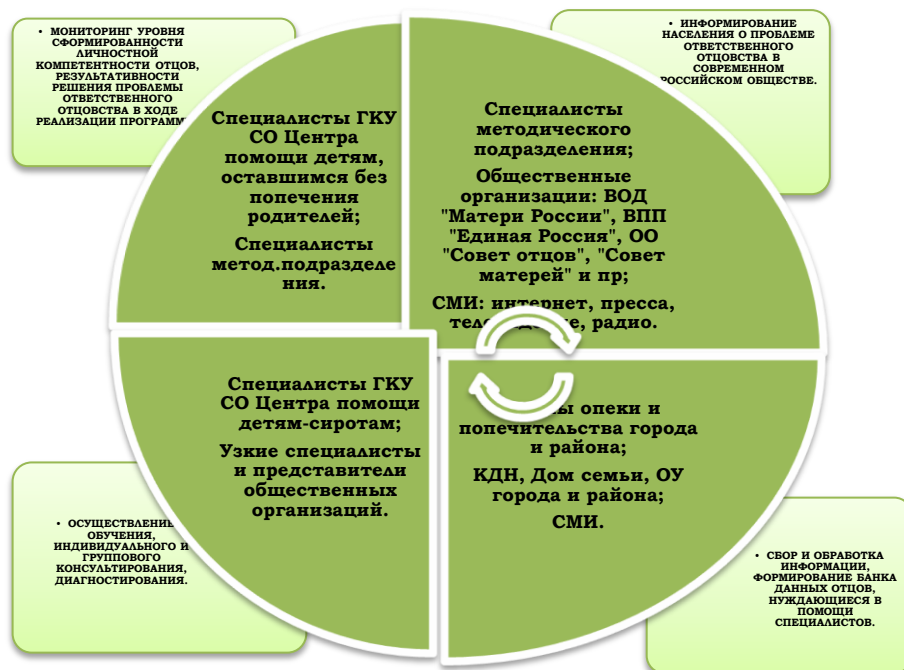

Рисунок 1. Структурно-функциональная схема реализации программы

Курс программы сопровождения в рамках школы отцов, рассчитан на 15 занятий, а объем составляет 45 часов. На первом занятии рассказывается о целях и принципах работы, поясняются организационные моменты: последовательность обучения, в какой форме будут проходить занятия, какие методические материалы получают слушатели. Распределение времени во

время занятия может варьироваться ведущими в зависимости от заинтересованности слушателей, т.е. в течение занятия большая часть времени может быть посвящена обсуждению проблемных ситуаций из жизни отцов, а время лекционного курса уменьшено и наоборот.

Занятия не всегда остаются в рамках заданной темы, так как они, как правило, предполагают обращение участников группы к собственному опыту. Иногда такие спонтанные обсуждения дают гораздо больше, чем тщательно спланированные занятия.

В конце курса проводится заключительное занятие, которое позволяет подвести итоги, обсудить вопросы, которые остались без ответа, узнать, насколько оправдались ожидания слушателей.

В современном обществе происходит переосмысление отцовства. Различные научные школы приходят к похожим выводам: отец влияет на психическое развитие ребёнка, способствуя формированию идентичности сына и дочери, их эмоциональному благополучию, когнитивному развитию. Отец является таким же важным и необходимым для ребёнка человеком, как и мать. Однако, важно не просто только его номинальное присутствие, но способность мужчины быть компетентным отцом: проявлению эмоциональной теплоты, отзывчивости, поддержке.

Информационная компания, проведенная в Ростовском регионе с целью установления востребованности данного направления работы на рынке образовательных услуг, показала, что практически в каждой группе или классе образовательных учреждений, найдутся представители родителей сильного пола, занимающиеся воспитанием ребёнка в одиночку и нуждающиеся в поддержке со стороны государства и общественности. Отцы сами говорили, что сталкиваются с препоной о стороны общества в вопросах воспитания ребёнка (посещение общественных мероприятий, прием у врача, присутствие на собраниях в образовательных учреждениях и т.д.). В сознании большинства российского общества уже прочно укоренилось представление о «второстепенной» роли отца как родителя.

Сегодня назрел вопрос о поднятии авторитета отца в нашем государстве, обществу необходимо повернуться лицом к этому вопросу. Идея формирования ответственного отцовства должна стать надежной основой для укрепления семьи, а, следовательно, и государства в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федеральная служба государственной статистики [электронный ресурс] <http://www.gks.ru/>
2. Антонов А.И. Семья, дети – жизненные ценности и установки: итоги социологического опроса населения в регионах России / Антонов А.И., Жаворонков

А.В., Карпова В.М., Грудина Т.Н., Лебедь О.Л., Мищенко В.А., Ляликова С.В., Новоселова Е.Н., Синельников А.Б. – М.: Фонд Андрея Первозванного и Центр национальной славы, 2015. – 270 с.

3. Постановление Правительства РФ от 24 мая 2014 г. № 481 «О деятельности организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, и об устройстве в них детей, оставшихся без попечения родителей».
<http://www.garant.ru/hotlaw/federal/>

ЗАЛУЖНАЯ М.В. ЖАУАПТЫ ӘКЕЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮДЕРІСІНІҢ БАҒДАРЛАМАЛЫ-МАҚСАТТЫҚ АМАЛЫ

Мақала замануи ресейлік қоғамында жауапты әкелікті қалыптастыру мәселесіне арналған. Автор жоғарыда аталған мәселені бағдарламалы-мақсаттық шешуіндегі өзектілігін негіздейді, кезеңдердің міндеттері мен принциптерін ашады. Тәжірибелік әрекеттің негізінде әкелер мектебінің балалардың көмек орталығы базасында жаңұяларды қолдау инновациялық формасы ретінде қызметін ұсынады.

Кілт сөдері: балаларға көмек беру орталығы, қолдау, жауапты әкелік, әкелер мектебі.

ZALUZHNAIY M.V. PROGRAM-TARGET APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF RESPONSIBLE PATERNITY

This article is devoted to the formation of responsible fatherhood in the modern Russian society. The author substantiates the relevance of program-oriented approach to solving the above problem, open tasks, principles, stages. On the basis of practical activity is the operation of the school of the fathers as innovative forms of support for families based on the children care centers.

Keywords: care center for children, support responsible fatherhood, fathers school.

ӘОЖ 317-057874

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ КЕҢІСТІГІНДЕ БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

ИСАБЕКОВА Г.Т., КУЗДЕУБАЕВА А.Б.

Бұл мақалада педагогикалық қызметке болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби дайындауға педагогикалық дағдыларын қалыптастырудың кейбір аспектілерін талқылайды.

Кілт сөздер: мұғалім, зерттеуші, инновация, студент, мотивация, білім, музыка, қалыптастыру, болашақ, кәсіптік, педагогика.

Мемлекет саясатының басым бағыты – үздіксіз білім беру жүйесін жаңарту және дамыту. Сонымен қатар, білім беру жүйесін модернизациялау жоғары оқу орнындағы педагогикалық бағыттағы бакалаврларды кәсіби

даярлаудың сапасын жетілдіруді талап етуде. Соңғы жылдары педагогикалық ғылым және практика біздің еліміздің жаңа әлеуметтік – экономикалық жағдайларына сай педагогикалық кадрларды даярлауды жетілдірудің жолдарын іздестіруде. Қазіргі кездегі педагогикалық практиканың даму кезеңі жаңа типтегі педагогты – зерттеуші – педагогты, жобалаушы, білім берудің және тәрбиелеудің жаңа технологияларын жасаушы педагогты қалыптастырудың қажет екенін талап етуде. Бүгінгі күні педагогикалық тұрғыдан сауатты маман деп қандай мұғалімді айта аламыз? Әрине, альтернативті педагогикалық жобаларда және жүйелерде жұмыс істей алатын, мектеп білім беру ісіндегі инновациялық қозғалыстың ерекшеліктерін зерттеп үйренген, білім беру саласындағы инновациялық іс-әрекеттің мәнін түсінетін, инновациялық білім беру технологияларының ауқымды арсеналын меңгерген, педагогикалық шеберлігі қалыптасқан мұғалімді айта аламыз.

Мұғалімнің инновациялық іс-әрекетін дамыту, педагогикалық кәсіби шеберлігін қалыптастыру – бұл білім берудің стратегиялық бағыттарының бірі. Дүние жүзілік педагогика ғылымында білім беру жүйесіндегі педагогикалық кәсіби шеберлікті қалыптастырудың мәндік қасиеттері, компоненттері, құрылымы және функциялары анықталған. Бірақ бұл тәжірибе жоғары оқу орындарында онша қолданылмайды. Сондықтан, жоғары оқу орны жүйесінде болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби педагогикалық шеберлігін қалыптастыру ерекше көкейкесті мәселе болып есептеледі. Педагогикалық шеберлік білім беруді модернизациялау жағдайында мұғалімдерді кәсіби даярлаудың тиімділігін айқындайды. Педагогикалық шеберлік-мұғалімнің кәсіби қызметін жаңартушы және жоспарланған нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін іс-әрекеттер жиынтығы. Оның басты міндеттері мыналар:

- студенттің білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;
- білімі мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру;
- аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Педагогикалық шеберліктің бір белгісі–жаңа педагогикалық технологиялармен жұмыс істей алу. Жаңа педагогикалық технологиялармен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғы шарттар қажет:

- оқу үдерісін интенсификациялауды жаппай қолға алу;
- студенттердің сабақбастылығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру;
- оның ғылыми-әдістемелік, оқыту-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау;

- жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу;
- пәндік білім стандартымен жете танысу;
- білімді деңгеймен беру технологиясын игеру арқылы студенттерге білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу;
- оқу үдерісін ізгілендірумен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу;

Қазіргі оқытушы педагогикалық шеберлікті инновациялық білім кеңістігінде қалыптастыруы тиіс. Ал, инновациялық білім кеңістігінің педагогикалық негізгі қағидалары төмендегідей: студентке ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірлігі; студенттің танымдық күшін қалыптастыру және дамыту; студенттің өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгеру; студенттің танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту; әр студентті ойлау қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық студенттердің дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу; оқу үдерісін студенттің сезінуі.

Инновациялық білім кеңістігінде педагогикалық шеберлікті меңгеру барысында оқыту міндеттері жаңаша сипат алады. Олар мыналар:

- педагогикалық қызметтің өзекті мәселелерін білу;
- оқу бағдарламасының түрлендірілген нұсқауларын құрастыру;
- оқу модулін құрастыру;
- оқу жобаларының мазмұнын анықтау, әр студентке арналған тапсырмалар құрастыру;
- студенттердің жаңа материалды меңгеруі бойынша деңгейленген жаттығулар жүйесін жасау;
- оқу әрекетінің бағалау көрсеткіштерін анықтау;

Болашақ мұғалімнің шеберлігін қалыптастыру проблемасы – көпаспектілі проблема. Бұл проблеманы шешу, бірінші кезекте, негізгі қарама-қайшылықты шешумен байланысты. Негізгі қарама-қайшылықтар: 1) жоғары білікті педагогикалық кадр даярлауға қоғамның тапсырысы мен оны жүзеге асырудың мүмкіндіктерінің арасындағы қарама-қайшылық; 2) педагогикалық кадрларды даярлаудың қалыптасқан жүйесі мен олардың даярлығының деңгейіне қойылатын талаптардың арасындағы қарама-қайшылық; 3) болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін жетілдірудің қажеттілігі мен бұл үдерісті ұйымдастырудың әдіснамалық негіздерінің жеткіліксіз жасалуының арасындағы қарама-қайшылық [1].

Жоғарыда көрсетілген қарама-қайшылықтарды шешу оқыту үдерісінде болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары мен құралдарын зерттеуді, мұғалім іс-әрекетінің құрылымын жасауды қажет етеді. Педагогикалық білім берудің жаңа ұстанымдарын жасау – оны дамытудың жетекші және керекті тенденциясы.

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберліктерін қалыптастыру үдерісін қамтамасыз ету үшін төмендегі мәселелерді қарастыру қажет:

- Жоғары оқу орнының оқу-тәрбие үдерісінде болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруға теориялық және практикалық даярлығы аспектісін жасау және жүзеге асыру.

- Педагог даярлаудың қазіргі заманғы әдіснамалық ұстанымдарына қазіргі заманғы әдіснамалық ұстанымдарына негізделген болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың моделін құру және оны практикаға ендіру.

- Кезең-кезеңмен болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру үшін оларды даярлаудың технологиясын жасау.

- Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруға даярлық деңгейін диагностикалайтын жүйе қалыптастыру.

Мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің қалыптасуына оның кәсіби мамандығына қойылатын төмендегідей негізгі талаптарды орындауда ықпал етеді:

- қоғамның алдыңғы қатарлы идеяларын игеру;
- жан-жақты білімдарлық, өмірдің әртүрлі саласынан хабардар болу;
- педагогикамен байланысты пәндерді-психологияны, физиологияны, анатомияны мектеп гигиенасын, мектептануды жақсы білу;

- оқылатын пәннің, соған байланысты ғылымды, оның жетістіктерін, ағымын жақсы білу;

- оқыту, тәрбиелеу әдістемелерін білу;
- жұмысына шығармашылық көзқарас;
- оқушыны, студентті жақсы білу, олардың жандүниесін түсіну;
- педагогикалық сенім;
- педагогтық техниканы меңгеру;
- педагогтық әдептілікті меңгеру;
- оқушыға, студентке деген құрмет пен әділдік т.б.

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың маңызды құралы оқу-зерттеу міндеттері мен тапсырмалар болып табылады. Бұл міндеттерді шешу оқыту үдерісіне оқытудың белсенді әдістерін енгізу арқылы қамтамасыз етіледі (эвристикалық әдіс, проблемалы баяндау әдісі, жобалау әдісі, зерттеу әдісі т.б.).

Студенттерді педагогикалық шеберлікке үйрету төмендегі мәселелерге бағытталған болу керек:

- оқу тәрбие үдерісін ұйымдастырудың инновациялық әдіс-тәсілдерін, формаларын, технологияларын, құралдарын меңгеруге;

- кәсіби міндеттерді орындауға (дүниетанымды, этикалық, жалпы мәдени нормаларды қалыптастыруға, мамандықты игеруге).

Бұл міндеттерді шешу болашақ мұғалімдерге алған білімдерін кәсіби салада қолдануға мүмкіндік береді.

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруды қамтамасыз ететін психологиялық-педагогикалық шарттар:

- мотивациялық шарттар (болашақ мұғалімдердің кәсіби өзін-өзі тануы, олардың педагогикалық қабілеттерінің даму деңгейін психологиялық-педагогикалық диагностикалауды жүйелі түрде өткізу, студенттердің өзінің жетістіктерін презентациялау);

- мазмұндық аспектілер (пәндік даярлау бойынша кәсіби-педагогикалық қабілеттерді дамыту үшін оқу-әдістемелік кешен арқылы ақпараттық-әдістемелік және дидактикалық жағынан қамтамасыз ету);

- ұйымдастыру мәселелері (оқыту үдерісін проблемалық әдіс, ойын, дискуссия сынды оқытудың белсенді формалары мен әдістері негізінде ұйымдастыру).

Жоғарыда айтылғандарды былай қорытындылауға болады: болашақ музыка мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру кәсіби білім берудің негізінде жатқан жалпы әдіснамалық ұстанымдарды және педагогикалық шеберліктің мазмұнын, формасын, әдістерін, құралдарын анықтайтын арнайы әдіснамалық ұстанымдарды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Коган Г.М. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа. – М., 1974. – 928 с.

ИСАБЕКОВА Г.Т., КУЗДЕУБАЕВА А.Б. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты формирования профессионального педагогического мастерства в подготовке будущего учителя музыки к педагогической деятельности

Ключевые слова: *учитель, исследователь, инновации, студент, мотивация, образование, музыка, формирование, будущее, профессиональный, педагогика.*

ISABEKOVA G.T., KUZDEUBAEVA A.B. SOME PROBLEMS OF INNOVATIVE EDUCATIONAL DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF THE FUTURE TEACHERS OF MUSIC

This article raises some aspects of the professional pedagogical skills formation to prepare the future music teacher for teaching activities.

Keywords: *teacher, researcher, innovations, student, motivation, education, music, formation, future, professional, pedagogy.*

УДК 37.016:811.11

РОЛЬ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РАЗВИТИИ СОЦИО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ИСАЕВА У.К.

В статье уточняются понятия «аутентичность», «видеоматериал», «аутентичный видеоматериал»; разграничиваются понятия «аудиоматериал», «видеоматериал», «аудио-видео материал», «оригинальный, аутентичный текст». Подчеркивается ряд положительных сторон использования в учебном процессе аудиовизуального метода для развития социокультурной компетенции.

Ключевые слова: *видеоматериал; аутентичность; аутентичный видеоматериал; социокультурная компетенция.*

В связи с распространением интернета в последнее время использование онлайн программных приложений и видео становится все более популярным в учебных заведениях и большинство этих приложений находятся в свободном доступе. Даже в тех учебных заведениях, в которых отсутствует техническое оснащение, отвечающее современным требованиям, системы управления обучением на коммерческой основе зачастую имеют функции программных приложений, которые могут быть использованы при обучении. Использование современных программных приложений и видеоматериалов является особенно актуальным при изучении иностранных языков.

В соответствии с современными образовательными стандартами целью обучения иностранному языку является одновременное развитие коммуникативной, когнитивной, информационной, профессиональной, социокультурной, а также общекультурной компетенции обучаемых [1]

Этим определяется целесообразность применения аудиовизуальных средств при изучении иностранного языка. В свою очередь, использование аутентичных видеоматериалов (как разновидность аудиовизуальных средств) при изучении иностранного языка помогает при решении следующих задач [2]:

1. Предоставление возможности познакомиться с особенностями языка «в живом контексте»;
2. Развитие памяти и внимания, так как именно с помощью органов зрения и слуха человек формирует представление об окружающей его действительности;

3. Сочетание различных видов коммуникативной деятельности: говорение, чтение, письмо и т. д.;

4. Расширение кругозора и повышение общей культуры обучаемых;

5. Интенсификация учебного процесса, в связи с тем, что информация, которая представлена в наглядной форме, быстрее и лучше запоминается обучаемыми;

6. Повышение мотивации и активности обучаемых, так как создается атмосфера для совместной работы, появляется стимул для дальнейшей работы по улучшению знаний;

Важно подчеркнуть разницу между аудиоматериалом, видеоматериалом, и аудио-видео материалом. При работе с видео материалом задействован один канал восприятия (зрительный). В таком материале наблюдается чередование описаний и диалогов, а рисунки и фото статичны. Но печатный текст дает возможность вернуться к прочитанному. Аудиоматериал линейен, здесь тоже чередуются описания и диалоги. При этом аудиоматериал демонстрирует интонацию и ритм. В видеоматериале (без звука) ситуация не описывается, а показывается. Он представляет изображение динамично, с большим количеством сопутствующей информации, дает возможность проанализировать особенности невербального поведения, но возвращение к увиденному фрагменту возможно только с применением технических средств. Аудиоматериал (видеоматериал со звуковым сопровождением) отличен от видеоматериала (без звука) одним, но достаточно существенным фактом – предъявления устной речи. И все же этот материал не является максимально информативным, так как иногда за кадром остаются причина действия, объяснение результата и т. д., тогда как в печатном тексте это может быть компенсировано стилистическими и языковыми средствами.

Таким образом, при применении отдельного вида аутентичного материала в процессе обучения иностранному языку в целом обнаруживаются какие-либо недостатки, сказывающиеся на эффективности процесса обучения и на возможности наиболее полного представления иноязычной социокультурной реальности. Данное положение выдвигает требование комплексного применения аутентичного материала в образовательном процессе.

Под аутентичным видеоматериалом мы понимаем предназначенные для носителей языка видеозаписи (сочетающие зрительный и звуковой ряд), которые содержат лингвистическую и экстралингвистическую информацию сфер жизни общества, связанных с профессиональной деятельностью будущих специалистов, и показывают функционирование языка как средства профессиональной коммуникации в естественном окружении.

В современной методике термин «аутентичные материалы» практически вытеснил термин «оригинальные материалы», который использовался ранее. При этом степень аутентичности учебных материалов является серьезной методической проблемой.

В зарубежной литературе под аутентичными материалами понимаются материалы, которые создаются для носителей языка, так называемые «настоящие тексты».

«Аутентичный, аутентический (гр. *authenticos*) – подлинный, исходящий из первоисточника». «Аутентичный» часто употребляется как синоним к словам «документальный», «реальный» «настоящий». Это понятие является противоположным понятиям «произведенный», «сфабрикованный», «ненастоящий» [3].

Применение аутентичных аудио- и видеоматериалов предоставляют возможность, наглядным образом, ознакомиться с особенностями речи, с представителями культуры. Аудиовизуальный метод обучения в настоящее время получает широкое распространение. Данный метод был предложен и разработан французскими учеными в научно-исследовательском центре по изучению и распространению французского языка (КРЕДИФ) при высшей педагогической школе в Сен-Клу [4].

Основу данного метода составляет комплексное применение технических средств, которые способствуют зрительно-слуховому синтезу в процессе изучения иностранного языка. Данный метод не требует сложного технического оснащения, более того, в настоящее время практически в каждом учебном заведении имеются компьютеры или же видеомэгафоны, с помощью которых преподаватели могут показывать обучающие видео на языке оригинала. Использование аудиовизуального метода подразумевает под собой изучение конкретного лексико-грамматического и стилистического материала, который характеризует разговорную речь носителя языка оригинала.

Данный метод характеризуется тем, что новый материал воспринимается на слух, а его особенности и значение становятся понятными, благодаря различным средствам зрительной наглядности.

Понятие «социокультурная компетенция в сфере профессиональной коммуникации» понимается нами как совокупность знаний о культуре изучаемого языка, истории отношений между социальными субъектами, как совокупность умений иноязычного профессионального общения в соответствии с социокультурными нормами, правилами взаимодействия между людьми, позволяющая реализовывать профессиональное коммуникативное поведение в зависимости от социокультурного контекста.

Развитие социокультурной компетенции у обучающихся будет происходить эффективно, если использовать аутентичные видеоматериалы как средство развития социокультурной компетенции в процессе обучения английскому языку, разработать и реализовать в обучении методику применения аутентичных видеоматериалов. Условиями для успешного развития социокультурной компетенции у обучающихся являются:

- 1) наличие материалов определенного социокультурного наполнения, соответствующих целям обучения иностранному языку;
- 2) комплекс коммуникативных упражнений к материалам определенного социокультурного наполнения.

Следует добавить, что аутентичные видеоматериалы вызывают у обучающихся интерес вследствие своего стилистического жанрового образования. При этом никакие другие материалы не могут дать такого полного представления о социокультурной реальности страны изучаемого языка и продемонстрировать сочетание вербального и невербального кодов иноязычного общения. Аутентичные материалы помогают расширить кругозор обучающихся. Применение аутентичных видеоматериалов в процессе обучения иностранному языку дает получать информацию о лингвистических, социокультурных характеристиках аутентичного акта общения и формировать навыки адекватной интерпретации стереотипных ситуаций иноязычного общения, познакомиться с проблемами своих сверстников в стране изучаемого языка и узнать особенности иноязычной коммуникации. И. Я. Зимняя определяет различные цели использования наглядности при обучении:

- в целях сообщения языковых знаний;
- для создания прочных условий запоминания знаний;
- в целях обработки механизма говорения;
- для создания коммуникативной необходимости говорения[5].

Видеоматериалы являются мощным средством реализации целей наглядности при обучении иностранному языку. В другой своей работе И. А. Зимняя определяет значимость социального компонента в обучении иностранному языку, так как он является определяющим в развитии личности обучающегося. Исследователь объясняет это тем, что он предоставляет возможность не только ознакомиться с культурным наследием страны изучаемого языка, но и также, при сравнении его с культурными ценностями своей страны, оказывает влияние на формирование общей культуры обучаемых[6]. Следовательно, целью данной концепции является расширение общего, социального и культурного кругозора обучаемых, также в значительной степени стимулируется и их познавательная активность. Целью применения видеоматериалов при обучении иностранному языку является

развитие языковых и коммуникативных навыков у обучающихся по образцу носителей языка.

Таким образом, видеоматериалы, которые применяются на уроках, должны быть аутентичными, то есть, созданными носителями языка. К тому же важно подчеркнуть, что они не должны носить обучающий характер во всех случаях.

Необходимо отметить, что при аудитивном восприятии речевого сообщения, одновременно воспринимаются мимика, жесты, социальная информация, движения тела, а также внешние проявления участников коммуникации. Например, Г.В. Колшанский считает, что телодвижения, жесты и манера выражения человека имеют языковые признаки, конкретные значения, так как с помощью слов выражаются не более 35 % общественно значимой информации. Особенное значение имеет эмоциональное воздействие видео[7].

Видеоматериалы привлекают внимание обучаемых. Более того, они оказывают положительное влияние на их непроизвольное внимание, так как необычность, динамичность, новизна изображения и так далее — являются теми качествами информации, которые воспроизводятся благодаря видео. Также видеоматериалы в значительной степени способствуют развитию у обучаемых умения говорить, сравнивать, анализировать, делать выводы, так как различные ракурсы различных объектов представляются наглядным образом.

Использование видеоматериалов при обучении иностранному языку способствует развитию творческих способностей обучающихся, а также усвоению ими знаний. Они участвуют в наблюдении и созерцании. Более того, использование различных каналов поступления информации оказывает положительное влияние на прочность запоминания языкового и страноведческого материала. Видеоматериалы при обучении иностранному языку также способствуют механизации и автоматизации различных интеллектуальных процессов (исследование, анализ, проектирование и т. д.). Необходимо отметить, что видеоматериалы могут быть использованы не только как средства преподнесения информации, но также и как средства для повторения, закрепления, обобщения, контроля полученной информации. Они участвуют в формировании креативного подхода в обучении, критического мышления. Можно сделать вывод, что психологические особенности оказывают положительное влияние на интенсификацию учебного процесса и создают необходимые условия для создания коммуникативной компетенции обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воробьёв Г.А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка (поиск эффективных путей) // Иностранные языки в школе, – 2003. – №2. – с. 30-36.

2 Игна, О.Н. Развитие социокультурной компетенции студентов на основе аутентичных материалов при профессионально-ориентированном обучении иноязычному общению : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 – Томск, 2003. – 186 с.

3. Азимов Э.Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб. : Златоуст, 1999.

4. Барышников Н. В. Теоретические основы обучения чтению аутентичных текстов при не совершенном владении иностранным языком : дис. ... д-ра пед. наук. Пятигорск, 1999.

5. Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Педагогика высшей школы, – 2016, –№1 (04)

6. Зимняя, И.А. ТСО и наглядность в обучении иностранным языкам // Вопросы использования технических средств в обучении иностранным языкам в вузах. – М., 1979. – с. 3-15.

7. Колшанский, Г.В. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980. – 118 с.

ИСАЕВА Ұ.Қ. АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУДА АУТЕНТТІК ВИДЕО МАТЕРИАЛДАРДЫҢ РӨЛІ

Мақалада «аутенттілік», «видеоматериал», «аутентті видеоматериал» түсініктеріне анықтама беріле отырып, «аудиоматериал», «видеоматериал», «аудиовидеоматериал» және «аутентті, түпнұсқа мәтін» түсініктерінің айырмашылықтары түсіндіріледі. Сонымен қатар аутентті материалды шет тілі сабағында әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамыту мақсатында қолданудың тиімді тәсілдері айтылады.

Кілт сөздер: видеоматериал, аутенттілік, аутентті видеоматериал, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік

ISAEVA U.K. THE ROLE OF AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM

The article specifies the terms of authenticity, video material, and authentic video material, dwells upon the differences between audio material, video material, and audio-video material and between original and authentic texts. The article points out the main advantages of using audio-visual method in development of socio-cultural competence in the foreign language class.

Key words: video material, authenticity, authentic video material, socio-cultural competence

ӘОЖ 37.014.74

THE ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR WORK IN FOREIGN LANGUAGE WITH CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL

MURATOVA M.A., URAZBAYEV K.B.

A technique of carrying out classroom and out-of-class activity at the initial stage of training the English is considered in the article. In teaching all school subjects a certain place is allocated to connection of classroom and outside the classroom activity.

Classroom and out-of-classroom work on a foreign language is carried out by means of a foreign language according to the purposes and problems of training at school. Extracurricular work as well as fixed promotes development of cognitive interest of pupils, promotes improvement of skills, expansion of their outlook.

Keywords: *Classroom and out-of-classroom work, initial stage of training, teaching technique, a foreign language, classroom and outside the classroom activity, extracurricular work, purposes and problems of training at school*

The success of extracurricular work depends not only on the activity of the students, but also on the pedagogical influence, teachers give students the ability to interests of socially useful direction.

The educational and educational value of extra-curricular educational activities teachers rated highly from the very beginning of the formation of the national school. In modern didactics types of extracurricular training sessions are treated as out-of-classroom stage of the learning process. The organization and its initial assistance to students assigned to the subject teachers, for whom this kind of extracurricular work is a natural extension of teaching.[1, 59p.] Features of out-of-classroom activities are reflected in the methodological requirements for its content.

The following can be attributed to the methodological requirements:

1. The connection of classroom and out-of-classroom activities. This relationship may be double-sided. Out-of-classroom activities are based on work in the classroom. Extra-curricular activities of a foreign language is based, as you know, on the possession of skills and abilities, created at foreign language lessons, so it is important for students to use these skills and abilities fully as possible, at the same time improving and developing them in accordance with the terms and features of extracurricular work.[2,102p.] Extracurricular work in this way can have a positive impact on the educational activity of students in a foreign language.

Extracurricular communication in a foreign language students closer to some extent naturally motivated to use them, it can serve as an important means of motivation, so necessary for the practice of speech and language acquisition. The most complete realization of the methodological requirements can be under certain conditions.

First of all, the subject of the training sequence of linguistic material and its study should allow to use it not only in the classroom but also in out-of-classroom, of course, in a different way by combining and varying it.[3,43p] Books in foreign languages make it possible to develop, combine and integrate new training topics in everyday situations and in new topics in extracurricular activities primarily within the studied language material.

On this basis, it is possible to carry out mass school activities in a foreign language. Of course, the introduction of a certain number of new language material

is inevitable, and even desirable, because this material makes it possible to improve the content side of verbal activity and thus significantly enrich the individual experience of the speech of students in a foreign language. However, methodically and psychologically unnecessarily overloaded out-of classroom lessons with new materials, because it reduces the students' interest in this kind of studies because of its difficulty, inaccessibility, especially expressive forms of speech activity of pupils.

The second requirement for the implementation of the connection of educational and extracurricular work is the interest of the students, informative content, the attractiveness of the forms of extracurricular work.

The material used in the out-of-class for the preparation of events, should be interesting, informative, developing. It must take into account the personality, aptitudes and level of language learners.

A variety of methods and forms of work, taking into account the conditions of employment (place, time, etc.), The age of the students, the specifics of extracurricular work is an important means of increasing the interest of students[4,245p.].

2. Obligation in the performance of their students voluntarily taken the extracurricular assignments in the relevant types of work (eg, circles, mass events). Without this it is impossible to perform the following third requirement.

3. Purposefulness and regularity of extracurricular activities in accordance with the kinds of features extracurricular work: weekly, daily, monthly, once every six months, a year.

4. The massive coverage of the students different types of extracurricular activities is a means of enhancing its impact on students.

As practice shows, the types of extracurricular work, that meet these requirements, must have the following characteristics:

- information content and richness, which assist the implementation of practical and educational purposes extracurricular work;
- communicative focus: all kinds of extracurricular work should ensure that the use of a foreign language as a means of obtaining and transmitting information in a typical natural communication situations;
- situational: the vast majority of types of extracurricular work should include a «set» of situations that are subject to the background and motivation of purposeful linguistic actions;
- orientation tasks to increase the activity of language students; emotional forms and methods of implementation, which assists enhance students interest in foreign language activities

Currently, the need became apparent the idea of learning a foreign language as a means of communication by all means in collective action based on

interpersonal relationships: teacher-group, teacher-student, student group, student-student, etc. The positive impact on the individual learner has a group activity. The game allows you to create and rally the team. The game gives you the joy of fellowship with peers.[5,14p.]

The game gives you the ability to navigate in real-life situations by playing them repeatedly, as if for fun in his fictional world; provides psychological stability; It relieves anxiety, which is now so high in the parents and passed on to children; It generates an active attitude to life and dedication in fulfilling this goal.

Psychological aspects of the game:

The game is very important for a child: he learns the world is easy to assimilate complex concepts. The game is especially full and sometimes suddenly manifest a person's ability, the child in particular. The game always involves a decision - what to do, what to do, how to win? The desire to address these issues aggravates mental activity playing. And if the child in this case is to speak a foreign language, there are hidden rich training opportunities. For children play - especially fun.[5,65p] The game is all the same. It is feasible, even weak students. Moreover, weak language training student may be the first in the game: resourcefulness and ingenuity are becoming more important than the knowledge of the subject. The sense of equality, of enthusiasm and joy atmosphere, a sense of affordability jobs - all this gives the opportunity to the children to overcome shyness, interfere with the free use in speech words of a foreign language, and a beneficial effect on learning outcomes. Gradually assimilated linguistic material, it becomes easier to learn.

Playing along with working and learning - one of the main human activities, an amazing phenomenon of our existence.

By definition, the game - this type of activity in terms of situations, aimed at the reconstruction and the assimilation of social experience, which develops and improved self-management behaviors.

The term «game pedagogical technology» includes a fairly large group of methods and techniques of the organization of the pedagogical process in the form of a variety of educational games.

Experience has shown a positive impact on the educational and learning process of all kinds of games. Each game fulfills its function, contributing to the accumulation of linguistic material, consolidate previously acquired knowledge, the formation of speech skills, abilities.

Types of games used in the out-of-classroom sessions:

Didactic.

Didactic game as a form of learning a foreign language is used not only at classroom and also out-of-classroom and in self-employment of children. Their peculiarity is that the assimilation of children of linguistic material is carried out in

practice, with the attention and involuntary remembering. Didactic games develop concentration, improve mental performance of children.[6.154p]

Outdoor games.

The life of a child is unthinkable without motion. Therefore, the mobile game creates a fertile ground for the development of children's activities, enhance their health, contributes to the solution of certain of educational tasks, including language training[6,214p].

Role-playing games.

Role-play the most attractive for children, because playing, they can show their imagination fully[6,296p]. The game is of great importance for the development of the younger schoolboy: taking on different roles, he empathizes begins to navigate the relationships between people, it manifests inherent in the creative possibilities.

We live in informational society. Constantly the amount of information in foreign languages increases, and, therefore, the need for the people able to process it increases. And it is impossible without mastering a lexicon of a foreign language.

Work on lexicon – important and labor-intensive process, and on how it takes place, considerably depends learning efficiency to a foreign language in the next years. The great value in all classes since work on her gives food for language observation that is important also for the general culture of school students, and for knowledge of the native language is attached to training in lexicon.

When training in lexicon use various methods and receptions [7]. Many of them are quite effective. In our opinion, such form is carrying out the dramatized holidays. It is one of elements of theatrical pedagogics which can be used in out-of-class work.

It is one of elements of theatrical pedagogics which can be used in out-of-class work.

Staging increases independence of pupils, search activity of pupils to the course of preparation for a performance is supplemented with cool occupations under the leadership of the teacher and makes together with them indissoluble whole. Such approach provides assimilation of passed, raises the developing training role, is an educational tool and developments of informative opportunities of pupils, allows to solve in a new way a problem of the accounting of specific features of pupils[7].

In the course of theatrical action, in our case, a holiday in a foreign language, pupils communicate, and, therefore, use the lexicon acquired at lessons. The dramatized representation is some kind of generalization of language knowledge, abilities, skills of pupils. With participation in similar actions the passive lexicon of children gradually passes in active, i.e. the pupil is already capable to transfer the thoughts in a foreign language more freely both in oral speech, and in written.

Action purpose:

- to cultivate interest the pupil in learning of foreign language;
- in a game form to check abilities of pupils to apply the gained knowledge (lexicon, colloquial expressions, steady forms, etc.);
- to develop creative activity of pupils.

The holiday is preceded by big preliminary preparation. The teacher together with pupils has to prepare demonstration material, registration of a scene, children learn New Year's verses and songs by this holiday, in advance prepare gifts.

Pupils of other classes, teachers, parents are invited to a holiday. All guests take seats in the hall.

As the leader the teacher acts. At the organization of a holiday a lot of things depend on the teacher, his emotionality, on the one hand, and abilities in time to leave aside, to be imperceptible – on the other hand, in particular, if leaders – children.[8] The main thing when carrying out a holiday – to create the benevolent atmosphere and a situation of success.

BIBLIOGRAPHY

1. English as a global language. Cambridge, UK ; New York, N.Y. : Cambridge University Press. Crystal, D. 2003.-1-13p
2. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, Richards, J. C., Rodgers, T. S. 2001,-4-8p
3. Staff conceptions of curricular and extracurricular activities in higher education. Published online: 20 August 2009 Springer Science+Business Media B.V. Clegg S., Stevenson, A., Willott, J. 2009,-18p
4. Participation in School-Based Extracurricular Activities and Adolescent Adjustment Journal of Leisure Research, Vol. 37, Darling, N. Caldwell, L. and Smith, R. 2005,-21p
5. The Effects of Extracurricular Activities on the Academic Performance of Junior High Pupils. Undergraduate Research Journal for the Human Sciences. Volume 5 – 2006. <http://www.kon.org/urc/v5/fujita.html> retrieved on October, 1 Fujita, K. 2011,-11p
6. The Importance Of Teaching Culture In The Foreign Language Classroom in Radical Pedagogy 2001 ISSN: 1524-6345 http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue3_3/7-thanasoulas.html retrieved on November, 20, 2011. Thanasoulas D., 2001,- 47p

МҰРАТОВА М.А., ОРАЗБАЕВ Қ.Б. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРМЕН ШЕТЕЛ ТІЛІНДЕ САБАҚТАН ТЫС ІС-ШАРАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мақалада бастапқы оқыту кезеңіндегі ағылшын тілі бойынша сыныпта және сыныптан тыс өтілетін іс шараларын жүргізу методикасы туралы айтылады. Сабақ барысындағы және сабақтан тыс іс шаралар, барлық мектеп пәндері өтілуі бойынша ең маңызды орын алады. Ағылшын тілі пәні бойынша сыныпта және сыныптан тыс іс шаралар ең алдымен мектептегі ағылшын тілінің мақсаты мен міндеттері арқылы іске асырылады. Сыныптан тыс іс шаралар, сыныпта

өткізілетін іс шаралар секілді оқушылардың ой өрісін дамуына, сабаққа қызығушылығын, білім білік дағдысын артыруға көмектеседі.

Кілт сөздер: Сабақ барысындағы және сабақтан тыс іс шаралар, іс шаралар, үйренудің бастапқы кезеңі, ағылшын тілін оқыту методикасы, ағылшын тілінен сыныптан тыс іс шаралар.

МУРАТОВА М.А., УРАЗБАЕВ Қ.Б. ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕУРОЧНОЙ РАБОТЫ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ С ДЕТЬМИ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье речь идет о методике проведения классных и внеклассных мероприятий на начальном этапе обучения английскому языку. В преподавании всех школьных предметов определенное место отводится связи урочной и внеурочной работы. Классная и внеклассная работа по иностранному языку осуществляется в соответствии с целями и задачами обучения в школе. Внеурочная работа, как и урочная, развивает познавательные интересы учащихся, способствует совершенствованию умений и навыков, расширяет кругозор.

Ключевые слова: Классная и внеклассная работа, начальный этап обучения, методика преподавания иностранного языка, начальный этап обучения, внеклассная работа по иностранному языку, умения и навыки.

ӘОЖ 37.016: 811.111

ANDRAGOGY. ITS ROLE IN THE LIFELONG LEARNING

PERINBAYEVA G.K., NISHANOVA S.T.

In the broad sense, andragogy should be understood as the science of self-realization of human personality. As it is known, some people realized at a young age, but many of them are revealed gradually, accumulating knowledge, experience and skills throughout their lives. Andragogy contributes the revelation of personality and helps to find their place in life and to realize their latent abilities. Andragogy implements the ancient formula of training: non scholae, sed vitae discimus – to learn not for school, but for life.

Keywords: andragogy, an adult, adult education, pedagogy, knowledge, skills, learning process, lifelong learning, principles.

The whole history of the formation and development of human learning as a separate area of its activity, it indicates that the training should be continuous and adaptive. Since the working staff consists of adults, the training should be taken into accounts of their ages, socio – psychological, national and other features.

For this aim a modern pedagogical science «andragogy» was formed. Andragogy is derived from Latin words «Andros» means «an adult, a mature» and «agogus» is «to lead, to conduct». It is a branch of pedagogical science which reflects the theoretical and practical learning problems, upbringing and education of the adult learners during their life[1; p:147].

For the first time the term «andragogy» was introduced in 1833 by the German historian Alexander Kapp. Andragogy might be termed an adult learning theory referred to it as a «model of assumptions»[2; p: 9].

In 1970s M. Knowles published a fundamental work «The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy» and in his work he formulated the basic components of andragogy[3; p: 21-22]:

- an adult, who studies on his own, has a leading role in the learning process;
- being formed personally, he has set of aims for learning and tends to self-reliance, self-realization, self-government;
- adult has a professional and life experience, knowledge, skills which should be used in the learning process;
- an adult looks for an application to use his obtained knowledge and skills in the practice;
- The learning process is largely determined by the temporal, spatial, domestic, professional, social factors which might prevent from studying or facilitate it;
- The learning process is organized in the form of joint activities of the students and a teacher.

The main provision of andragogy, which is opposed to traditional pedagogy, is that the leading role in the learning process is played not by teacher but learner. The connection between learner objectives and motivation is strong [4; p:110]. In order to accomplish the goal of relating the subject matter to the lives of the learners, educators need to understand the scholastic objectives and motivational targets of the learners. Such understanding requires that learners and educator interact with each other more than might generally be done in a traditional class where pedagogical principles govern the class[5; p: 39].

Andragogy mainly involves practical exercises rather than lectures. It might be experiments, discussions, role plays, case studies, solving specific industrial challenges and problems. In addition, an approach to the theoretical knowledge should be changed too. In the first place there should be discipline, which supports an integrated material in several related fields of knowledge, such as project management.

The negative phenomenon in adult learning is that adults' memory, thinking and processes of perception are not so productive like children's ones. In that case methodology, teaching methods, such as mnemonic memorization techniques which helps to remember facts and a large amount of information are very important in the adult learning.

The adult has established mental abilities such as an individual experience of social behavior, professional activities which influence on his learning positively. However, this experience is obsolete, individual mental models might be in a

conflict with the general goals, skills and requirements as the result there can be difficulties in adult education, where it is necessary not only «to accept» new information, but also «to remove» old, obsolete ones.

The modern science has identified the following main principles of andragogy:

1. *The principle of the priority of self-study.* In order to use this principle practically, there should be the significant preparation - the preparation of training programs, selection and printing of educational material, the acquisition and creation of educational computer programs. It is not enough just the preparation of literature list. This principle provides the possibility of the adult to acquaint unhurriedly with educational materials, memorization of terms, concepts, classifications, understanding the processes and technologies of their implementation. The significant assistance in this situation provides a modern distance training.

2. *The principle of joint activity* with the teacher and classmates in the preparation and in the learning process. The first point of the learning process is to identify the needs of students and the needs of production. Interview training such as analysis, cognitive science, group discussions allow to identify these needs.

3. *The principle of using the existing positive life experiences* (especially social and professional), practical knowledge and skills of the learner as the basis of training and formalization of the source of new knowledge. This principle is based on active learning methods, stimulating the creative works of the learner. On the other hand, attention should be paid to individual work - writing papers such as essays, case studies, the creation of diagrams and descriptions. Individual work can be formed in dialogue between learner and teacher for the mutual transfer of information and knowledge. This is carried out formalization of empirical knowledge.

4. *The principle of correcting of obsolete experience and personal attitudes* which can impede in accepting new information. There might be used professional and social experience, which is in conflict with the requirements of the time and corporative aims. For example, a highly qualified specialist can be adjusted to individual work, in order to hide his personal knowledge and not the acceptance of new prospective workers, seeing them as a threat of his personal well-being. In such cases there should be used conversation, the creation of new points of view, opening new prospects and so on.

5. *The principle of individual approach* for the needs in the basis of personal training, taking into account the socio-psychological characteristics of the individual, the availability of free time, financial resources, etc. The approach is based on an individual assessment of the learner, the analysis of his professional activity, social status and the nature of relationships in the team. Preliminary

interviews, questionnaires, tests allow to construct the social and psychological portrait of the student.

6. *Principle elective training*. It means giving the learner the freedom of choice of objectives, content, forms, methods, sources of funds, time, place of training, assessment of learning outcomes.

7. *The principle of reflexivity*. This principle is based on a conscious relation of the learner to learning process which takes the main role in self-motivation.

8. *The principle of demanding the learning outcomes from the learner*. At first it is the practical activities which show the student's acquired knowledge, skills and economic, industrial activity of the enterprise. Based on this principle, before the planning and organization of training it is necessary to research and analysis activities, which will formulate the goals and objectives.

9. *The principle of systematic training*. It consists of the objectives and content of the training of its forms, methods, tools, training and evaluation.

10. *The principle of the actualization of learning outcomes*. The fulfillment of this principle is provided by the previous principles - systematic, practical relevance of learning outcomes of an individual approach, the usage of accumulated experience.

11. *The principle of the development of the learner*. Education should be directed to the improvement of the individuality, the creation of self-learning ability, comprehension of the new in the practical activity of the adult.

To maximize the achievement of the purposes of andragogy it is necessary to divide adults in different age groups. Social science identifies three age categories: to the age of 25, 25 to 45 years and more than 45 years [6; p:57]:

- The first category is divided into two groups - with and without professional education. Accordingly, it is first necessary to give education to ensure that they are involved in professional activities, organizing industrial training classes. The second should be to create conditions to increase the professional level.

- The second category is the professional education and experience, relevant professional development, the realization of potential.

- The third adult category, despite the fact that it has reached a certain social and professional status, also requires continuous, adaptive in the character of the training, but that training, in many cases, is impossible without the cooperation of the first and second category.

For each category, it should be installed the required goals, approaches, teaching methods, to determine the interaction of workers belonging to different categories

The above leads to the conclusion that andragogical model is more effective in teaching adult learners, rather than pedagogical model of teaching.

Undoubtedly, andragogy requires in understanding and adapting, taking into account the important factors in successful learning.

However, andragogy is a real scientific basis, providing adult education. It contributes to the further development of the entire education system and the formation of sciences that are considered in all aspects of the complex process of the adult education during their life.

BIBLIOGRAPHY

1. Змеев С.И. Основы андрагогики: Учебное пособие для студентов, аспирантов и преподавателей. –М.: Флинта: Наука, 1999. – 147 с.
2. Henschke, J. An International Capsule of a Perspective of the History and Philosophy of Andragogy, 2010.- p: 9.
3. Knowles, M. The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy. Chicago, IL: Follett Publishing Company, 1980. - p: 21-22.
4. McGrath, V. Reviewing the Evidence on How Adult Students Learn: An Examination of Knowles' Model of Andragogy. The Irish Journal of Adult and Community Education 2009. - p: 110.
5. Chan, S. Applications of Andragogy in Multi-Disciplined Teaching and Learning. Journal of Adult Education, 2010. – p: 39.
6. Edward L. The best ages for learning. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1925. - p:57

ПЕРИНБАЕВА Г.К., НЫШАНОВА С.Т. АНДРАГОГИКА. ОНЫҢ ӨМІРЛІК ЖАЛҒАСАТЫН БІЛІМ АЛУДЫҒЫ РӨЛІ

Мақалада ересектерді оқыту әдістемелерін зерттейтін ғылым – андрагогика жайында мәлімет берілген. Андрагогика өмірлік білім алу, өзін-өзі тану, дамыту, ересектердің өмірде өз орындарын табуға, жасырын қабілеттерін танытатын ғылым болып табылады. Андрагогиканың ұраны: non scholae, sed vitae discimus – мектеп үшін емес, өмір үшін оқы.

Кілт сөздер: андрагогика, ересек адам, ересек адамның білімі, педагогика, білім, дағды, оқыту процесі, өмірлік білім алу, принциптер.

ПЕРИНБАЕВА Г.К., НЫШАНОВА С.Т. АНДРАГОГИКА, ЕЕ РОЛЬ В ОБУЧЕНИИ НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЖИЗНИ

В данной статье рассматривается наука Андрагогика, которая связана с обучением взрослых. Андрагогика – это продолжительное обучение в течение всей жизни, призванное помочь взрослому человеку найти свой путь, самореализоваться и раскрыть свой потенциал. Девиз Андрагогики: non scholae, sed vitae discimus – учись не для школы, а для жизни.

Ключевые слова: андрагогика, взрослый человек, образование взрослого человека, педагогика, знание, навыки, учебный процесс, продолжительное обучение в течение всей жизни, принципы.

ӘОЖ 37.016: 811.111

INTERCULTURAL COMPETENCE IS THE KEY COMPETENCE OF XXI CENTURY

TASHMETOVA G.M., AKESHOVA M.M.

The article examines the role of intercultural competence. A special role in the admission of students to the cultural heritage and spiritual values of their people and other peoples of the world belongs to foreign language, through which the direct and indirect dialogue of cultures native and foreign has become one of the main provisions of the modern concept of education. Formation of intercultural competence is one of the most pressing issues of modern education, because it is one of the most important goals of intercultural education.

Keywords: *competence, intercultural competence, communication, intercultural communication, intercultural communication competence.*

Intercultural competence is the ability to interact effectively and appropriately in intercultural situations, based on specific attitudes, intercultural knowledge, skills and reflection. The rapid development of communication and transportation technologies has gradually transformed human society into a global community in the 21st century, in which intercultural communication competence becomes a necessary ability for citizens to interact appropriately and effectively in order to develop a harmonious and productive life and further build a multicultural civil society across nations and regions. Although the study of intercultural communication competence can be dated back more than half a century ago, the trend of globalization in human society has complicated the nature of the concept, and demands scholars to face the intrinsic and the extrinsic challenges of studying the concept by taking multiple perspectives to it, and re-examining its development in diverse cultural and interactional contexts.

Thus, scholars in different disciplines have begun to explore how to help people develop a global mindset through the enhancement of intercultural communication competence by extending and expanding the previous research on communication competence. It is assumed that only through intercultural communication competence can people of differing cultures achieve their goals effectively and appropriately in the process of intercultural interaction. Nevertheless, although intercultural communication competence has been identified as one of the most important concepts in the study of crosscultural communication, research in this area has been suffering from the problem of conceptual ambiguity and the lack of valid and reliable instruments to assess the concept since the initial stage of study. Chen and Starosta developed a model that

aims to promote «interactants’ ability to acknowledge, respect, tolerate, and integrate cultural differences to be qualified for enlightened global citizenship». (Figure 1).

Five dimensions of intercultural communication competence were identified in the new model with each dimension containing two or four elements, respectively. Due to the impact of globalization that increases the frequency and intensity of intercultural interaction, more and more scholars continued to explore the nature of intercultural communication competence from the early 1980s. Approaches to the study of the concept were expanded and identified. However, as Chen and Starostapointed out, those approaches for the study of intercultural communication competence were useful, but they still were unable to satisfactorily provide a more holistic picture that can mirror the face of the concept, especially when it is applied to the context of globalizing society[1, pp.353-383].

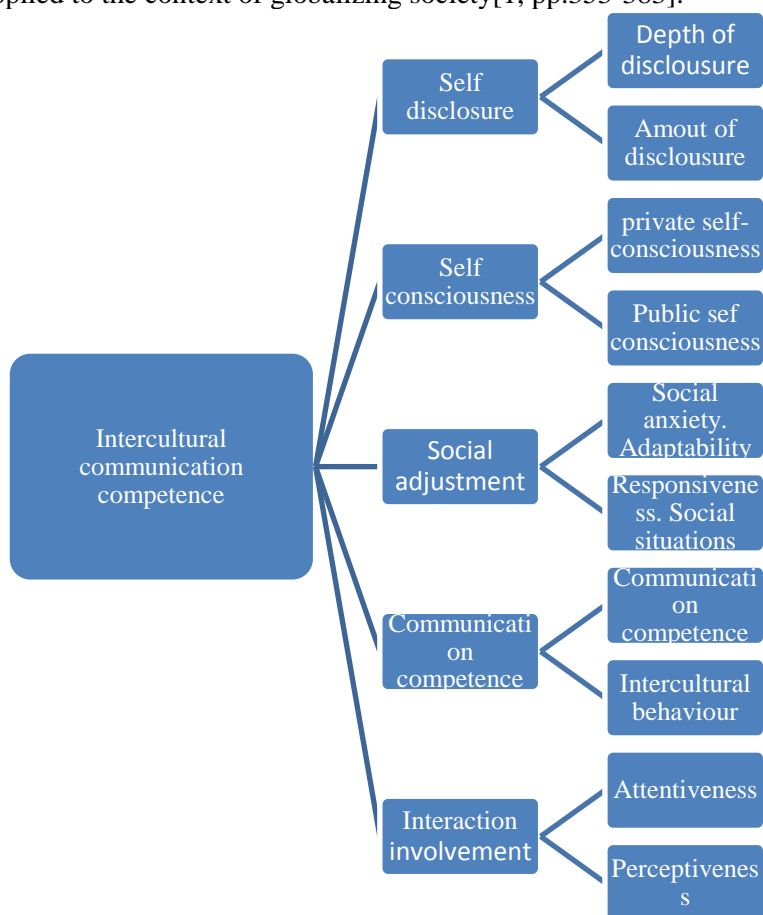

Figure 1. A new model of intercultural communication competence.

Typically intercultural competences are gained through a combination of experience, training, and self-reflection. Despite the fact that much of what becomes intercultural competences can be acquired through personal experience, many programs have been designed to provide formal teaching or training, and they often help substantially. Understanding one's own culture and understanding cultures as human constructions are both necessary steps in learning to cope intercultural interactions, and usually precede learning about other peoples, other cultures, other ways of being. However, learning is circular: there is no better way to discover the socially constructed nature of one's own culture than to be faced with another culture having quite different assumptions. The practice and learning of intercultural competences never ends but is a lifelong pursuit, evolving over time through the accumulation of experience, training, and thoughtful reflection upon both (Deardorff, Dervin). At the very least, it is often possible to teach knowledge of others, and an attitude of respect for the beliefs and values of others, to the point of permitting others to hold different truths to be self-evident. Recognition of differences serves as an essential beginning point for, without such recognition, understanding of the implications of difference cannot develop. Ultimately, the goal must be to teach concrete skills for successful interaction with members of different cultures, the «intercultural communicative competence» described previously. Establishing a safe context in which people can ask naïve questions without the assumption of malice is a critical step. Developing a trusting relationship in which such questions can not only be asked but also answered takes time, repaying the effort through increased understanding. Often merely holding intercultural dialogue suffices if understanding is achieved; agreement need not be the expected result. Sometimes groups that meet simply to learn about one another are successful; other times, establishing multicultural groups engaged in a common task works better, with acceptance of difference arising from joint effort rather than being the explicit focus. Since a diverse group typically brings a wide range of knowledge and experiences, they often are successful in resolving problems [2, pp. 157-174].

As described in UNESCO's Guidelines on Intercultural Education, the study of international standard-setting instruments and other documents resulting from international conferences highlights the international community's view on education relating to intercultural issues. A certain number of recurrent principles can be identified that may guide international action in the field of intercultural education:

- Principle 1: Intercultural education respects the cultural identity of the learner through the provision of culturally appropriate and responsive quality education for all.

- Principle 2: Intercultural education provides every learner with the cultural knowledge, attitudes and skills necessary to achieve active and full participation in society.

- Principle 3: Intercultural education provides all learners with cultural knowledge, attitudes and skills that enable them to contribute to respect, understanding and solidarity among individuals, ethnic, social, cultural and religious groups and nations.

These principles are directly related to the third pillar of education: «Learning to live together», which consists in developing an understanding of other people and an appreciation of interdependence – carrying out joint projects and learning to manage conflicts - in a spirit of respect for the values of pluralism, mutual understanding and peace. This is also closely related to the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, which mentions that the aim of education should be to «promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial and religious groups» [3, pp.33-37].

The new social media, such as web-based forums, or wikis, provide new opportunities for crossing group boundaries and sharing information among diverse cultures given that they permit the active creation of content, rather than just the passive reading of content posted by others. Essentially, the goal must be to create a wide variety of open spaces, both online and face-to face, in which to hold intercultural dialogues among innumerable groups. The practice of interculturalism must become part of the fabric of daily social life, not something demonstrated only during a conference, festival, or in school. The values, beliefs, and attitudes, as well as the knowledge and skills that jointly comprise intercultural competences are put to work in this stage of the process. Enacting intercultural competence includes taking advantage of the wide range of opportunities already or potentially provided by cultural organizations to create intercultural hubs within particular communities. Competence in intercultural interactions is gained not only through formal or non-formal teaching, though such is appropriate, but also through the activity of interacting with cultural others. Thus all efforts to begin intercultural dialogues are tools enhancing intercultural competences, and all strengthen understanding of basic human rights. Deliberate design of the structure of events that facilitate dialogue, as well as careful design of the process by which individuals and groups participate in the dialogue, are both significant. Spano provides a detailed outline of how both were managed successfully in one particular community, creating a context within which intercultural dialogue was developed among competing groups with little history of cooperation [4, pp.150-151].

Five basic and learnable interaction capacities to Intercultural Competence development:

1. The ability to respond to others in non-judgmental ways, to be open to new cultural knowledge (Inca Scale: Knowledge Discovery)

2. The ability of listening responsively, making efforts to understand and find ways to connect to the other (Inca Scale: Communicative Awareness)

3. The ability to show respect and a positive regard for another person (tolerance for accents, levels of proficiency) (Inca Scale: Respect for Otherness)

4. The ability to react to new and ambiguous situations without being overwhelmed (Inca Scale: Tolerance for Ambiguity)

5. The ability to participate in social practices of learning in larger virtual environments. (Evaluation: appraisal talk) [5, p.44].

Summing up we want to mention that Intercultural competence is neither a static state nor the direct result of one discrete learning experience. Language ability and explicit (i.e. learnable) knowledge of cultural characteristics alone do not suffice for intercultural competence. Nor is intercultural competence acquired by visiting a foreign country or ad hoc through further education. If the assumption is correct that culture is constantly in flux, then individuals must learn and master the ability to deal with ongoing processes. The development of intercultural competence is thus complex and multidimensional and, depending on the intercultural situation, can take on a variety of forms. The acquisition of intercultural competence is a continual, dynamic process. The point of departure for intercultural competence is a fundamentally positive attitude towards intercultural situations. For the intercultural competence learning process, this positive motivation is at least as decisive as the cultural content that is to be learned. One of the attitudes beneficial to intercultural learning is therefore a general openness for and appreciation of cultural diversity and an ability to encounter and deal with individuals from foreign cultures in an open, curious and unprejudiced manner. This openness and appreciation of cultural diversity can be promoted through cultural education or language learning. A cultural blindness for foreign languages and/or cultural backgrounds can, conversely, lead to a wide range of uncertainties, which may result in conflict escalation. A key factor in intercultural competence is, ultimately, when any uncertainties arise, that participants remain open to unknown situations and that they continually reflect on these experiences.

BIBLIOGRAPHY

1. Chen, G.M., &Starosta, W.J. Intercultural communication competence: A synthesis. In B. Burlinson (Ed.), *Communication yearbook 19*, 1996.–pp. 353-383.

2. Deardorff , D.K. *The Sage handbook of intercultural competence.* / Dervin, F. *Assessing intercultural competence in language learning and teaching: A critical review of current efforts.* Bern: Peter Lang, 2009. –pp. 157–174.

3. UNESCO. Guidelines on intercultural education. Paris: UNESCO, Section of Education for Peace and Human Rights, Division of Education for Peace and Sustainable Development: Education Sector, 2006. –pp33–37.

4. Spano, S. Public dialogue and participatory democracy: The Cupertino community project. Cresskill, NJ: Hampton Press, 2001. –pp. 150–151.

5. Baten, L., Dusat, L. & Van Maele, J. Intercultural Communicative Competence (ICC) Training Materials, ILT, K.U.Leuven & Group T, English Proficiency: English for Enterprising, 2011. –p. 44.

ТАШМЕТОВА Г.М., АКЕШОВА М.М. МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – ХХІ ҒАСЫРДЫҢ КІЛТТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Бұл мақалада мәдениетаралық құзыреттілік рөлі қарастырылған. Отандық және шетелдік - қазіргі заманғы білім беру тұжырымдамасының негізгі ережелерінің бірі мәдениеттер тікелей және жанама диалог арқылы мәдени мұраны, өз халқының рухани құндылықтар мен әлемнің басқа да халықтарының мәдени құндылықтарын қабылдауда ерекше рөл шет тіліне тиесілі. Мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру – бұл мәдениетаралық білім берудің ең маңызды мақсаттарының бірі болып табылады, өйткені бұл қазіргі заманғы білім берудің ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, мәдениетаралық құзыреттілік, коммуникация, мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық байланыс құзыреттілігі.

ТАШМЕТОВА Г.М., АКЕШОВА М.М. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ – КЛЮЧЕВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ХХІ ВЕКА

В данной статье рассматривается роль межкультурной компетенции. Особая роль в приобщении обучающихся к культурному наследию и духовным ценностям своего народа и других народов мира принадлежит иностранному языку, с помощью которого осуществляется непосредственный и опосредованный диалог культур – иностранной и родной, ставший одним из основных принципов современной концепции образования. Формирование межкультурной компетенции – это один из самых актуальных вопросов современного образования, одна из важнейших целей подготовки к межкультурному диалогу.

Ключевые слова: компетентность, межкультурная компетенция, коммуникация, межкультурное взаимодействие, межкультурная компетенция связи.

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ
ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ**

ӘОЖ 372.8:811.512.122

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДАҒЫ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

БАЛАБЕКОВ А.Қ.

Мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде өзге тілді мектептерде оқыту мәселесі қарастырыла отырып, оқытудағы нақты әдіс-тәсілдерді қолдану жолдары көрсетілген.

***Кілт сөздер:** екінші тіл, тілдік материал, сөздік қор, мәтін, тақырып, әдіс-тәсіл*

Тілді оқыту кезінде қойылатын негізгі талаптардың бірі ол – оқушыға тілді меңгерту және оны қарым-қатынасқа шығару. Осы талапты орындау барысында кез келген оқытушының алдында көптеген мақсаттар болатыны белгілі. Ал сол мақсаттарға қол жеткізу үшін белгілі бір әдіс-тәсілдер қажет. Тілді оқытуда қазіргі кезде қалыптасып, арнайы бір жүйеге түсіп, оқыту үрдісінде өз нәтижесін беріп жатқан әдіс-тәсілдер көп. Сондай әдіс-тәсілдерді төмендегідей топқа бөліп көрсетуге болады.

Ана тілін оқытудағы;

Шет тілін оқытудағы;

Екінші тіл ретінде оқытудағы қолданылатын әдіс-тәсілдер. Көрсетілген топтардың өзіндік әдіснамалық және практикалық ерекшеліктері бар. Тілдің әрбір деңгейін оқытуда әр тәсілдің алар орны мен көтерер жүгі әр түрлі. Осының ішінде тілді *екінші тіл ретінде* оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдердің қазіргі таңда өзекті және қазақ тілі әдіснамасында жаңа бағыт екенін атап өтуге болады. Сырттай алғанда тілді оқытудағы әдіс-тәсілдер бір-біріне өте ұқсас болғанымен оның жүргізілу және берілу жолы мүлдем бөлек.

Тілді екінші тіл ретінде оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдерді төмендегідей топтап көрсетуге болады. Мысалы:

Тілдік құрылымдық;

Когнитивті (танымдық);

Функциональды – коммуникативті.

Осы әдіс-тәсілдерді тіл үйрету кезінде:

Тілдік материалды ұсыну (лексикалық/грамматикалық т.б.);

Тілдік материалды түсіндіру;

Тілдік материалды бекіту;

Тілдік материалды шынайыландыру (яғни, оқушы оны күнделікті өмірінде қолдануы) үшін кеңінен қолданамыз.

Тілді екінші тіл ретінде оқытудағы әдіс-тәсілдер мен тіл үйрету кезіндегі қолданылатын практикалық жұмыстар ең бастысы оқушының жас ерекшелігіне назар аударуы тиіс. Осы орайда материалдың берілу жолдары да ескерілуі тиіс, яғни, материал және қолданылатын әдіс-тәсіл тығыз қарым-қатынаста болуы шарт. Сонымен тілді екінші тіл ретінде оқытуға қойылатын негізгі шарттар мен талаптар:

- ✓ тіл қызық әрі жеңіл үйретілуі тиіс;
- ✓ лексикалық минимум жеңілден әрі актив сөздерден болуы тиіс;
- ✓ тілді визуалды және паралингвистикалық тұрғыда үйрету;
- ✓ коммуникативті тапсырмалар басым болуы тиіс;
- ✓ оқушыны барынша өз бетінше жұмыс істету;
- ✓ тапсырмалар тілдік кедергіні жоюға бағытталуы керек

Тілдік материалды ұсыну алдымен сөздік қордан басталатыны орныққан жүйе, сол себепті тілдік екінші тіл ретінде оқытуда сөздік қордың алар орны ерекше[1].

Тілдік материалды ұсыну: сөздік қор

Екінші тілді оқытуда сөздік қор маңызды рөл атқарады. Ең бастысы сөздік қор жеңіл түрде берілуі тиіс. Сөздік қор төмендегі тәсілдер арқылы беріледі. Әр лексикалық тақырыпқа байланысты әр тәсілдің өзіндік беретін пайдасы бар, әр тәсілді жеке-жеке қолдануға болады немесе біріктіре пайдалануға да болады. Тілдік материалды ұсыну сатысындағы сөздік қорды беру жолдары:

Аударма арқылы беру	Қимыл-әрекет арқылы түсіндіру	Сурет арқылы беру	Сөз сипаттамасы арқылы	Сөз мағынасы арқылы
<i>сөздікпен жұмыс; мұғалімнің тікелей аудармасы</i>	<i>тікелей мұғалім көмегімен іске асады</i>	<i>карточкалар, суретті сөздіктер</i>	<i>Сөзді жасыру, мысалы: дәрігер сөзі – ол емханада жұмыс істейді т.б.</i>	<i>Сөздердің антоним, синонимдері арқылы</i>

Жоғарыда аталған жұмыс түрлері, әрине, барлық тілдік материалды ұсынуда қолданыла бермейді. Бір материалды ұсынуда оның біреуін немесе бәрін қолдануыңыз мүмкін. Сондай-ақ, сөздік қорды меңгертуде алғашқы сабақта ескеретін бір жайт, ол – сөз базалық сөз болуы керек, яғни, күнделікті өмірде жиі қолданылатын сөз. Ал, ондай сөздердің мағынасын келесі сабақтарда жалғастыру шарт. Мысалы, мына тізбекте: *тез, жылдам, шатшаң,*

т.б. Әрине, мұндай сөздердің әрбірінде ішкі лексикалық-семантикалық мағынасы мен өрісі бар, бірақ оны оқушы тілді белгілі бір дәрежеде меңгергенде жүргізу керек.

Тілдік материалды ұсыну: тақырып және мәтін

Материалды ұсыну кезі қызық болуы шарт және оқушы жаңа материалды ешбір қиындықсыз қабылдауы тиіс. Ол үшін материалға тиісті жұмыс тәсілін таңдау керек[2].

Сұхбат	Сұрақ-жауап	Сурет	Мәтін
--------	-------------	-------	-------

Егер тақырыпты *сұхбат*, *сұрақ-жауап*, *мәтін* түрінде беретін болсаңыз, ол жердегі қолданылатын сөздер мен құрылымдар балаға барынша түсінікті болуы шарт, әрине, жаңа сөздер алдын-ала түсіндіріледі. *Сұхбат*, *сұрақ-жауап*, *мәтін* ойдан құралса да, ол шынайы өмірге жақындау болуы тиіс және оқушыны ойландыратын болуы шарт. Жоғарыдағы тәсілдермен жұмыс түрі әртүрлі болатындығын ескеру қажет. Мысалы, мәтін арқылы болса төмендегідей жұмыстар жүргізуге болады:

- мәтінді өз беттерінше бір рет оқыту (түсінген сұрау қажет емес);
- мәтінді минутқа оқыту (жарыстыру, бұл балаға қызық);
- мәтіннен арнайы сөздерді тапқызу;
- мәтіндегі сөздерді санату;
- мәтінді бір-біріне оқыту, хормен оқыту;
- мәтіндегі белгілі бір сөздерге диктант алу т.б.
- мәтіндегі сөздерден әріптерді түсіріп беру, оқыту;

Осындай практикалық жұмыстар жүргізілгеннен кейін, мәтіннің мазмұнына жұмыс жасауды бастау жеңіл болады, себебі бала мәтіндегі сөзді жоғарыдағы жұмыстарды жасай отырып, амалсыздан бірнеше рет оқып шықты.

Материалды түсіндіру

Материалды түсіндіруде қай тәсілді таңдамасаңыз да, интерактивті түрді жүруі тиіс.

Ауызша	Жазбаша	Қарым-қатынас арқылы
мұғалім – оқушы оқушы-оқушы мұғалім-топ	әріп диктант, сөздік диктант, сөйлем диктант, бөлім диктант	оқушы-оқушы мұғалім-топ- мұғалім

Материалды түсіндіру, яғни, тақырыппен жұмыс түрінде ең жиі қолданатын тәсіле мәтінмен жұмыс екенін белгілі, алайда, сол мәтінді қалай береміз, мәселе осында. Сонымен мәтін қанда болу керек?

- *тым ұзақ болмауы тиіс;* (бала жалығып кетеді, егер ұзақ болса, азат жолға бөліп оқытыңыз)
- *мәтін қызық әрі танымды болуы тиіс;*
- *шынайы өмірге жақындау болуы тиіс;*
- *оқушыға ой салатындай болғаны абзал;*

- *таныс емес сөз, грамматика болмауы керек;* (егер таныс емес сөз немесе грамматикасыз мәтін мазмұны ашылмайтындай жағдай болса, оны балаға түсіндіріп немесе мұғалім айтып беруі тиіс.)
- *мәтін оқуда оқушы төмендегі сұрақтарды сирек қоюы тиіс:*
 1. «.....» орысша қалай болады?
 2. Мына сөйлемді түсінбедім.

Тілді оқытуда тағы бір маңызды рөл ол ойынға беріледі, себебі ойын қарым-қатынас арқылы оқытудың ең тиімді әдісі болып табылады. Сондай-ақ, ойын оқушының тілдік бірліктер мен грамматикалық бірліктерді шынайы түрде қабылдауына ықпал етеді.

«Бокс» ойыны

Бір оқушы сұрақ қояды, екінші оқушы жауап береді. (уақытқа). Қойылатын сұрақ кез келген өтілген лексикалық немесе грамматикалық тақырып болуы мүмкін. Ең бастысы ойында кәдімгі бокс ойыны ережесімен өткізу керек, әрине бұл жерде сөз ойыны болып қаралады.

1-оқушы: Бүгін аптаның қай күні?

2-оқушы: Дүйсенбі.

1-оқушы: Кеше аптаның қай күні болды?

2-оқушы: Сенбі (қате жауап, 1- оқушыға 1 ұпай беріледі.)

Грамматикалық формаларды меңгерту

Бір оқушы бір грамматикалық форманы айтады, ал екінші оқушы оны басқа грамматикалық формаға ауыстырады. Қате айтылған жауап есептелмейді. Бұл жұмыс түрін кез келген грамматикалық тақырыпқа қолдануға болады.

<i>1-оқушы</i>	<i>2-оқушы</i>
Мен	Менің
Сен	Сенің
Сіз	Сіздің
Ол	Оның

«Саймон айтады» ойыны

Шарты: Мұғалім «Саймон айтады» тіркесімен бірге қажет сөзді айтады, оқушы сол сөзге сәйкес қимыл жасау керек. Ал, егер мұғалім «Саймон айтады» тіркесін қолданбай бұйрық берсе, оқушы оны істемейді тиіс. Егер оқушы қимыл жасаса, онда ол ойынан шығады.

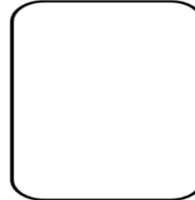
Өзім туралы ақпарат беремін

Оқушыларға дайын түрдегі формаларды беріп, олардың сөйлеу дағдыларын дамыту жолдары. Яғни, тіл үйренушіге дайын формаларды беруден қашпау керек, себебі дайын формалар тіл үйренуде адамға сенімділік береді.

Сәлем! Менің атым- Пабло.
Қалың қалай?
Мен жеті жастамын.
Мен Испанияда тұрамын.
Мен екінші сыныпта оқимын.
Дос болайықшы!

Сәлем! Менің атым- _____.
Мен _____ жастамын.
Мен _____ тұрамын.
Мен _____ сыныпта оқимын.
Танысқанымға қуаныштымын!

Жекпе-жек» ойыны

Өтілген тақырып бойынша бірнеше сұрақтарды жауабымен бірге дайындайсыз да, жауап парағы мен сұрақ парағын оқушыға бересіз. Алғаш жауап беретін оқушы жауап парағын алмайды, ода тек сұрақ парағы болады. бірінші оқушы екінші оқушыға сұрақ қояды, екінші оқушы жауап береді, ал бірінші оқушы өз кезегінде жауаптың дұрыс немесе бұрыс екенін жауап парағынан қарап тексереді. Егер жауап дұрыс болса бір ұпай жауап берушіге, ал жауап қате болса бір ұпай сұрақ қоюшыға кетеді. Ойын сұрақ аяқталғанша жалғасады, оқушылар орындарымен ауысады. Әрине, бұл жерде бірінші сұрақ қойған оқушы жауаптарды біледі ғой деген мәселе туындайды, бірақ мақсат жеңу емес, мақсат баланы сөйлету және ол барлық жауапты бірден есте сақтай алмайды.

Үлгі:

«Жекпе-жек» ойыны

1. Сенің бөлмең қандай?
2. Бөлмеңде орындық бар ма?
3. Бөлмеңде теледидар бар ма?
4. Еденде кілем бар ма?
5. Қабырғада сурет бар ма?
6. Сенің ойыншықтарың бар ма?
7. Сенің қандай ойыншығың бар?

Шарты:

1. Сұрақтарды досыңа қой. Жауап ал.
2. Дұрыс сұрақ 1 ұпай.

Асқар	Самат
15 ұпай	20 ұпай
	Ураааааа!

Тіл үйретуде пайдаланатын әдістер үнемі қызық бола бермейтіні белгілі, алайда ол тәсілдер қарым-қатынас арқылы оқытуға толы екені сөзсіз. Сондықтан екінші тілді оқытуда ең бастысы қарым-қатынасқа түсетін әдістер пайдалану, оқытушының алға қойған мақсатын жүзеге асырып қана қоймайды, сонымен қатар оқушыға тезірек қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Тілді үйретудегі барлық жұмыс оқушы бойындағы «тілдік кедергіні» жоюға бағытталу керек [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақ тілі» екінші тіл ретінде (т2) оқу бағдарламасы <http://ped.kz/>
2. Балабеков А.Қ. Қазақ тілі. Ортадан жоғары деңгей (В2). Астана, 2012. – 240б.

БАЛАБЕКОВ А.К. МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ В КАЧЕСТВЕ ВТОРОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются методы преподавания казахского языка как второго языка в школах с неказахским языком обучения. Также приводятся конкретные примеры методов обучения.

Ключевые слова: *второй язык, языковой материал, лексический минимум, текст, тема, практические задания.*

BALABEKOV A.K. METHODS OF TEACHING KAZAKH AS A SECOND LANGUAGE

This article displays methods of teaching Kazakh as a second language in schools with non-Kazakh language teaching or learning. Specific examples of teaching methods are also given in this article.

Keywords : *second language , language material , lexical minimum , text, topic , practical tasks*

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

Барысова Н.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы;

Акылбаева Д.Б. – педагогика және психология магистрі;

Айтбеков А.Т. – ОҚО, Бәйдібек аудандық білім бөлімінің әдіскері.

Елеусинова Г.Е. – Қ.Жұбанов атындағы атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің «Жалпы педагогика және психология» кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к.;

Қошмұхан Ә.,ТәжібаеваМ. – Қ. Жұбанов атындағы атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің студенттері.

Оразимбетова К.Ш. – филос.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының «Арнайы педагогика» кафедрасының аға оқытушысы.

Сартаева Х.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» кафедрасының доценті, б.ғ.к.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

Алтынбеков Ш.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының доценті, ф-м.ғ.к.;

Құрмыш Е.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының доценті, ф-м.ғ.к.;

Джаманкараева М.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының аға оқытушысы, ф.-м.ғ.к.

Битемирова А.Е. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доценті, х.ғ.к.

Шағраева Б.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доценті, х.ғ.к.;

Керімбаева К.З. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доценті, т.ғ.к.

ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

Бекманова Д.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының Қазақстан және әлем тарихы кафедрасының аға оқытушысы, т.ғ.к.

Қосанбаев Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қоғамдық пәндер» кафедрасының профессоры, филос.ғ.д.

Марина Ғ.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының «Қазақстан және әлем тарихы» кафедрасының аға оқытушысы.

Парменкул С.Т. – Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы, Археология бөлімінің меңгерушісі, магистр.

Сералы Н.О. – Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы, Археология және тарихи ескерткіштерді қорғау бөлімінің кіші ғылыми қызметкері.

Сиддик Кормаз – Неджметтин Эрбакан атындағы университетінің профессоры, филос.ғ.д., Конья қаласы, Түркия

Тұрашбеков Ә.К. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қоғамдық пәндер» кафедрасының доценті, филос.ғ.к.

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

Исабекова Ұ.К. – М.В.Ломоносов атындағы ММУ «Түрк» филологиясы» кафедрасының докторанты, ф.ғ.к. Москва қ.

Оразбаева Э.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Бастауышта оқыту әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.

Үсенбаева С.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының «ОҚМПИ хабаршысы – Вестник ЮКГПИ» журналының жауапты хатшысы ф.ғ.к.

КӘСІПТІК БІЛІМ, БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

Тәңірбергенов М.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Кәсіптік оқыту және бейнелеу өнері» кафедрасының профессоры, п.ғ.д.

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

Абдураимова М.А. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Акешова М.М. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы, PhD докторы.

Абубакирова Қ.С. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Оразбаев К.Б. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Даулетова А.К. – Сулейман Демирель Университетінің магистранты.

Залужная М.В. – Дондағы Ростов қаласы, Оңтүстік университетінің құқықтану мамандығының магистранты, Ресей.

Исабекова Г.Т. – Аймақтық әлеуметтік инновациялық университетінің магистранты;

Күздеубаева А.Б. – Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, п.ғ.к.

Исаева Ұ.Қ. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты.

Мұратова М.Ә. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Оразбаев К.Б. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Перинбаева Г.К. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Нышанова С.Т. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Ташиметова Г.М. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Акешова М.М. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының аға оқытушысы, PhD докторы,

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕСІ

Балабеков А.Қ. – Naileybury Astana халықаралық мектебінің магистр-оқытушысы. Астана қ.

НАШИ АВТОРЫ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Барысова Н.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы;

Акылбаева Д.Б. – педагогика және психология магистрі;

Айтбеков А.Т. – ОҚО, Бәйдібек аудандық білім бөлімінің әдіскері.

Елеусинова Г.Е. – к.п.н., старший преподаватель кафедры «Общей педагогики и психологии» Актюбинского регионального государственного университета им. К.Жубанова;

Қошмұхан Ә., Тәжібаева М. – студенты Актюбинского регионального государственного университета им. К.Жубанова.

Оразимбетова К.Ш. – к.ф.н., старший преподаватель кафедры «Специальная педагогика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Сартаева Х.М. – доцент кафедры «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.б.н.

ЕСТЕСТВОНАУЧНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ И МАТЕМАТИКА

Алтынбеков Ш.А. – доцент кафедры «Физика и математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.;

Қурмыш Е.К. – доцент кафедры «Физика и математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.;

Джаманқараева М.А. – старший преподаватель кафедры «Физика-математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.

Битемирова А.Е. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.

Шағраева Б.Б. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.;

Керімбаева К.З. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института; к.т.н.

ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ. ПРАВО И ЭКОНОМИКА

Бекманова Д.М. – старший преподаватель кафедры «истории Казахстана и мировой истории» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.и.н.

Косанбаев К. – профессор кафедры «Общественные дисциплины» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, д.филол.н.

Марина Г.А. – старший преподаватель кафедры «Истории Казахстана и мировой истории» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Парменкул С.Т. – магистр, заведующий отделом археологии Отрарский государственный археологический заповедник-музей.

Сералы Н.О. – Отырарский государственный музей-заповедник, отдел археологии и охраны исторических памятников.

Сиддик Коркмаз – профессор университета им Неджметтин Эрбакана, д.филол.н., г.Конья, Турция

Турашбеков А.К. – доцент кафедры «Общественные дисциплины» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.филол.н.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Исабекова У.К. – к.ф.н., докторант, МГУ имени М. В. Ломоносова

Оразбаева Э.Б. – старший преподаватель кафедры «Методика начального обучения» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

Усенбаева С.С. – ответственный секретарь журнала «ОҚМПИ хабаршысы – Вестник ЮКГПИ» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО. КУЛЬТУРА И СПОРТ

Танирбергенов М.Ж. – профессор кафедры «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, д.п.н.

ПОИСКИ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ

Абубакирова К.С. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Уразбаев К.Б. – доцент кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Даулетова А.К. – магистрант университета имени Сулеймана Демиреля.

Залужная М.В. – магистрант ЧОУ ВО «Южный университет (ИУБиП)» г.Ростов-на-Дону, Россия

Исабекова Г.Т. – магистрант университета регионально-социальных инноваций;

Куздеубаева А.Б. – к.п.н. университета регионально-социальных инноваций.

Исаева У.К. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави.

Муратова М.А. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Уразбаев К.Б. – доцент кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Перинбаева Г.К. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Нышанова С.Т. – доцент кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Таиметова Г.М. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Акешова М.М. – старший преподаватель кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, доктор PhD.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Балабеков А.К. – магистр-преподаватель Международной школы «Хэйлибэри Астана», г. Астана.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

<i>Аяшев О.</i> Алғы сөз.....	3
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ	
<i>Барысова Н.Т., Ақылбаева Д.Б., Айтбаев А.Т.</i> Девиантты баланың отбасындағылармен тіл табысуына психологиялық көмек көрсету	5
<i>Елеусинова Г.Е., Қошмұхан Ә., Тәжібаева М.</i> Педагогикалық үдеріс компоненттері - болашақ мамандардың құзыреттілігін дамыту негізі.....	10
<i>Оразимбетова К.Ш.</i> Психологиялық жәрдем туралы ғылыми көзқарастардың эволюциясы.....	20
<i>Сартаева Х.М.</i> Пути совершенствования системы образования Республики Казахстан.....	27
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА	
<i>Алтынбеков Ш., Курмыш Е.К., Джаманкараева М.А.</i> Прогноз осадок многослойных неоднородных грунтовых оснований.....	35
<i>Bitemirova A.E., Shagrayeva V.B., Kerimbaeva K.Z.</i> Methods of regenerating catalysts for preparation of five-membered heterocyclic compounds.....	44
ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА	
<i>Бекманова Д.М.</i> Казахская интеллигенция начала хх века о политической власти в государственной системе.....	51
<i>Косанбаев К.</i> Научное наследие А.Н.Харузина и Н.Н.Харузина.....	59
<i>Марина Г. А.</i> Социальный статус женщины как многомерная величина...	65
<i>Пәрменқұл С.Т.</i> Сырдарияның орта ағысындағы бекіністер.....	73
<i>Сералы Н.О.</i> Ортағасырлық Жанкент.....	79
<i>Siddik Korkmaz</i> Manifestation of the concept of sectarianism in the understanding of islam.....	87
<i>Турашбеков А.К.</i> Краткая история возникновения ислама в Казахстане и ханифатский мазхаб.....	92
ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ	
<i>Исабекова Ұ. К.</i> Түркі дүниетанымындағы «махаббат» лингвомәдени концептісінің ерекшелігі.....	99
<i>Оразбаева Э.Б.</i> Аймақтық (регионалдық) топонимияның этномәдени негіздерінің зерттелуі жайында.....	108
<i>Үсенбаева С.С.</i> А.Сопыбеков шығармашылығындағы балалардың мінезін ашуындағы шеберлігі	116
КӘСІПТІК БІЛІМ, БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ	
<i>Тәңірбергенов М.Ж.</i> Бейнелеу өнері сабағында педагогикалық технологияны қолданудың өзектілігі.....	126

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

<i>Abduraimova M.A., Akeshova M.M.</i> Effects of group work on developing communicative competence.....	130
<i>Abubakirova K.S., Urazbayev K.B.</i> Phraseological units with components of lexico-semantic field «horse» in modern English.....	136
<i>Даулетова А.К.</i> Тұжырымдар алгебрасы логикалық санақ ретінде.....	142
<i>Dauletova A.K.</i> Some properties of partially ordered structures	146
<i>Залужная М.В.</i> Программно-целевой подход в процессе формирования ответственного отцовства.....	148
<i>Исабекова Г.Т., Куздеубаева А.Б.</i> Инновациялық білім кеңістігінде болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби шеберлігін қалыптастырудың кейбір мәселелері.....	155
<i>Исаева У.К.</i> Роль аутентичных материалов в развитии социо-культурной компетенции на уроках иностранного языка.....	160
<i>Muratova M.A., Urazbayev K.B.</i> The organization of extracurricular work in foreign language with children of primary school	165
<i>Perinbayeva G.K., Nishanova S.T.</i> Andragogy.its role in the lifelong learning.....	171
<i>Tashmetova G.M., Akeshova M.M.</i> Intercultural competence is the key competence of xxi century.....	176

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

<i>Балабеков А.Қ.</i> Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудағы әдіс-тәсілдер....	183
БІЗДІҢ ВТОРЛАР	189
НАШИ АВТОРЫ	192

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ**

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

**ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА**

№2 (08)

Басуға 29.06.2016 жылы қол қойылды. Қаріп түрі «Times New Roman»
Көлемі 12,31 шартты баспа табақ. Таралымы 300 дана. Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының шағын баспаханасында
басылды.

Тапсырыс №150. Шымкент қаласы, А.Байтұрсынов көшесі,13